

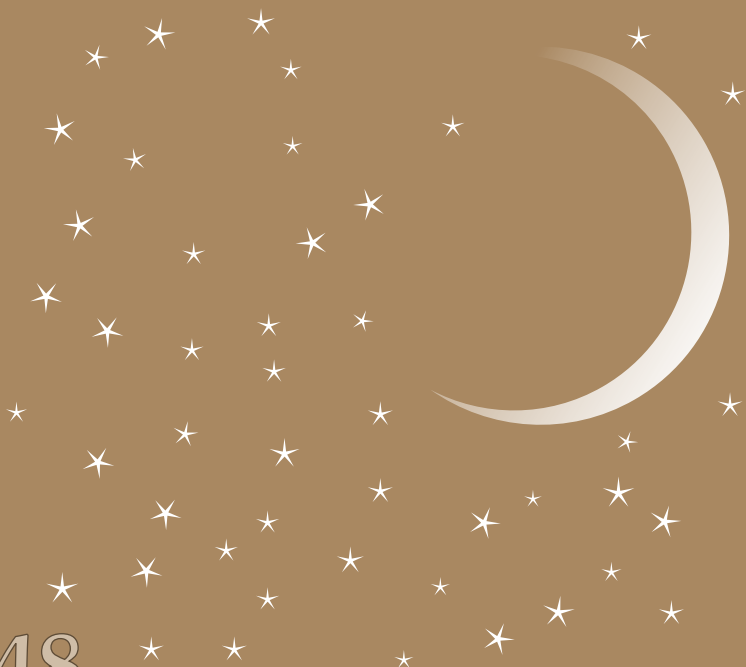

TAKVIM

1438 - 1439

KALENDAR

2017

48

Prishtinë

TAKVIM
1438-1439

KALENDAR
2017

Boton:

KRYESIA E BASHKËSISË ISLAME TË REPUBLIKËS SË KOSOVËS

Prishtinë, rr. Bajram Kelmendi (Ish-Vellusha) nr. 84

Tel & fax: 038 / 224-001

www.bislame.net

e-mail: takvimi@hotmail.com

Për botuesin:

Mr. Naim Tërnavë

Redaksia:

Resul Rexhepi - kryeredaktor

email: resulr@hotmail.com

Hajrullah Hoxha - *sekretar i redaksisë*

Lektor:

Besnik Jaha

Redaktor teknik &

Realizimi kompjuterik:

Nuhi Simnica

Shtypi:

N.SH. Studio grafike "Haris"

© Copyright:

Të gjitha të drejtat e botimit, ribotimit, fotokopjimit a përkthimit i përkasin Kryesisë së BI-së të Kosovës.

Ndalohet me ligj riprodhimi i plotë apo i pjesshëm pa lejen e botuesit

**TAKVIM
1438-1439
KALENDAR
2017**

Prishtinë

Me Emrin e Allahut, Mëshiruesit, Mëshirëbërësit!

Në vend të parathënies

Të falënderojmë Ty, o Allah i Gjithëmëshirshëm, që na ke krijuar në formën më të përsosur dhe na ke begatuar me iman e dituri! Salavate e selame i dërgojmë vulës së pejgamberisë, Muhamedit a.s., familjes së tij, shokëve të tij dhe të gjithë atyre që ndjekin rrugën e tij deri në Ditën e Gjykimit!

Lexues të nderuar!

Dalja e “*Takvimit*” të këtij viti vjen vetëm pak ditë pasi që Kryesia e Bashkësisë Islame të Republikës së Kosovës mbajti Konferencën shkencore kushtuar tridhjetë vjetorit të daljes së revistës “Dituria Islame”. Në hapjen solemne të kësaj konference, me pjesëmarrjen e tyre na nderuan Kryeministri i Kosovës Akademik Isa Mustafa, kryetari i Komunitetit Mysliman të Shqipërisë haxhi Skender ef. Bruçaj, Reisi i Bashkësisë Fetare Islame të Republikës së Maqedonisë, haxhi Sulejman ef. Rexhepi, Ipeshkvi i Ipeshkëvisë së Kosovës, Dodë Gjergji, e shumë personalitete të tjera. Gjatë dy ditëve sa zgjati pjesa shkencore e konferencës, kumtesat e tyre i lexuan 49 referues. Materialet nga kjo konferencë sigurisht që do të botohen nga Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, dhe kështu bibliotekat tona do të pasurohen edhe më shumë.

Themi kështu, sepse ditë më parë, gjegjësisht në vigjilje të kësaj konference, Kryesia e BIK-ut, botoi përmbledhjen e kumtesave të konferencës së mbajtur vitin e kaluar (2015) kushtuar një përvjetori tjetër po aq të rëndësishëm - 30 vjetorit të përkthimit të parë të Kuranit në gjuhën shqipe.

Të nderuar lexues!

Sikurse edhe viteve të kaluara, edhe këtë vit me rastin e botimit të "*Takvimit*" jemi përpjekur që për ju të sjellim materiale të nduarnduarshme dhe që të mbulojmë sa më shumë fusha të dijes e të shkencës. Kemi sjellë tema nga fusha e tefsirit, e hadithit, e akaidit, e fikhut, e trashëgimisë, e shumë fusha të tjera. Nga trashëgimia e pashtershme islam shqiptare, kemi shkëputur të famshmen "*Kasîde-i Burde*", që është model dhe frymëzim për këtë lloj të poezisë për shumë e shumë poetë tanë. Kemi sjell, gjithashtu, edhe opinione dhe kontribute të dijetarëve të spikatur islam, të cilët për çështje të caktuar kanë mendimet e tyre, për se edhe ne i respektojmë.

Duke shfrytëzuar nga rasti, nuk mund të mos i falënderojë sinqerisht të gjithë bashkëpunëtorët e "*Takvimit*", të cilët me kontributet e tyre po i begatojnë faqet e tij.

* * *

Edhe në numrat e mëparshëm të "*Takvimit*" e kemi potencuar se redaksia e "*Takvimit*", jo domosdoshmërisht pajtohet me opinionet e autorëve të shkrimeve që boton, por, megjithatë, ajo mbetet e hapur dhe përkrah mendimin, pikëpamjet dhe idetë ndryshe.

Lexuesit e nderuar i lusim që me rastin e shfrytëzimit të “*Takvimit*”, për shkak se ai përmban ajete kuranore dhe hadithe të Pejgamberit a.s., të kenë kujdes gjatë përdorimit të tij.

Dhe në fund fare, duke qenë të vetëdijshëm për lëshimet dhe të metat tona të paqëllimta, e që janë të natyrës njerëzore, e lusim Allahun e Gjithëmëshirshëm që këtë punë tonën, sado modeste, të na e pranojë vetëm për hir të Tij, dhe me të të arrijmë pëlqimin dhe razinë e Tij!

Vel hamdulil-lahi l-ledhi bini'metihi tetimmus-salihat!

Prishtinë, nëntor 2016

R. Rexhepi

Sabri Bajgora

KOMENTIMI I KAPTINËS "ET-TEKATHUR"

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْهَنُكُمْ التَّكَاثُرَ ۖ حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ۚ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾ ثُمَّ
كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٢٨﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ

﴿٢٩﴾ ثُمَّ لَتَرَوُنَّ عَذَابَ الْيَقِينِ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ لَتَسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿٣١﴾

“Juve ju ka hutuar (preokupuar) përpjekja për shtim (të pasurisë, të fëmijëve, të pozitës)! Derisa të mos i vizitoni varrezat (të bëheni banues të tyre - të vdisni). Jo, nuk është ashtu, ju gjithsesi këtë do ta kuptoni! Sërish jo, por gjithsesi do ta kuptoni (se keni qenë në lajthitje)! Jo, pse, sikur ta dinit me një dije të sigurt (nuk do të bënit ashtu). Ju sigurisht se do ta shihni xhehenimin. Madje atë do ta shihni me sy dhe të bindur plotësisht. Pastaj atë Ditë do të pyeteni për të mirat (kënaqësitë e Dunjasë).” - (Et-Tekathur, 1-8)

*Kaptina “Et-Tekathur” sipas mendimit unanim të dijetarëve është kaptinë mekase. Transmeton Ibn Merduvije nga Ibn Abasi se kaptina “**“El-Hakumu-tekathur”**” ka zbritur në Mekë.¹*

Ibn Atije thotë: Nuk ka asnjë mospajtim rreth faktit se kjo sure është mekase.

Kaptina “Et-Tekathur” ka gjithsej 8 ajete, 28 fjalë e 120 shkronja.² Ka zbritur pas sures “El-Kevther” dhe para sures “El-Maun”. Në radhitjen e Mus’hafit mban numrin 102, kurse në radhitjen e zbritjes është e 16-ta.³

Emërtimi i kësaj kaptine

1. Kjo kaptinë, në mesin e dijetarëve njihet me disa emra, por emërtimi kryesor i saj, me të cilin është radhitur nëpër Mus’hafë dhe në shumicën e librave që merren me shkencën e Tefsirit, është **“Et-Tekathur”**⁴, Arsy-eja e këtij emërtimi gjenden në ajetin e parë të saj, ku është përmendur fjala “*et-tekathur*”, e cila nënkupton preokupimin e njeriut me pasuri dhe grumbullim të të

¹ Imam Shevkaniu, *Fet’hul Kadir*, Mensure-Egjipt, 1994, vëll.V, f. 656.

² Fejruzabadi, *Besairu dhevi-t-Temjiz...*, Kajro, 1996, vëll. I, f. 540, Shih edhe: Muhamedinilemin bin Abdullah el Arumiij esh-Shafi’ijj, *Hadaiku-r-rrevhi ve-r-rrejhani fi revabi ulumi-l-Kur’ani*, Bejrut-Liban, 2001, vëll. XXXII, f.280.

³ Ibn Ashur, *Et-Tahriru ve-t-Tenviru*, Tunis, 1984, vëll. 30, fq. 518.

⁴ Muhamed Ibn Abdurrahman esh-Shaji’ë, *Esmau suveri-l Kuranil Kerim*, Rijad, 2011, f. 228.

mirave materiale në këtë botë, duke harruar fare vdekjen dhe Ahiretin. Me këtë emërtim e ka radhitur edhe Imam Tirmidhiu.⁵

2. Emërtimi i dytë i kësaj kaptine është **“El-Hakumu-t-tekathur”**. Ky emërtim që për bazë ka po ashtu ajetin e parë të kësaj kaptine, ka qenë i njohur që nga koha e Resulullahit s.a.v.s.. Madje është e përcjellë edhe thënia e tij e bekuar: “... *Epo a nuk ka mundësi që ta lexojë secili prej jush “El-Hakumu-t-tekathur”?*”, të cilin hadith do ta citojmë të plotë tek vlera e sures. Ky emërtim është përcjellë nga Ibn Abasi, San’ani, Nesaiu etj. Me këtë emërtim e kanë quajtur Hakimi⁶ dhe shumë të tjerë.
3. Emërtimi i tretë i kësaj kaptine është **“El-Hakum”**, duke u bazuar po ashtu në fjalën e parë të ajetit të parë të saj: **“Juve ju ka hutuar (preokupuar) përpyekja për shtim (të pasurisë, të fëmijëve, të pozitës)!”**. Me këtë emërtim e kanë quajtur Buhariu⁷ Taberiu,⁸ etj.
4. Emërtimi i katërt dhe i fundit është **“Suretu-l Makbere”**. Me këtë emërtim e ka quajtur Alusi, bazuar në transmetimin e Ibn Ebi Hatimit, e ky nga Seid ibn Ebi Hilali të ketë thënë: As’habët e Resulullahit s.a.v.s. e quanin kështu: **“El-Makbere”**, sigurisht duke marrë

⁵ Tirmidhiu *El-Xhamiu-(Kitabu-t-Tefsir)* (5/447).

⁶ Hakimi, *El-Mustedrek*, (2/582).

⁷ Buhariu (6/91).

⁸ Taberiu (30/283) Shih: Dr. Munire ed-Devserijj, *Esmat suverit-l Kurani ve fedailuha*, Rijad, 1426 h. f. 590.

⁹ Alusiu, *Ruhul Meani*, vëll. XXX, fq. 223; Shih po ashtu: *Et-Tefsirul Mevdui li Suveril Kuran*, vëll. IX, fq. 315.

parasysh përmendjen e varrezave, në ajetin e dytë: **“Derisa të mos i vizitoni varrezat (të bëheni banues të tyre - të vdisni).”**, e cila fjalë ka ardhur si një tërheqje e vërejtjes që të kemi kujdes nga grumbullimi i pasurisë, sepse herët a vonë do të bëhemi banorë të varreve. Ibn Ashuri po ashtu e ka quajtur *“El-Makbere”* ose *“El-Makbure”*.¹⁰

Vlera e kësaj kaptine

- Surja *“Et-Tekathur”* bën pjesë në grupin e sureve *“El-Mufassal”*, me të cilat Resulullahi s.a.v.s. është nderuar ndaj të Dërguarve të tjerë. Në lidhje me këtë është transmetuar nga Vathilete ibnul Eska’ë el-Lejthi të ketë thënë: “Ka thënë i Dërguari i Allahut s.a.v.s.: *“Më është dhënë në vend të Tev-ratit, shtatëshja, (suret prej El-Bekare deri te El-Enfal ose Et-Tevbe), më janë dhënë në vend të Zeburit, “El-Miejni”-njëqi-ndëshet, (suret që kanë mbi 100 ajete) më është dhënë në vend të Inxhilit “El-Methani”, ndërsa jam nderuar (ndaj të Dërguarve të tjerë) me suret “El-Mufassal” (prej sures Kaf, e është thënë prej asaj El-Huxhurat, e deri te En-Nas).*”¹¹

- Transmeton Hakimi si dhe Bejhekiu në *“Shuabil Iman”* nga Ibn Umeri të ketë thënë: Ka thënë i Dërguari i Allahut s.a.v.s.: *“A nuk ka mundësi që secili prej jush të lexojë 1000 ajete për çdo ditë? As’habët i thanë: E kush ka mundësi që t’i lexojë 1000 ajete për një ditë o i Dërguar i Allahut?”*

¹⁰ *Et-Tahriru ve-t-Tenviru*, vëll. XXX, f. 517.

¹¹ Transmeton Imam Ahmedî (4/107); Bejhekiu në *Shuabil Iman* (2/465).

Atëherë ai tha: “*Epo a nuk ka mundësi që ta lexojë secili prej jush “El-Hakumu-t-tekathur”?*”¹²

- Transmeton Hatibi në “*El-Muttefeku vel Muftereku*” si dhe Dejlemiu nga Umer Ibn Hattabi të ketë thënë: Ka thënë i Dërguari i Allahut: “*Kush i lexon 1000 ajete gjatë një nate, do ta takojë Allahun duke i buzëqeshur në fytyrën e tij.*” I thanë: o i Dërguar i Allahut, po kush ka mundësi ta bëjë një gjë të tillë, në çka ai lexoi: ***Bismil-lahi rrahmani rrahim... El-Hakumu-t-tekathur...*** deri në fund të sures, dhe pastaj tha: “*Pasha Atë që shpirti im është në Dorën e Tij, kjo sure është e barabartë me 1000 ajete*”.¹³

- Transmetohet nga Abdullah ibn Esh-Shihhir të ketë thënë: Shkova te Pejgamberi a.s. ndërsa ai ishte duke lexuar: “***El-Hakumu-t-tekathur...***” e pastaj tha: “*Njeriu thotë: Pasuria ime, pasuria ime!*” E pastaj vazhdoi: “*A thua ke pasuri tjetër përveç asaj që e ke ngrënë dhe e ke tretur, asaj që ke veshur dhe e ke shtjerrë, apo asaj që e ke dhënë sadaka dhe e ke lënë (për vete si shpërblim tek Allahu).*”¹⁴

- Transmetohet nga Aliu r.a. të ketë thënë se i Dërguari i Allahut e falte namazin e Vitrit me nëntë sure. Në rekatin e parë këndonte: (***El-Hakumu-t-tekathur***), (*Inna enzelnahu fi lejletil kadri*) dhe (*Idha zulzilet il erdu*), në rekatin e dytë këndonte: (*Ve-l Asri*), (*Idha xhae nasrullahi vel fet'h*) dhe (*Inna a'tajna ke-l kevther*) kurse në rekatin e tretë këndonte: (*Kul ja*

¹² Transmeton Hakimi në *El-Mustedrek* (1/755), Hadithi është i kategorisë “hasen”.

¹³ *Hadaiku-r-rrevhi ve-r-rrejhani...*, vëll.32, fq.280.

¹⁴ Transmeton Muslimi (2958); Shih edhe: *Sahihu-l Xhamiu* fq. 308.

ejjuhel kafîrun), (*Tebbet jeda Ebi Leheb*) dhe (*Ku'l Huva-llahu ehad*)”¹⁵

Shkaku i zbritjes së kësaj kaptine

- Transmetohet nga Ibn Abasi, dhe të tjerë se dy nënfishë (familje) të kurejshëve të Mekës, Beni Sehm dhe Beni Abdu Menaf, ishin mburrur e krenuar para njëri-tjetrit se cili prej tyre ishte më i shumtë në numër. Ata së pari kishin numëruar zotërinjtë dhe fisnikët dhe Abdumenafët kishin dalë më të shumtë në numër. Pastaj kishin thënë ejani t’i numërojmë të vdekurit, dhe kësaj radhe Beni Sehmët kishin dalë më shumë sepse në kohën e xhahilijetit kishin qenë më të shumtë në numër..”¹⁶

- Transmeton Ibn ebi Hatimi nga Ibn Burejde të ketë thënë në lidhje me fjalët e Allahut: “*El-Hakumu-t-tekathur*”: Ky ajet ka zbritur në lidhje me dy fise të ensarëve, për Beni Harithe dhe Benil Harith, të cilët duke u mburrur dhe krenuar, i kishin thënë njëri-tjetrit: a ka në mesin tuaj si filani i biri i filanit? Ishin krenuar me të gjallët e pastaj kishin thënë: Të shkojmë së bashku tek varrezat. Fisi tjetër kishte thënë: A ka në mesin tuaj si filani, duke dëftuar nga njëri prej varreve,

¹⁵ *El-Kitabu-l Xhamiu li fedaili-l Kur'an*, fq. 302; Këtë transmetim e kanë përcjellë dhe shënuar si *Sahih*: Imam Ahmedi (1/89); Imam Tahaviu në *Sherh meani-l athar* (1/290); Bezzari (3/82); dhe Ebu Ja’la (1/356). Në lidhje me këtë transmetim, Ibn Haxher el Askelani në veprën e tij *Telhisu-l habir* (2/19), thotë se Isnadi i tij është *i mirë* - “*hasen*”.

¹⁶ Vahidiu, *Esbabu-n-nuzuli*, Demmam 1992, f. 464, i redaktuar nga Isam Ibn Abdulmuhsin El-Humejdan.

veprim të cilin e kishin përsëritur edhe të tjerët, kështu që Allahu xh.sh. kishte zbritur suren “*Et-Tekathur*”.¹⁷

Megjithatë, konsiderojmë se ky mendim është i paqëndrueshëm si shkak i zbritjes, sepse surja nuk ka zbritur në Mezinë, por i Dërguari i Allahut ua ka lexuar këtë sure dy fiseve të lartpërmendura, për t’ju dëftuar se kjo botë është kalimtare dhe nuk ia vlen të krenoheni as me pasuri e as me paraardhës, përveç mburrjes me iman të pastër dhe vepra të mira.

- Transmeton Ibn Xheriri nga Aliu r.a. të ketë thënë: “*Ne dyshonim në ndëshkimin në varr, derisa nuk zbriti (El-Hakumu-tekathur)...*”¹⁸

Lidhshmëria e fillimit të kësaj kaptine me fundin e saj

Fillimi i kësaj sureje është hapur me përmendjen e hutimit të njerëzve me grumbullimin e pasurisë, dhe gjërave të përkohshme të kësaj bote, në dëm të adhurimit dhe nënshtrimit ndaj Allahut, të cilëve u vjen vdekja papritmas, duke i degdisur përnjëherë nga pallatet madhështore në varret e ftohta e të errëta.

Ndërsa surja përfundon me njoftimin se çfarë tmerresh e ndëshkimesh do të përjetojnë në zjarrin e Xhehenemit, ata që mohuan krijuesin e tyre. Këtyre katrahurave do t’u shpëtojnë vetëm besimtarët e dëlirë e të singertë, të cilët gjatë jetës në

¹⁷ Dr. Muhammed Salim Muhajsin, *Fet’hu-r-Rrahmani fi esbab nuzuli-l Kurani*, Kajro 1999, f. 168.

¹⁸ Es-Sujuti, *Lubabu-n-nukuli fi esbabi-n-nuzuli*, f. 304; Shih edhe: Tefsirin e Meragiut, vëll. XXX, f. 229.

këtë botë ishin vepërmirë, duke qenë të vetëdijshëm se Ahireti është më i vlefshëm për ta se sa kjo botë.

Lidhshmëria e kësaj kaptine me atë paraprake “*El-Kariatu*”

Përderisa në suren paraprake “*El-Kariatu*”, flitet për disa nga tmerret e Ditës së Ringjalljes, për shpërblimin e të devotshmëve dhe ndëshkimit të mëkatarëve, tash në këtë sure “*Et-Tekathur*”, sqarohen shkaqet që mund të shpijnë në zjarrin e Xhehenemit, e ndër to, pa dyshim është edhe preokupimi i tepërt i njeriut me grumbullimin e pasurisë, duke u dhënë tej mase pas kësaj bote. Harrimi i Ahiretit, shkakton tek njeriu humbjen e ndjenjës së përgjegjësisë, sepse duke menduar se vetëm kjo botë është primare, ai zhytet në mëkate dhe devijon nga rruga e drejtë.

Përmbajtje e shkurtër e kësaj sureje

Tematika qendrore e kësaj sureje është qortimi i atyre njerëzve që preokupim të vetëm e kanë jetën dhe pasurinë e kësaj bote. Kjo cilësi është shumë e shëmtuar dhe për pasojë sjell hidhërimin e Allahut ndaj nesh. Në lidhje me atë se njeriu duke u marrë me këtë botë, e harron Ahiretin dhe Allahun si krijues, i Dërguari a.s. na e ka tërhequr vërejtjen duke thënë: “Pasha Atë që shpirti im është ne Dorën e Tij, po ta dinit atë që unë e di, do të qanit shumë e do të qeshnit pak.”¹⁹

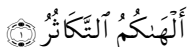
¹⁹ Buhariu (6146).

- *Surja fillon me qortim të haptë hyjnor për të gjithë ata njerëz që hutohen dhe preokupohen me kënaqësitë e përkohshme të kësaj bote, duke qenë të pavëmendshëm se vdekja mund t'i arrijë në çdo çast. Me këto ajete në mënyrë të drejtpërdrejtë synohen mohuesit (jobesimtarët). (Shih ajetet: 1-2)*

- *Ajetet (3-4) ua bëjnë me dije këtyre njerëzve që ishin verbuar nga mirësitë e kësaj bote, se nesër do të ballafaqohen me një realitet të hidhur për ta në Ahiret. Si besimtarët, ashtu edhe jobesimtarët do të njoftohen e do t'i shohin veprat e tyre sheshazi.*

- *Ndërsa rreth tërheqjes së vërejtjes ndaj jobesimtarëve, të cilët do ta shohin Xhehenemin shumë qartë, duke ndjerë përcëllimën flakëruese të tij, e pastaj do të pyeten për të mirat e kësaj bote se sa ishin falënderues dhe mirënjohës flasin ajetet: (5-8) ²⁰*

Koment:

1. Juve ju ka hutuar (preokupuar) përpjekja për shtim (të pasurisë, të fëmijëve, të pozitës)!

Kurani famëlartë përmban këshilla dhe urtësi të panumërtat, të cilat mund t'i kuptojnë vetëm ata që meditojnë thellë në kuptimet e tij shumëdimensionale. Shumë sure kuranore përmbajnë këshilla dhe porosi të tilla madhore, e ndër to edhe surja “*Et-Tekathur*” e cila kryekëput ka ardhur t’ua tërheq vërejtjen njerëzve të hutuar, mëkatarëve dhe jobesimtarëve

²⁰ Shih më gjerësisht: Dr. Vehbe ez-Zuhajli, *Et-Tefsirul Munir*, vëll. 30, f.777.

që të mos preokupohen së tepërmi me grumbullimin e pasurisë, e njëkohësisht edhe t'i përgëzojë besimtarët me kënaqësitë e Xhenetit.

Fillimi i kësaj sureje sikur shpërfaq figurativisht para nesh turma të mëdha njerëzish, të cilët sikur të ishin të magjepsur nga ndonjë magji, ecin symbyllazi drejt greminave të Xhehenemit, pa qenë të vetëdijshëm për këtë rrugëtim të tyre fatal. Kjo sure me thirrjen e saj qortuese, e mbi të gjitha të frikshme, sikur përpiket të zgjojë ndërgjegjen e fjetur njerëzore. Jehona e këtij zëri kumbues ka të vetmin qëllim, t'i zgjojë e t'i përmendë nga letargjia mendjet e tyre të magjepsura e të trulllosura nga preokupimet e kësaj bote, siç janë pasuria dhe fëmijët.²¹

Allahu i Plotfuqishëm na e tërheq vërejtjen për preokupimet e shumta që i kemi në këtë botë, e të cilat në lënë shpeshherë të hutuar teksa ngarendim pas kotësive të dynjasë. Mirëpo a ndalemi ndonjëherë të mendojmë më thellësisht se çfarë në fakt na preokupon dhe na largon nga të përkujtuarit e Allahut? Cilët janë ata parametra dhe cilat janë ato kritere të cilave nuk i përmbahemi, pasojë e të cilit neglizhim është hutia dhe harlisja jonë pas pasurisë së kësaj bote.

Mjerisht, shumë prej njerëzve mashtrohen me gjëra të cilat nesër do të vijnë fare të papesha në peshoren e drejtësisë së Allahut. Mashtrohen me naivitete, kotësi, huti dhe me gjumë, nga i cili nuk zgjohen e vetëdijesohen dot, përveçse në Ditën e Gjykimit.²²

²¹ Shih më gjerësisht: Sejjid Kutb, *Fi Dhilali-l Kuran*, vëll. VI, f. 3962.

²² Muhamed Mutevel-li Sha'ravi, *Tefsir Xhuz'u Amme*, Kajro, 2008, f. 505.

Sa i përket kuptimit të fjalës “*Et-Tekathur*” dijetarët i kanë dhënë kryesisht tri mendime:

1. Të krenuarit dhe mburrja me grumbullimin e pasurisë dhe me fëmijët e shumtë-mendim ky i Ibn Abasit dhe i Hasan el Basriut, të cilin e përkrahin Taberiu dhe Zemahsheri,
2. Mburra me fis dhe familje - mendim i Katades, dhe
3. Preokupimi me jetën e përditshme dhe tregtinë - mendim i Dahhakut²³

Që të gjitha këto mendime janë të pranuar, sepse preokupimi me gjëra të kësaj bote, i nënkupton që të tre mendimet. Në lidhje me këtë flasin ajete të shumta kuranore si dhe hadithe të Pejgamberit a.s.. I Lartmadhërishti na tregon shumë qartë realitetin e kësaj bote kalimtare kur thotë:

“Ju njerëz, dini se jeta e kësaj bote nuk është tjetër vetëm se lojë, kalim kohe në argëtim, stoli, krenari mes jush dhe përpjekje në shtimin e pasurisë dhe të fëmijëve, e që është si shembull i një shiu prej të cilit bima i habit bujqit, e pastaj ajo thahet dhe e sheh atë të verdhë, mandej bëhet e thyer, e llomitur, e në botën tjetër është dënimi i rëndë, por edhe falje mëkatesh dhe dhurim i kënaqësisë nga Allahu; pra jeta e kësaj bote nuk është tjetër vetëm se përjetim mashtrues.” - (*El-Hadid*, 20)

Ndërsa i Dërguari i Allahut thotë: “*Nuk frikësohem për ju nga varfëria por frikësohem nga grumbullimi i tepërt i pasu-*

²³ Kurtubiu, *El-Xhamiu li Ahkami-l Kuran*, Bejrut 2006, vëll. XXII, f. 448.

risë dhe, nuk frikësohem për ju që do të gaboni, por frikësohem se do të insistoni në mëkatim (gabim)''²⁴

Po ashtu transmetohet nga Enesi r.a. të ketë thënë: Ka thënë i Dërguari i Allahut s.a.v.s.: *“Po ta posedonte njeriu një luginë prej ari, do të dëshironte të kishte edhe të dytën, sepse asgjë nuk e ngop gojën (brendinë) e njeriut përveç dheut, e Allahu e pranon pendimit e atij që pendohet”*.²⁵

Mburra me vetveten dhe të arriturat personale, është sindrom që e ka kapluar sot Botën islame gjithandej. Shpeshherë na rastis të dëgjojmë fjalët e njerëzve madje edhe brenda xhamisë, duke u preokupuar me disa gjëra fare të panevojshme si f.v.: sa pasues i ka filan hoxha apo filan dijetari; sa pasues i ka filan Lëvizja apo grupacioni (Xhemati); sa është tirazhi i shitur i librit të një dijetari, çfarë numri të audiencës apo teleshikuesve ka pasur filan programi televiziv etj, ndërkohë që harrohet pyetja dhe interesimi esencial për ndikimin dhe ndryshimin që duhen të reflektojnë këto gjëra, të cilat fatkeqësisht i kemi lënë si gjëra të dorës së dytë... Edhe në luftën e Hunejnit, muslimanët i kishte mashtruar vetpëlqimi me numrin e madh të tyre, por gati sa nuk kishin pësuar disfatë poshtëruese. Në lidhje me këtë Allahu xh.sh. thotë:

“Nuk ka dyshim se Allahu ju ka ndihmuar në shumë beteja, e edhe në ditën e Hunejnit, kur juve ju mahniti numri i madh i juaj, i cili nuk ju vlejti asgjë, saqë edhe

²⁴ E transmeton Hakimi, duke e vlerësuar këtë hadith si ‘*sahih (të vërtetë)*’ nga Ebu Hurejre r.a, Shih: Imam Xhelaluddin es-Sujutiu, *Ed-Durr-rrul menthur*”, Kajro 2003. vëll. 15, f. 619.

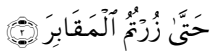
²⁵ Transmeton Muslimi, hadithi nr. (1048).

toka ju ngushtua edhe përkundër gjerësisë së saj, e pastaj ju u zbrapsët (ikët). ” - (Et-Tevbe, 25)²⁶

Pikërisht për këtë arsye, ne si besimtarë të Njëshmërisë absolute në Allahun xh.sh., duhet të marrim mësim nga këto ajete kuranore dhe hadithe të Resulullahit s.a.v.s., që të mos hutohemi nga të mirat e përkohshme të kësaj bote, por të jemi të vëmendshëm që të mos e humbim Ahiretin për ndonjë kotësi të saj. Ne duhet të marrim mësim edhe nga sjelljet shembullore të Dërguarit të Allahut dhe të sahabëve të tij, në çdo pore dhe segment të jetës sonë. Një shembull të tillë të përkryer e kemi nga një bisedë në mes të Dërguarit a.s. dhe Harith ibn Malik el Ensariut, për të kuptuar se tek besimtarët e singertë e të vërtetë, nuk mund të zë vend hutia e as preokupimi me mirësitë e kësaj bote. I Dërguari a.s. e kishte pyetur Harithin: *“Si u gdhive sot o Harith?”* - U gdhiva si besimtar i vërtetë, - u përgjigj Harithi. - *“Shiko mirë se çfarë flet, dhe dije se për çdo gjë ka një të vërtetë, prandaj cila është e vërteta e Imanit (Besimit) tënd?”* - i tha i Dërguari i Allahut. Atëherë Harithi tha: Jam izoluar nga kjo botë, duke ndenjur net të tëra pa gjumë (duke falur namaz nafile), shumë ditë kam mbetur edhe i etur (duke agjëruar), dhe më duket sikur po e shoh haptazi (qartë) Arshin e Zotit tim; ashtu siç më duket se po i shoh banorët e Xhenetit duke e vizituar njëri-tjetrin, dhe po i shoh banorët e Zjarrit duke u përpëlitur e ndëshkuar në të. Atëherë i Dërguari i Allahut tha:

²⁶ Dr. Selman el Avde, *Ishrakat Kuranije*, Rijad, 1433 h, vëll. II, f. 226-227.

“O Harith, e paske kuptuar të vërtetën (e besimit), prandaj përmbaju asaj!”²⁷

2. Derisa të mos i vizitoni varrezat (të bëheni banues të tyre - të vdisni).

Ajeti i dytë i kësaj sureje është shumë i qartë dhe eksplisit në njoftimin se një ditë, të gjithë ata njerëz të hutuar, që gjatë jetës së kësaj bote rivalizonin njëri-tjetrin në pasuri, fëmijë të shumtë apo pozita të pushtetit, do të jenë banues të varrezave, pasi të kenë vdekur. Andaj ç’kuptim ka ngarendja e tepërt pas lakmive të kësaj bote, kur një ditë të gjitha këto do të zhduken, dhe pas nesh mbeten vetëm imazhe të heshtura që dëftojnë nëse ishim mirënjohës ndaj dhuntive të Allahut apo jo.

Sa i përket kuptimit të ajetit: “hatta zurtumu-l mekabir”, mufessirët kanë dhënë tri mendime:

1. Vizita e vërtetë e varrezave.
2. Mburrja me të vdekurit tek varrezat dhe
3. Vdekja, e cila në këtë rast është përmendur figurativisht si vizitë e varreve, d.t.th. se njerëzit kanë dëshirë të pangopur për grumbullimin e pasurisë, deri sa t’i arrijë vdekja dhe të bëhen banues të varreve, mendim të cilin e kanë përkrahur shumica dërrmuese e mufessirëve në krye me Taberiun.²⁸

Fjala “el mekabir” - varrezat, në këtë formë ka ardhur vetëm në këtë sure, dhe atë si një formë e përkryer shprehi-

²⁷ E transmeton Ibn Ebi Shejbete në *Musannef*, (7/226).

²⁸ Shih Tefsirin e Taberiut, vëll. 30, f. 189.

more e alegorisë kuranore, sa për t'u përputhur në harmoninë ndijore me fjalën "*Et-tekathur*", përderisa fjala "*kubur*" ka ardhur në 5 ajete të tjera të Kur'anit, kurse fjala "*kabr*" në njëjës, ka ardhur vetëm njëherë.²⁹

Kurse sa i përket fjalës "*zurtum*"- "*të vizitoni*", kjo është përdorur qëllimisht dhe nënkupton se ne gjatë qëndrimit në varreza jemi vizitorë të përkohshëm, sepse vizitori pas një kohe ikën, ashtu siç edhe ne do të ringjallemi nga varret për të dalë para Allahut fuqplotë.

Siç dihet, në vitet e para të Shpalljes, i Dërguari i Allahut ua kishte ndaluar muslimanëve vizitën e varrezave, sepse idhujtarët kishin pasur zakone e adete të mbrapshta, që vizitën e varreve ta përcillnin me besëtytni dhe me gjurmë të shirkut-kufrit. Ata sillëshin rreth varrezave duke qarë, duke vajtuar e duke iu lutur atyre në vend të Zotit.... Dhe meqë besimtarët muslimanë në Mekë, kishin pak kohë që ishin udhëzuar, ai frikësohej në mos këto vizita do të ndikonin negativisht në Imanin e tyre ende të brishtë. Vetëm pas migrimit në Medinë, kur vërejti se tashmë Imani i tyre ishte ngulitur thellë në zemrat dhe shpirtrat e tyre, ai ua kishte lejuar vizitën e varrezave me këtë porosi. "*Më parë ua pata ndaluar vizitën e varrezave, por tash, vizitoni ato, sepse kjo gjë ju bën më të devotshëm në këtë botë, dhe ua kujton Ahiretin.*"³⁰

Po ashtu në një transmetim tjetër, Hakimi përcjell nga Enesi r.a., se i Dërguari a.s. ka thënë: "*Ua pata ndaluar vizi-*

²⁹ Aishe bin Abdurrahman-Bintu Shati'ë, *Et-Tefsiru-l bejani li Kur'anil kerim*, vëll. 1, fq. 201.

³⁰ Muslimi (2/672)). Shih: Ibn Adil ed-Dimeshkijj el Hanbelij, *El-Lubab fi Ulumi-l Kitab*, Bejrut 1998, vëll.XX. f. 478.

tën e varrezave, por tash vizitoni ato, sepse vizita e tyre e zbut zemrën, e përлот syrin dhe e përkujton Ahiretin...³¹

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣١﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾

3. Jo, nuk është ashtu, ju gjithsesi këtë do ta kuptoni!

4. Sërish jo, por gjithsesi do ta kuptoni (se keni qenë në lajthitje)!

Prej këtij ajeti, fillon qortimi i ashpër për këtë kategori njerëzish që hutohen pas pasurisë dhe të mirave të kësaj bote. Pjesëza “*kel-la*”, është shprehje që simbolizon qortimin e ashpër dhe tërheqjen e vërejtjes, ndërsa në këtë rast, nga ajo sikur mund të kuptojmë shprehjet: “*mjerë për ju*”, “*jeni në lajthitje*”, “*turp të keni*”, “*si nuk vrisni mendjen*” etj., që d.t.th.: si nuk ndaleni të mendoni se do të vdisni një ditë, dhe do ta lini tërë këtë pasuri të cilën jeni duke e grumbulluar. Përse jeni harlisur e dhënë aq shumë pas kësaj bote, kur ju shumë shpejt do të jeni banues të varreve, dhe më nuk do të keni mundësi që të përmirësoni asgjë nga veprat tuaja?!

Ripërsëritja e pjesës “*kel-la*” në ajetin e 4-t, vetëm sa e bën edhe me serioz kërcënimin e Allahut ndaj këtyre njerëzve. Disa dijetarë mendojnë se këta njerëz që u hutuan nga grumbullimi i pasurisë, duke lënë anash nënshtrimin ndaj Allahut, tash në varreza do të jenë të vetëdijshëm dhe të ndërgjegjshëm për gabimin që e kishin bërë³², por tash do të jetë vonë për çdo pendim.

³¹ Hakimi (1/376); Imam Ahmedi (3/237).

³² Shih më gjerësisht: Ebu Bekr el Xhezairij, *Ejseru-t-Tefasir*, Medinë, 1997, vëll. V, f. 610.

Se këto dy ajete paraqesin kërcënim dhe qortim të ashpër, me këtë pajtohen të gjithë komentatorët, por ata, këtyre kup-timeve i kanë shtuar edhe disa të tjera.

Autori i tefsirit “*Bahru-l muhit*” përcjell nga Dahhaku e ky nga Aliu r.a., se ajeti i 3-të i kësaj sureje ka të bëjë me vdekjen dhe varrin, kurse i 4-ti, me ringjalljen.³³

Fahru Rraziu në lidhje me përsëritjen e këtyre ajeteve i përmend disa shkaqe dhe thotë se kjo ka të bëjë me:

- a) vërtetim dhe përforcim, si dhe kërcënim të njëpasnjëshëm se ajo të cilën e mohojnë jobesimtarët, do të ndodhë,
- b) ajeti 3-të ka të bëjë me vdekjen, kurse i 4-ti, ka të bëjë me marrjen në pyetje në varr dhe ndëshkimin në të,
- c) ajeti i 3-të sipas Dahhakut përmban kërcënim për jobesimtarët kurse i 4-ti, premtim për besimtarët,
- ç) kurse mendimi i fundit i tij ka të bëjë me faktin se ajeti i 3-të ka të bëjë me ndëshkimin në varr, kurse i 4-ti nënkupton ndëshkimin në Ahiret.³⁴

Ndërsa kur jemi te pjesa e ajetit- “*sevfe ta’lemin*”, kjo ka për synim të gjithë ata mëkatarë të magjepsur pas pasurisë së tyre, të cilët kishin pasur dyshime rreth Ditës së Ringjalljes. Kur ata do të ringjallen nesër në Ahiret, do të befasohen me zymtësinë e veprave të tyre.³⁵ Kjo sqarohet shumë mirë edhe në ajetin 22 të sures “*Kaf*” ku Allahu xh.sh. thotë: “(I thuhet)

³³ Shih: Ebu Hajjan el Endelusi, *El-Bahrul Muhit*, Bejrut 1993, vëll. VIII, f. 506.

³⁴ Fahru Rraziu, *Mefatihu-l Gajbi*, Bejrut, 1981, vëll. XXXII, f. 78.

³⁵ *Et-Tefsiru-l bejani li Kur’anil kerim*, vëll. 1, fq. 204.

Ti ishe në një huti nga kjo (ditë) e Ne ta hoqëm perden tënde dhe tash ti sheh shumë mprehtë.”

Ja pra, kjo është Dita e të vërtetës së madhe për këta njerëz të mbrapshtë, të cilët, vetëm tash, do ta shohin qartë se në ç’lajthitje kishin qenë në këtë botë. Ata kishin mohuar Allahun dhe ishin të bindur se nuk ka jetë pas vdekjes, prandaj edhe kishin ngarendur pas pasurisë dhe të mirave të kësaj bote si të çmendur, duke harruar Ahiretin, dhe llogarinë para Krijuesit të tyre.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥٠﴾

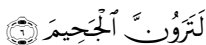
5. Jo, pse, sikur ta dinit me një dije të sigurt (nuk do të bënit ashtu).

Allahu xh.sh., tash ua bën të qartë jobesimtarëve, se po ta dinit se në ç’greminë jeni duke shkuar, ju kurrë nuk do të mashtroheshit nga kjo botë, e as nuk do t’ju preokuponte grumbullimi i pasurisë, por ju do të nxitonit me shpejtësi të bëni vepra të mira.

Tash pas vdekjes, këtyre u hapen perdet e gajbit-të fshehtës, dhe ata shohin qartë se ku do të jetë përfundimi i tyre. Nga ajetet kuranore dhe hadithet e bekuara profetike, e dimë se varri do të jetë ose kopsht prej kopshteve të Xhenetit, ose një greminë prej skëterrave të Xhehenemit. Berzahu apo jeta në varreza, është një botë, në të cilën njerëzit përkohësisht, ose do të shpërblehen dhe do ta shijojnë kënaqësinë e Allahut, ose do të ndëshkohen ashtu siç na flet edhe ajeti kuranor, kur përmendet rasti i faraonit dhe i pasuesve të tij: ***“Ata do t’i ekspozohen zjarrit në mëngjes dhe mbrëmje (në jetën e varrit), e Ditën e Kiametit (u thuhet engjëjve): “Futni ithtarët e faraonit në dënimin më të rëndë!”*** – (Gafir, 46).

Mbase ky ajet dhe shumë të tjerë, mund të na vetëdijesojnë në që t'i shmangemi një përfundimi të tillë, sepse dritën e udhëzimit e kemi gjithmonë pranë nesh. Në këtë rast, mendoj se duhet ta përkujtojmë edhe një thënie të dijetarit të devotshëm të Umetit islam, Hasan el Basriut kur thotë: O njeri! Mos të të mashtrojë (hutojë) me vetëpëlqim numri i madh i njerëzve që i sheh përreth teje, sepse ti do të vdesësh i vetëm, do të hysh në varr i vetëm, do të ringjallesh i vetëm dhe do të merresh në Llogari i vetëm.”³⁶

Në këtë ajet kemi përsëritjen e tretë të pjesëzës “*kel-la*”, kuptimin e të cilave e ka komentuar Thalebiu duke thënë: “Të përmendurit e pjesëzës “*kel-la*” tri herë në këtë sure, ka këto kuptime. Në të parën sinjalizon momentin e daljes së shpirtit, kur njeriut i hapen disa dyer të gajbit, përmendja e dytë synon qëndrimin në varr, ku njeriu është i vetëdijshëm plotësisht për atë çka ka punuar në këtë botë dhe përmendja e tretë, ka për qëllim ringjalljen dhe marrjen në Llogari në Ditën e Gjykimit. Në herën e tretë, pjesëza “*kel-la*” është shoqëruar me fjalët: “*ilmul-jekin*”, që nënkupton se tashmë nuk ka asnjë perde e as fshehtësi, por vetëm pritet gjykimi i fundit...”³⁷

6. Ju sigurisht se do ta shihni xhehenemin.

S’ka dyshim se ky ajet është argument i pakontestueshëm se të gjithë të vdekurit do të ringjallen, për të dalë para Ma-

³⁶ Dr. Abdulmelik el Kasim, *Erbeune dersen li men edreke Ramadane*, Rijad, pa vit botimi, f. 269; Shih: *Huljetu-l Evlija’ë* nga Ebu Neim, hadithi nr. 1887.

³⁷ Eth-Tha’lebi, *El-Keshfu ve-l Bejan*, Bejrut, 2002, vëll. X, f. 277.

dhërisë së Allahut të gjithëpushtetshëm. Pastaj do të kenë Llogarinë para Tij, dhe në fund secili njeri, në bazë të veprave dhe ameleve të tij do të ballafaqohet me fatin e tij të përjetshëm.

Pas vulosjes së fatit të tyre, jobesimtarët dhe mohuesit e ringjalljes e të llogarisë, që nga larg do të shohin flakët e Xhehenemit, do të shohin tymin e zi duke dalë nga skëtërrat e zjarrta të tij. Ata tashmë do të nisen forcërisht për t'u ndëshkuar përjetësisht në këtë zjarr që djeg e copëton çdo gjë para vetes...

7. Madje atë do ta shihni me sy dhe të bindur plotësisht.

Në momentin kur mëkatarët turma-turma do të tërhiqen pothuajse zvarrë nga ana e engjëjve të ndëshkimit, drejt Xhehenemit, i cili do të jetë vendqëndrimi i tyre përfundimtar, të gjithë do të kalojnë kah Ura e Siratit, e cila do të vihen në mes të greminës së Xhehenemit, nga lart. Zaten në suren *Merjem*, ajeti 71, kemi njoftimin me këtë realitet për të gjithë ne: **“Dhe nuk ka asnjë prej jush që nuk do t'i afrohet (ekspozohet) atij (Xhehenemit). Ky (afrim pranë xhehennemit) është vendim i prerë i Zotit tënd.”**

Nga ky ajet i sures *Merjem*, kuptojmë se të gjithë ne, në një mënyrë, do t'i ekspozohemi pamjeve të llahtarshme të Xhehenemit. Por xhenetlinjtë me mëshirën e Allahut, do të kalojnë nëpër urën e Siratit me shpejtësi rrufeje, duke qenë falënderues ndaj Mëshirëplotit, përderisa xhehenemlinjtë do të ngecin, do të kurthohen dhe do të bien në greminat e Xhehenemit...

Të gjithë ata që gjatë jetës së kësaj bote ishin në dyshim për ringjalljen dhe ndëshkimin në zjarr të Xhehenemit, tash do të binden plotësisht se ai ekziston, kur ta shohin qartë me sytë e tyre flakërimën përcëlluese të tij.

Nëse më parë në mendjen e tyre ishin ravijëzuar imazhe të mjegulluara që mbase mund t'i kishin dëgjuar si lajme nga pejgamberët apo nga dijetarët, që në terminologjinë islame i quajmë “*ilmul jekin-dituri e qartë*” tash ata janë para aktit të pamjes faktike vizuale “*ajnul jekin-pamje e qartë*”, dhe u mbetet vetëm edhe destinimi i fundit ku ata do ta përfjetojnë edhe fizikisht këtë ndëshkim të tmerrshëm “*hakkul jekin - e vërtetë e pakontestueshme, e qartë dhe bindëse, që përfjeto-het*”.

Nga kjo vërejmë se shkallët-gradat e “*Jekinit*” janë tri:

1. *Ilmul Jekin*
2. *Ajnul Jekin*
3. *Hakkul Jekin*

Shkalla e parë “*Ilmul Jekin*” është grada më e ulët e *jekinit*. Është dituri e cila mbëltohet në zemër (e cila i ndodh zemrës) nëpërmjet argumenteve. Një shembull të tillë kemi në rastin kur nga larg, me sytë tanë shohim f.v. një tym, dhe me dije të sigurt e kuptojmë se aty doemos ka edhe zjarr.

Shkalla e dytë është “*Ajnul Jekin*”, dhe është shkalla e mesme e *jekinit*. Është dituri e cila mbëltohet në zemër (e cila i ndodh zemrës) nëpërmjet pamjes vizuale me sy. Shembull i kësaj është kur i afroresh këtij zjarri dhe e sheh me sy, nga afër, atë që më parë nga larg e shihje si tym. Në këtë rast, dija jote shndërrohet nga “*ilmul jekin*” në “*ajnul jekin*” - pa-

mje të qartë. Këtë e sqaron edhe ajeti: ***Madje atë do ta shihni me sy dhe të bindur plotësisht.***

Dallimi ndërmjet kësaj shkalle të *jekinit* dhe të asaj para-prake, është sikurse dallimi ndërmjet dijes (njohurisë) dhe pamjes. *Ilmul jekini* është për atë që vetëm mund të dëgjojë, kurse *ajnul jekini* për atë që sheh.

Ndërsa shkalla e tretë e *jekinit* dhe më e larta prej tyre është: "*Hakkul Jekin*". Kjo është dituri e cila arrin në zemër nëpërmjet prekjes dhe perceptimit ndijor, në mënyrë të drejt-përdrejtë, duke e ndjerë edhe fizikisht. Fjala është për atë zjarrin të cilin më parë e shihnim nga larg, pastaj pak më afër edhe me sy, e tash mund ta ndjejmë praninë e tij përcëlluese edhe fizikisht, me trup. Në lidhje me këtë jep shenjë ajeti 51 i sures "*El-Hakka*": "***Ai është e vërteta bindëse!***".

Një sqarim edhe më të thjeshtë të këtyre shkallëve të *jekinit* mund ta kuptojmë edhe nga ky shembull:

Nëse një njeri tek i cili ke besim të plotë të thotë: "Kam mjaltë të mirë", dhe ti i beson, atëherë kjo konsiderohet "*Ilmul Jekin*". Po nëse ky njeri ta sjell mjaltin para teje dhe ti e sheh me sytë e tu, atëherë kjo konsiderohet "*Ajnul Jekin*", ndërsa nëse ti e shijon këtë mjaltë me gjuhën tënde dhe ngrënë prej tij, atëherë kjo konsiderohet "*Hakkul Jekin*".

ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿٥١﴾

8. Pastaj atë Ditë do të pyeteni për të mirat (kënaqësitë e Dunjasë).

Kjo kaptinë përfundon me një konstatim të përgjithshëm të një realiteti që patjetër do të ndodhë nesër në Ahiret, kur të gjithë ne do të pyetemi për mirësitë që i kemi shijuar apo shfrytëzuar në këtë botë. S'ka dyshim se së pari do të pyete-

mi a ka qenë ajo e mirë që e kemi shfrytëzuar hallall, pastaj do të pyetemi nëse kemi qenë falënderues ndaj Allahut në këtë rast. Në lidhje me këtë jep shenjë edhe hadithi i të Dërguarit a.s. i cili thotë:

“Nuk do të lëvizin (ecin) këmbët e njeriut në Ditën e Kiametit (prej të qëndruarit para Allahut) derisa të pyetet për pesë gjëra: Për jetën në çka e ka kaluar, për rininë në çka e ka harxhuar, për pasurinë si e ka fituar dhe ku e ka shpenzuar si dhe çka ka vepruar me atë që e ka mësuar.”³⁸

Ajeti i fundit i kësaj sureje, vjen në formën e përkryer duke përmbyllur atë me shprehjen e cila në vete ngërthen shumë kuptime. Zaten, kjo ka bërë që komentatorët të dalin me disa mendime dhe pyetje: Nga kush do të bëhet kjo pyetje? Kujt do t’i bëhet dhe kur do t’u bëhet?

Disa dijetarë kanë shkuar nga ajo se pyetja do të jetë e bërë nga engjëjt, por shumica prej tyre anojnë nga mendimi se pyetja do të jetë nga ana e Allahut fuqiplotë.

Rreth pyetjes së dytë, se kush përfshihet në këtë pyetje: besimtarët apo jobesimtarët, apo të gjithë së bashku, kemi këto mendime: Vahidiu, përcjell fjalët e Mukatilit, mbështetur në fjalët e Hasan el Basriut i cili konsideron se ky ajet u drejtohet vetëm jobesimtarëve. Ai ndër të tjera thotë: Siç duket, kjo fjalë u drejtohet vetëm jobesimtarëve sepse këtë sure në përgjithësi e përshkon fryma kërcënuese ndaj idhujtarëve (jobesimtarëve), të cilët nuk ishin mirënjohës ndaj dhuntive

³⁸ Suneni i Tirmidhiut, 4/612, nr. 2416.

të Allahut, por i bënë shirk duke adhuruar dikë tjetër, prandaj edhe do të pyeten për shpërdorim të mirësive të Tij.³⁹

Ndërsa mendimi i dytë i dijetarëve anon kah fakti se ky ajet përshin të gjithë njerëzit të cilët do të pyeten për mirësitë e të Madhit Zot, jobesimtarët në mënyrë qortuese, kurse besimtarët në shenjë fisnikërimi e nderimi, mendim të cilin e përkrahim edhe ne.

Ndërsa rreth vendit dhe kohës se kur do t'u bëhet njerëzve kjo pyetje, po ashtu kemi disa mendime: Fahru Rraziu mendon se pyetja do të jetë gjatë marrjes në llogari, para se jobesimtarët të futen në Xhehenem,⁴⁰ kurse shumica anojnë nga mendimi se kjo pyetje do të bëhet pasi që jobesimtarët do të hyjnë në Xhehenem, kurse besimtarët në Xhenet, sepse edhe konteksti i ajeteve paraprake (6-7), jep shenjë për një gjë të tillë: ***“Ju pajetër do ta shihni Xhehenemin. Madje atë do ta shihni të bindur plotësisht.”***

Kurse sa i përket fjalës *“neim”* - e cila nënkupton kënaqësinë, begatinë, dhuntinë, mirësinë, lumturinë etj., shumë prej komentatorëve e kanë zbërthyer në mirësitë e panumërta, duke përmendur qindra prej tyre, shëndetin, ushqimin, ujin, hijen që mbron nga vapa etj., terme të cilat megjithatë nuk janë temë qendrore i komentimit tonë, sepse nën këtë term, hyn çdo gjë e mirë që është në dobi të njeriut. Në lidhje me këtë flasin edhe shumë hadithe të Pejgamberit a.s., ndër të cilët do të veçonim:

³⁹ El-Vahidij en-Nisaburi, *Et-Tefsirul Besit*, Rijad, 1430 h., vëll. XXIV, f.284-285.

⁴⁰ Fahru-r-Rrazi, *Mefatihu-l Gajbi*, vëll. XXXII, f. 80.

- Transmetojnë Ibn Xheriri⁴¹, Bejhëkiu⁴² dhe shumë të tjerë, nga Ibn Abasi, i cili në lidhje me fjalët e Allahut: **“Pastaj në atë ditë do të pyeteni për të mirat (e dynjasë).”** ka thënë: Do të pyeteni për shëndetin e trupave, të pamurit dhe të dëgjuarit. Për të gjitha këto Allahu xh.sh. do t’i pyesë robërit e Tij se si i kanë përdorur–shfrytëzuar, ndonëse Ai e di më mirë për to sesa vetë ata, meqë në Kur’an thotë: **“pse të dëgjuarit, të pamurit dhe zemra, për të gjitha këto ka përgjegjësi”** - (El-Isra’ë, 36)

- Transmetohet nga Ibn Abasi të ketë thënë: I Dërguari i Allahut s.a.v.s. thotë: *“Dy begati, shumë prej njerëzve i neglizhojnë (nuk ua dinë vlerën): shëndetin dhe kohën e lirë”*⁴³

- Transmeton Ibn Ebi Shejbete dhe Ahmedi nga Mahmud ibn Levide të ketë thënë: Kur zbriti *“El-Hakumu-t-tekathur”*, i Dërguari i Allahut na e lexoi deri sa arriti te ajeti: **“Pastaj në atë ditë do të pyeteni për të mirat (e dynjasë).”** Dikush e pyeti: O i Dërguari i Allahut. Për çfarë të mirash do të pyetemi, kur i kemi vetëm dy gjëra pranë nesh: Ujin dhe hurmat, kurse shpatat i kemi mbi qafa e armikun para nesh, a thua për çfarë mirësish do të pyetemi?. Atëherë ai (I Dërguari a.s.) tha: *“Kjo gjithsesi do të ndodhë.”*

Megjithatë, kur shtrohet pyetja nëse këto mirësi për të cilat do të pyetemi janë të dynjasë apo të Ahiretit, komentatorja bashkëkohore Bintu Shati’ë, mendon se mirësitë e kësaj bote janë shumë të pakta në krahasim me ato të Ahiretit. Ajo

⁴¹ Ibn Xheriri, (24/604).

⁴² Bejhëkiu, *Shuabi-l Iman* (4613).

⁴³ Buhariu, nr. 5962; Tirmidhiu, nr. 2236; Nesaiu, nr. 11299; Ibn Maxhe, nr. 4168.

sjell si argument mbi 15 ajete kuranore, të cilat përforcojnë mendimin e saj, ajete që kryesisht flasin për mirësitë, kënaqësitë dhe lumturinë që do ta shijojnë besimtarët në Xhenetin “**Neim**” - *Xhenetin e begatisë-lumturisë* si f.v.

“Zoti i tyre i përgëzon me mëshirë nga ana e Tij me kënaqësi ndaj tyre, si dhe për kopshtet ku do të ketë kënaqësi të përhershme për ta” - (Et-Tevbe, 21);

“Vërtet, besimtarët e devotshëm do të jenë në kopshtet e Xhenetit dhe në lumturi” - (Et-Tur, 17);

“Ata që kanë besuar dhe kanë bërë vepra të mira, do të gjenden në kopshtet e begative (Xhenatu-n-Neim)” - (El-Haxh-xh, 56), etj.⁴⁴

Sidoqoftë, të vërtetën e kësaj e di vetëm Allahu, por gjithsesi duke u mbështetur në etikën morale të një muslimani, ne duhet të jemi mirënjohës dhe falënderues ndaj Allahut për çdo mirësi e begati që na e ka dhuruar në këtë botë, duke shpresuar se nesër në Ahiret do të jemi në Xhenet, duke shijuar lumturinë dhe kënaqësinë e papërshtkrueshme të begative dhe nimeteve të Allahut të gjithëmëshirshëm.

Porosia e kësaj sureje:

- *Allahu i Madhërishëm ua tërheq vërejtjen dhe i qorton të gjithë ata që hutohen dhe preokupohen me grumbullimin e pasurisë dhe mburren me pasardhës, duke harruar nënshtrimin ndaj Allahut. Ata që hutohen nga gjërat e tilla, nuk përmenden-zgjidhen derisa nuk vdesin e bëhen banues të varreve.*

⁴⁴ Shih më gjerësisht: *Et-Tefsiru-l bejani li kur'anil kerim*, vëll. 1, f. 215.

- *Mburrrja që shpeshherë i huton njerëzit nga përkujtimi i Allahut dhe Ahiretit është mburrrja me familje, fis, pasuri, pushtet, bukuri etj.*
- *Vizita e varrezav është përmendur vetëm në këtë sure të Kuranit, kështu që vizita e tyre, sipas porosive të Pejgamberit a.s., është një prej shëruesve më të mëdhenj të zemrës së ngurtë, sepse ato përkujtojnë vdekjen dhe Ahiretin.*
- *Në këtë sure, vërtetohet bindshëm jeta në varreza, e cila përfshin ndëshkimin dhe kënaqësinë, varësisht prej veprave në këtë botë.*
- *Ringjallja pas vdekjes është çështje që vërtetohet edhe nëpërmjet ajeteve të kësaj sureje.*
- *Përkujtimi i vdekjes njeriut i jep shpresë më të madhe për jetë dhe veprim të punëve të mira, sepse i tilli e di se një ditë do të ringjallet dhe do të dalë para madhërisë së Allahut, kështu që vepërmiri do të jetë ballëhapur dhe i kënaqur me këtë takim, ndërsa vepërkeqi, do të përjetojë trishtim e ankth, ndërkohë që vendqëndrimi i tij i fundit do të jetë skëterra e Xhehenemit.*
- *Zemra e njeriut shërohet nga tre faktorë: nënshtrimi ndaj Allahut dhe respektimi i urdhrave të Tij, përkujtimi i vdekjes dhe vizita e varreve të muslimanëve të vdekur.*
- *Në Ahiret, njeriu do të pyetet për llojet e mirësive që i ka shfrytëzuar gjatë jetës në këtë botë. Do të pyeten pa dallim, edhe besimtari edhe jobesimtari, porse mohuesi do të pyetet në formë qortuese, përse nuk ishte falënderues ndaj Allahut, ndërsa muslimani do të pyetet me fisnikëri e respekt, sepse ishte falënderues ndaj të Madhërishmit.*

Dr. Sulejman Osmani

MIRËSIA- VLERA SUBLIME E ISLAMIT

Mirësia është vlera unike e Islamit, e cila na paraqitet në të gjitha detyrat e fesë, si një kusht esencial për vlerësimin e veprimeve dhe vlefshmërinë e tyre. Një standard i tillë domos duhet të jetë elementi substancial i çdo veprimi, si në rastet kur kemi të bëjmë me detyrat ndaj Allahut, e po ashtu edhe me ato që kanë të bëjmë me raportet tona me të tjerët. Në fakt ne po bëjmë një ndarje formale, ngase Allahu i sheh të gjitha, e ne në të gjitha gjendjet duhet t'i bëjmë punët me përkushtimin më të madh dhe përgjegjësinë e duhur, me parimin se edhe kur iu ndihmojmë të tjerëve dhe bëjmë punë të hairit, ato i bëjmë për Allahun, po sikurse te rasti i kryerjes së detyrave bazë, siç është namazi, zeqati, agjërimi e të tjera.

Domethënia e termit “el-ihsanu” - “mirësi”

Termi الإحسان (El Ihsanu), i cili në përkthim mund të ketë domethënie të ndryshme, por gjithsesi me kuptime të përafërta të cilat na qojnë drejt një qëllimi. Nevoja për sqarim konsiston në përpjekjet për kuptimin e domethënies së saktë të termit në gjuhën shqipe.

Në gjuhën arabe na jep një kuptim shumë përmbajtjesor, si i tillë na mjafton vetvetiu, andaj rreth tij sillet krejt përpjekja për ta hulumtuar në trajta të ndryshme, gjithnjë duke iu referuar termit “mirësi”.

Këtë term në gjuhën shqipe e gjejmë të përkthyer në mënyra të ndryshme e në të shumtën e rasteve si: “Mirësi apo Bamirësi”. Sido që ta përkthejmë, mendoj se nuk mund t’ia japim kuptimin e plotë dhe të vërtetë, jo për faktin e mungesës së terminologjisë, por për shkak të domethënies unike që përmban termi origjinal dhe si i tillë nuk mund të reflektoj edhe në përkthim. Përpjekja për ta përkthyer shpreh dëshirën për ta bërë të qartë kuptimin e tij dhe jo për ta kufizuar në atë që ne e kuptojmë, ngase në raste të tilla do të anashkalohehin shumë domethënie të tij të cilat gjithsesi janë esenciale.

Në kuptimin më të gjerë të termit الإحسان (El Ihsanu) në gjuhën shqipe, do të thotë: “Bamirësi, mirësi, të bësh mirë, mirëbërje, mirëbërësi, shoqëri bamirëse” e të ngjashme. Në këtë kuptim nuk ka vetëm domethënie materiale për ta kuptuar si term funksional me të cilin shprehim ndihmën e dikujt ndaj tjetrit, por kemi të bëjmë me një tërësi të gjerë veprimesh qofshin ato në të shprehur apo në të vepruar. Atë që e bëjmë duhet ta bëjmë mirë, ta punojmë në mënyrën më të mirë, më të duhur, më të përgjegjshme, më të përshtatshme,

më ideale. Ta bëjmë ashtu si duhet. Çfarëdo qoftë puna që e bëjmë ta bëjmë në mënyrën dhe formën më të mirë. Nëse falemi, ta bëjmë namazin në formën më të duhur, nëse japim ndonjë ndihmesë materiale, ta bëjmë si është më së miri, duke u ruajtur nga çdo veprim që bie në kundërshtim me parimet islame. Kur jemi në ndihmën e tjetrit, të kujdesemi për sjelljet dhe veprimet tona gjithherë duke synuar që atë që e bëjmë ta bëjmë në formën që e do Allahu.

Morali i bamirësisë

Morali i bamirësisë الإحسان për besimtarin është karakter i detyruar të cilin duhet ta reflektoj në mënyrë sistematike. Ndërsa sa i përket sqarimit të domethënies si term edhe vet Muhamedi a.s. e ka sqaruar në mënyrë të komentuar.

Në një nga hadithet më të gjata, gjejmë një takim të plotë në mes Xhibrilit dhe Muhamedit a.s. ku bisedonin në prezencën e sahabëve. Aty janë sqaruar shumë çështje substanciale në lidhje me kushtet bazë të Islamit. Si tema boshte janë tre kapituj kryesore. Xhibrili kishte pyetur Muhamedin a.s. duke i thënë: *O Muhamed! Më trego mua mbi Islamin? Pejgamberi a.s i qe përgjigjur: "Islam është të dëshmosh se nuk ka zot tjetër përveç Allahut dhe se Muhamedi a.s. është i dërguar i Tij, të falësh namazin, të japësh zeqatin, të agjërosh ramaznin dhe të kryesh haxhin nëse për këtë gjen mundësi". (Njeriu) tha: Të vërtetën po e thua. (Umeri) tha: U çuditëm me sjelljen e tij; Edhe e pyeste edhe ia vërtetonte. (Njeriu) tha: Më trego mua mbi imanin! (Pejgamberi a.s.) i kishte thënë: "Të besosh Allahun, melekët e Tij, librat e Tij, të dërguarit e*

Tij, ditën e gjykimit, të besosh në kaderin-caktimin e Tij". (Njeriu) tha: Të vërtetën po e thua. Më trego për "Ihsanin"! (Pejgamberi a.s) me këtë rast i kishte thënë: "Ta adhurosh Allahun sikur ti të ishe duke e parë, (ngase) edhe nëse ti nuk e sheh Atë ai gjithsesi të sheh ty".¹

Biseda kishte karakter vahji, atë të konfirmimit publik me qëllim mësimi në mënyrë që të pranishmit ta kenë të qartë misionin e Xhibrililit dhe komunikimin e afërt me Muhamedin a.s. Sahabët rreth tyre Ndërsa ata dy po zhvillonin këtë bisedë, sahabët rreth tyre në momente të tilla ishin shumë kureshtarë, ngase kishin mundësinë të mësonin atë që nuk e dinin.

Biseda e zhvilluar na konfirmon tre elementët bazë mbi të cilët qëndron feja jonë:

1. Islami
2. Imani
3. Ihsani

Pa pasur qëllim të bëjmë ndonjë hulumtim më të thellë rreth domethënies së postulateve të sipërshtuara, megjithë-atë duhet qoft edhe përmbledhurazi të themi se:

- 1. Islam,** ashtu siç është paraqitur me kushtet e tij, përfaqëson anën publike- objektive në jetën e besimtarit, ngase të gjitha ato që i bënë janë që shihen, ndjehen, vërehen, kanë ecuri dhe procedura të caktuara të cilat duhen të realizohen.
- 2. Imani,** përfaqëson anën e brendshme- subjektive të Islamit, ngase të gjitha kushtet e tij përfaqësojnë shtylla të

¹ Sahihu i Muslimit, hadithi nr. 1.

besimit, të cilat nuk shihen, nuk vërehen, nuk përfaqësojnë në procedura objektive në të cilat ne mund të kemi qasje. Besimi i tillë është çështje e brendshme e individit, të cilin nuk mund ta shohim e ta gjykojmë. Për neve bëhet i qasshëm vetëm kur identifikojmë efektet e tij.

3. Ihsani, paraqet kandin e kushteve të Islamit dhe Imanit e mbi bazën e tij bëhet edhe vlerësimi i cilësisë dhe saktësisë së tyre. Apo thënë më qartë, bamirësia është standardi për matjen e shkallës së përgjegjshmërisë për të peshuar vlerat efektive që prodhojnë kushtet e imanit dhe islamit. Ne bëjmë një angazhim të theksuar në njohjen e kushteve të imanit dhe islamit, së paku në anën formale, e gjithësi kushtet e tilla i njohim dhe besojmë si detyrat bazë të besimit, ndërsa sa i përket parimeve të Ihsanit- bamirësisë që e kërkon Islami mendoj se nuk kemi ndonjë përkushtim të duhur e as qasje për ta njohur si substancë të fesë.

Mirësia në optikën e Muhamedit a.s.

Është shumë me rëndësi të analizojmë me vëmendje përgjigjen e Muhamedit a.s. që i dha Xhibrilin në lidhje me pyetjen se ç'është Ihsani. Nuk u përgjigj me një fjalë dhe shkurt edhe se për sqarimin e një termi përgjigja e tillë do të ishte krejt normale. Ai u fokusua te efekti që duhet të prodhojë përgjigja për të bërë një punë në mënyrë perfekte, me përgjegjësinë më të madhe. Besimtari është i lidhur me besimin e tij në Allahun. Ai e sheh gjithmonë dhe kudo që është. Para se ta bëjmë ndonjë punë në shërbim të dikujt dhe për ndonjë interes të caktuar, jemi të bindur se besimi na lidh me përgje-

gjësinë ndaj Allahut, andaj duhet të përpiqemi që ta bëjmë më së miri që është e mundur. Nuk ka rëndësi a të sheh diskutim nga njerëzit apo jo, çfarëdo qoftë përgjegjësia është me rëndësi se të sheh Allahu. Ai e di çka bënë ti dhe si po e bënë, të sheh e të dëgjon. Përgjegjësia që ta vesh besimi është e pashmangshme në çdo situatë. Për këtë arsye Muhamedi (a.s.) i qe përgjigjur Xhibrilit se “El Ihsanu”do të thotë: Ta adhurosh Allahun sikur je ti duke e parë Atë, sepse, ndonse ti nuk e sheh Atë, Ai të sheh ty”.

Në konceptin e Islamit të gjitha punët e hajrit llogariten ibadete me të cilat besimtari afrohet te Allahu xh.sh. Kjo nuk kufizohet vetëm me namaz, agjërim apo të ngjashme. Andaj, punën duhet bërë me ndjenjën me të lartë të përgjegjësisë ndaj Allahut. Ai të sheh edhe se ti nuk je duke e parë Atë. Zbatimi i detyrave fetare paraqet një simetri relevante e cila bashkon emëruesin e përbashkët e të njohur si “El Ihsanu” e që ne e përkthejmë si mirësi-bamirësi. Sqarimi që ka dhënë Muhamedi a.s. kur është pyetur nga Xhibrili dëshmon mrekullinë që i është dhënë atij në aftësitë e shprehjes. Për të definuar një term të caktuar dhe përkufizuar thënien e tij ai është përgjigjur me shumë elokuencë. Gjithsesi, në raste të tilla kemi të bëjmë me mrekulli e cila ati i është dhënë nga ana e Allahut xh.sh.

Në komentin që i bëri “Ihsanit”, Muhamedi a.s. ka sjellë një shembull që pasqyron kryesin e veprimit si një person nën përcjellje të vazhdueshme, i cili çdo herë duhet ta ketë në vëmendje Allahun, ngase, Ai e sheh atë që e bën edhe se njeriu nuk e sheh Atë. Ky fakt mjafton të kemi vëmendjen e duhur ngase dija dhe përcjellja e Tij janë esenciale dhe definojnë devotshmërinë tonë.

Mirësia - standard islam

Shikuar nga rangu që e trajton Islami, mirësia, apo bërjen mirë e të gjithë asaj që e bëjmë, duhet t'i kushtojmë vëmendje të veçantë ngase është standard i fesë, ashtu siç e ka treguar Pejgamberi a.s. në takimin me Xhibrilin.

الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك

(“Ihsan” është ta adhurosh Allahun sikur ti të ishe duke e parë, ngase edhe nëse ti nuk e sheh Atë, Ai gjithsesi të sheh ty).

Kjo shprehje e Muhamedit a.s është një mrekulli e dhuruar nga Allahu xh.sh me të cilën ai është veçuar nga të gjithë pejgamberët tjerë. Shprehjet e tilla definojnë si: جوامع الكلم që nënkuptojmë shprehjen e mendimit të gjatë me fjalët më të shkurtra. Hadithet e tilla janë të shumta.

Fuqia e domethënies së kësaj fjalie qëndron në parafytyrimin e ndonjërit prej nesh se gjatë faljes së tij (apo kryerjes së ndonjë pune tjetër) është duke e parë Allahun xh.sh. Në një situatë të tillë ai nuk do të linte pa bërë gjithë atë që është në mundësin e tij vetëm që namazi të jetë sa më i plotë. Ai do të kujdesej për përkushtimin dhe vëmendjen e po ashtu edhe pamjen e mirë. Do të kujdesej maksimalisht që të bashkoj faktorët objektiv dhe subjektiv vetëm që namazi të jetë sa më i plotë.

Në lidhje me komentin e këtij hadithi, dijetari i mirënjohur El Kadi Ijadi thotë: Ky hadith ka përmbledhur komentin e të gjitha llojeve të ibadeteve qofshin ato të brendshme apo të jashtme. Këtu hyjnë edhe çështjet e imanit, veprimet praktike, sinqeriteti i brendshëm dhe të përmbajturit nga veprimet

e këqija. Të gjitha fushat e shkencave të sheriatit, i referohen këtij hadithi.²

Në fund të Hadithit, pasi biseda kishte përfunduar dhe Xhibrili kishte shkuar nga aty, Muhamedi a.s. i kishte pyetur shokët e tij nëse e dinin se kush ishte burri me të cilin bisedoi! Ata i'u përgjigjën se Allahu dhe i dërguari i Tij e dinë këtë më së miri, duke preferuar të mos japin ndonjë përgjigje. Atëherë, Pejgamberi a.s. u tha se ky ishte Xhibrili, ka ardhur që t'ua mësoj fenë tuaj. Mënyra se si e ka definuar arsyen e ardhjes së Xhibrilit na jep edhe një konkludim tjetër. Atë që i dërguari i Allahut e ka trajtuar si "t'ua mësoj fenë tuaj" nënkupton se feja përbëhet nga tri hise të mëdha: Islami, Imani dhe Ihsani dhe se detyrat që obligon Islami dhe Imani nuk mund të realizohen pa zbatimin e plotë të standardeve të Ihsanit, që ne e definojmë si "kryerjen e detyrave me përgjegjësinë më të plotë, në formën më të mirë, duke u angazhuar edhe me detajet më të imëta.

"El ihsanu" në dritën e ajeteve të Kuranit

"El-Ihsanu" është vlerë e madhe islame, e vendosur në kategorinë e detyrave bazë mbi të cilat ngrihet shoqëria njerëzore dhe garantohet ecuria normale. Allahu urdhëron besimtarët të kultivojnë parime të tilla ngase ato janë garantues të një sistemi të shëndoshë, i cili ruan interesat vitale të individit dhe shoqërisë. Ajetet e Kuranit kanë vënë parimet bazë të normave morale duke kërkuar zbatimin e tyre në mënyrë urdhërore. Si të tilla janë vepra që çmohen shumë, lavdëro-

² Sahihu i Muslimit me koment të Neveviut, v. I, f. 77.

hen dhe potencohen shpesh duke tërhequr vëmendjen ndaj tyre. Ato duhet të ruhen, kultivohen e zbatohen, të jetohet me to, të jenë funksionale, të japin efektet e tyre, të ndikojnë ngase garantojnë të drejta e kultivojnë vlerat më të bukura të cilat janë garanci për një shoqëri të shëndoshë.

Ajetet në vazhdim paraqesin argumente nga Kurani mbi bazën e të cilave konfirmojmë parime të tilla.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ
الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Me të vërtetë, Allahu urdhëron drejtësinë, mirësinë dhe ndihmën për të afërmit, si dhe ndalon imoralitetin, veprat e shëmtuara dhe dhunën. Ai ju këshillon, në mënyrë që ju t’ia vini veshin”.³

Ky ajet, për shkak të domethënies është vlerësuar si ajeti më përmbajtjesorë në Kuran⁴. Në të gjejmë tri urdhra dhe tri ndalesa, e në fund Allahu na këshillon që ta kemi vëmendjen e plotë te parimet e tilla dhe t’ia vëmë veshin mirë asaj që Ai kërkon prej nesh. Në kohën kur kishte zbritur ky ajet edhe disa nga jobesimtarët e Mekës ishin detyruar ta pranojnë se misioni i Muhamedit a.s. kultivon vlerat më të bukura morale, të cilat duhet t’i posedoj çdo shoqëri. Në mënyrë të natyreshme njeriu përshtatet me to dhe realizon interesa për të cilat punonin edhe në kohën e injorancës para islame e tani në kohën e zbritjes së vahjit duhet ta njihnin këtë realitet edhe se nuk e besonin Muhamedin a.s.

³ En Nahl, 90.

⁴ Tefsiri i Kurtubiut, v.10, f. 165.

Mirësia (el-Ihsanu) si standard vlerash e urdhëruar në re-nditjen e ajetit menjëherë pas drejtësisë, ka kuptimin e plotësimit me gjithë atë që është e mirë. Sipas komentuesve të Kuranit, një mirësi e tillë arrihet me durimin në kryerjen e detyrave fetare, përmbajtjes ndaj urdhrave dhe ndalesave, kur jemi në mirëqenie apo ballafaqohemi me vështirësi.⁵ Sufjan bin Ujejne thotë se mirësi (el-ihsanu) vjen në shprehje atëherë kur ana e brendshme, shpirtërore është më e mirë se e jashtëmja, ajo materiale. Njëri nga dijetarët Islam thotë: Zeqati i drejtësisë është mirësia, zeqati i forcës është falja, zeqati i pasurisë është bamirësia, zeqati i pozitës është sjellja e mirë me shokët (e më hershëm).

Në çdo variant, standardi i “el-Ihsanu” paraqet masën shtesë në çdo gjë që e shtojmë pas plotësimit të asaj që është obligim, diçka që e bëjmë me vetëdëshirë për ta plotësuar pasi kemi kryer veprimin e detyruar. Në këtë funksion, disa dijetarë në veprimet El Ihsanu i kanë llogaritur namazet apo agjërimet nafile ose në një kuptim më të gjerë në këtë kategori hyjnë të gjitha veprimet që i bëjmë me qëllim plotësimi, hijeshimi, zbukurimi, përkushtimi maksimal dhe marrja me detaje të një çështje.

Mirësia dhe morali i faljes

Dijetari dhe mufesiri i mirënjohur i shekullit XX-të, M. M. Esh-Sha’ravi, duke komentuar domethënien e El-Ihsanit-mirësisë, përveq asaj që thamë deri më tash, flet edhe rreth një karakteri tjetër që reflekton vlerën e mirësisë. Ai thotë se

⁵ <http://ëëë.alro7.net/ayaq.php?langg=arabic&aya=90&sourid=16>

nëse drejtësia nënkupton realizimin, marrjen e së drejtës sate, atëherë një hise e madhe e mirësisë qëndron në faljen e së drejtës sate. Sa herë ndodhë të jesh i dëmtuar dhe e drejta është në anën tënde, ti ke të drejtë ta kërkosht atë dhe ta realizosh, por duke synuar shpërblimin e Allahut, ti heq dorë nga e drejta jote dhe e falë atë që të ka dëmtuar. Kjo është shkallë shumë e lartë e mirësisë që mund ta bëjnë vetëm ata që kanë shpirt bujar dhe, para së gjithash, me faljen shpresojnë shpërblimin e Allahut.⁶

وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

”... ata të cilët e mposhtin zemërimin dhe ata të cilët e falin fajet njerëzve. Allahu i do bamirësit.”⁷

Në vazhdim shejh Esh-Sha’ravi mirësinë dhe bamirësitë i ndanë në tri kategori:

- a. Mirësia e mposhtjes së zemërimit,
- b. Mirësia e faljes së të keqes,
- c. Mirësia e kthimit të të keqes me të mirë.

Të tri kategoritë e mirësisë kanë mbështetje në ajetet e Kuranit dhe janë shumë të lavdëruara e të premtuara me shpërblime të shumëfishta nga Allahu xh.sh.

Ai që ka bërë të keqen e ka bërë duke kënaqur zemërimin dhe ushqyer epshin e vet. Ai do të bartë pasojat në Dynja e Ahiret, ndërsa ai që falë e bënë këtë për ta kënaqur Allahun xh.sh. dhe duke shpresuar në shpërblimin e Tij, andaj me këtë mirësi, ditën e gjykimit do të gjejë mirësinë e Allahut xh.sh. Në lidhje me moralin dhe arsyen e faljes, Hasen El

⁶ I njëjti burim.

⁷ Al Imran, 134.

Basriu, nga gjenerata e tabiinjve ka thënë një fjalë që duhet t'i peshohet me ari. Kur është pyetur se pse duhet të falë, ai ka thënë: "E si të mos i bëjë mirë (me falje) ati që ma ka mundësuar që Allahu të jetë në anën time." E ka thënë këtë duke ditur se Allahu është në anën e të dëmtuarit.

Në vazhdim do të sjellim disa ajete që janë bazë për njohjen e shpërblimit që jep Allahu për veprën e mirë-mirësi:

ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ

حَمِيمٌ

*"Të keqen ktheje me të mirë e atëherë armiku yt do të të bëhet menjëherë mik i ngushtë"*⁸

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ

*"Nëse bëni mirësi, e keni bërë për veten tuaj."*⁹

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ

*"Vërtet Allahu është me ata që e kanë frikë dhe që janë bëmirs."*¹⁰

وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

"...bëni vepra të mira, se vërtetë Allahu I do bamirësit".

⁸ Fussilet, 34.

⁹ El Isra, 7.

¹⁰ En Nahl, 128.

Mirësia në dritën e haditheve të Pejgamberit a.s.

Mirësia si vlerë është shumë e pranishme në hadithet e Muhamedit a.s., e mbi të gjitha ai ishte shembulli personal për kultivimin e vlerave të tilla. Në trajtimin e tij vlera e mirësisë kap një dimension tjetër ngase shtrihet në shërbim të gjithë botëve ekzistuese, normal me theks të veçantë kujdesin ndaj njeriut dhe veprimeve në shërbim të tij. Muhamedi a.s. ka folur e porositur për mirësjelljen ndaj gjallesave të ndryshme, shtazëve e shpezëve dhe mëshirën që duhet të kemi ndaj tyre, mirësjelljen ndaj botës bimore, mirësjellja dhe kujdesi ndaj ambientit dhe faktorëve të tjerë që na rrethojnë.

Në vazhdim, sa për ilustrim do të marrim një hadith të Pejgamberi a.s., i cili konfirmon kujdesin e Islamit për mirësjellje dhe bamirësi në të gjitha situatat duke specifikuar kulturën e vrasjes (mbytjes) dhe therjes si dy akte të cilat i rregullon legjislatura Islame dhe u kushton vëmendje të veçantë. Është normale të themi se Islami rregullon të gjitha çështjet dhe veprimet deri në detaje, andaj dy temat e hadithit në vijim rregullojnë aktet e cekura më lartë, duke i cilësuar si veprime formën e të cilave e ka urdhëruar dhe rregulluar Allahu xh.sh.

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ قَالَ: «نَبَتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ؛ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا دَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الدَّبْحَ، وَلْيُحَدِّدْ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، فَلْيُرِخْ ذَبِيحَتَهُ».

Sahabiu, Sheddad bin Evs thotë se dy gjëra i kam mësuar nga Pejgamberit a.s! “Allahu ka obliguar mirësinë në çdo

gjë! Andaj kur mbytni (vrisni) bëni këtë me mirësi (në mënyrën më të mirë) e kur të thëni bëni këtë me mirësi (në mënyrën më të mirë). Kur ndonjëri prej jush do të thërë, ta mpreh teshun e therjes së tij që t'ja lehtësoj (shtazës) therjen.”¹¹

Transmetuesi i hadithit tregon se këto dy mësimet i ka marrë nga Muhamedi a.s. dhe i ka dëgjuar prej gojës së tij, andaj i ka mbajtur në mend dhe i ka ruajtur: mënyrën e vrasjes dhe mënyrën e therjes së shtazës.

Fillimi i hadithit konfirmon mirësinë Islame të cilën si vlerë universale e ka obliguar Allahu duke obliguar që ajo të jetë prezentë në çdo gjë. Ai e ka bërë obligim për gjithë besimtarët, gjithë ata që donë të stolisen me moralin e mirësisë. Fjala e Pejgamberit a.s. ku thotë se “Allahu ka obliguar mirësinë në çdo gjë” nënkupton përfshirje masive, të karakterit absolut; në çdo sjellje, në çdo fjalë, në çdo veprim, me çdo kënd, në çdo situatë dhe në çdo vend. Në këtë formë është teksti më i drejtpërdrejtë i transmetuar nga Muhamedi a.s. që obligon mirësinë me të gjitha kategoritë dhe situatat, madje, përtej kësaj, deri tek bota shtazore dhe bimore. Prandaj, pas obligimit të mirësisë e mirësjelljes në mënyrë absolute, Pejgamberi a.s. ka trajtuar çështje të therjes dhe vrasjes, të cilat në mënyrë specifike i trajton Islami dhe i ka normuar me rregulla përkatëse.

Në rastin kur vrasim një shtazë duhet ta bëjmë këtë me shumë kujdes dhe mirësinë ta kemi në planë të parë. Nuk bënë ta rrahim, ta torturojmë¹², ta lëmë të uritur me arsyeti-

¹¹ Muslimi, nr. 1955, Ebu Davud, nr. 2814.

¹² Ebu Davud, Avnul Ma’bud, v. 8, f.10.

min se më pas do ta therim. Nuk duhet ta tërheqim zvarrë, nuk duhet ta therim në prezencën e shtazëve tjera, nuk guxojmë ta dëmtojmë.¹³ Gjithsesi, duhet ta trajtojmë me mirësinë të cilën në këtë rast e ka obliguar feja Islame dhe pa tjetër se mënyra e sjelljes paraqet karakterin tonë fetar. Në rastet kur gjuajmë gjahun, duhet të kujdesemi ta qëllojmë në organet vitale goditja e të cilave shkakton vdekjen e menjëhershme e jo ta plagosim apo dëmtojmë duke i shkaktuar vuajtje e mundime. Duhet theksuar se në kulturën e sotme të gjuetisë mësohen rregullat e vrasjes duke theksuar nevojën e trajtimit të duhur në të gjitha situata. Dëshira për kapjen e gjahut nuk justifikon mënyrën e gjahut.

Rregulla islame e therjes obligon trajtimin e duhur në raste të tilla. Mjeti duhet të jetë i mprehur mirë, të prehet në qafë, të këputen venat kryesore dhe të mos i shkaktojë dhimbje shtesë. Mirësia Islame që në shumë situata tjera trajtohet e kategorisë së dëshiruar dhe llogaritet si vlerë tani në rastet si në hadith është e detyruar.

Mirësia me të gjithë emrat dhe format e saj paraqet vlerën sublime Islame, e cila mbulon çdo fushë e çdo veprim të jetës dhe si e tillë përbën qenien më aktive dhe jep frytet e saja në të mirë të qenies njerëzore dhe jo vetëm kaq.

¹³ Neveviu, Sahihu i Muslimit v. 10, f. 107.

Prof. As. Dr. Musa Vila

SI TË AFROHEMI TE KRIJUESI?

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا وَإِنْ سَأَلَنِي لِأَعْطِيَنَّهُ وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لِأُعِيدَنَّهُ وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ.

Ebu Hurejra r.a. tregon: “I Dërguari i Allahut s.a.v.s. ka thënë: “Allahu ka thënë: “I shpall luftë atij që shfaq armiqësi ndaj një besimtari të përkushtuar ndaj

Meje. Veprat më të dashura me të cilat robi Im më afrohet Mua janë ato që Unë ia kam detyruar atij, ndërkohë robi Im më afrohet vazhdimisht duke kryer vepra vullnetare (nafile), derisa Unë ta dua atë, e pastaj Unë bëhem shqisa e tij e të dëgjuarit me të cilën ai dëgjon, shqisa e tij e të shikuarit me të cilën ai shikon, dora e tij me të cilën ai godet, këmba e tij me të cilën ecën; nëse ai më kërkon Mua diçka, Unë do t'ia jap atij; nëse ai kërkon mbrojtjen Time, Unë do ta mbroj atë, dhe Unë nuk ngurroj për asnjë punë sa ngurroj të marr shpirtin e një besimtari, pasi ai e urren vdekjen dhe Unë urrej ta zhgënjej atë.”¹

Shkalla e hadithit

Dijetarët e hadithit këtë hadith e kanë konsideruar prej haditheve *صَحِيحُ الْبُخَارِيِّ* - *autentike të Buhariut të vetmuara në transmetim*. Kjo për faktin se nuk e kishte transmetuar, përveç Buhariut as Muslimi, as Tirmidhiu, Ebu Davudi, Ibën Maxhe, e Nesaiu.

Ibën Rexhepi thotë: *هُوَ أَشْرَفُ حَدِيثٍ فِي ذِكْرِ الْأَوْلِيَاءِ* - “Ky është hadithi më me vlerë që thekson evliatë – njerëzit, dashamirë të Allahut”.

Shpjegimi i hadithit

Nga ky hadith kuptohet se devotshmëria ndryshon nga një person tek tjetri. Ajo ka ngritje dhe zbritje dhe se shkallët e devotshmërisë janë të ndryshme.

¹ “*Sahihul Buhari*”, Kitabu rrikaik, vëll. XI, f. 340, nr. 6502.

Shkalla më e ulët e devotshmërisë është kryerja e detyrimeve *تَرَكُ الْمُحَرَّمَاتِ* dhe braktisja e ndalesave *عَمَلُ الْوَاجِبَاتِ*.

Shkalla e mesme e devotshmërisë është droja ndaj Allahut xh.sh. *أَوْسَطُهَا الْوَرَعُ*, që nënkupton shtimin e veprave të pëlqyeshme dhe largimin nga gjërat e urryera dhe të dyshimta.

Shkalla më e lartë e devotshmërisë (takvasë) është përmbajtja nga lakmia apo asketizmi *أَعْلَاهَا الزُّهْدُ*, që nënkupton shtim në veprat e mëparshme të mira, njëkohësisht duke braktisur gjëra të lejueshme nga frika se po rrëshqet në gjëra të urryera dhe të dyshimta, apo të gëzosh aq sa është e domosdoshme prej kënaqësive të kësaj bote, që janë të lejuara. Të përmbajturit nga gjërat e ndaluara është detyrim, ndërsa mungesa e lakmisë dhe largimi nga gjërat e urryera dhe të dyshimta është e pëlqyeshme. Në këtë kontekst kemi thënien e Resulullahut s.a.v.s.:

اَزْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبَّكَ اللَّهُ وَازْهَدْ فِيمَا فِي أَيْدِي النَّاسِ يُحِبُّوكَ

*“Përmbaju në këtë botë - mos lakmo, që të të dojë Allahu dhe përmbaju nga ajo që është në duart e njerëzve (që posedojnë ata), që të të duan ata.”*²

Disa të tjerë kanë thënë se “me të përmbajturit” nënkupetohet të mos ndiesh keqardhje për atë që të ka kaluar dhe mos të të bëjë përshtypje ajo që fiton prej të mirave të kësaj bote.”³

Është pyetur Resulullahu s.a.v.s. se cili është më asketi në këtë botë dhe u përgjigj: *“Është ai që nuk e harron varrin,*

² “Sunen Ibën Maxhe”, vëll. XII, f. 124, nr. 4092.

³ Ahmed Ulvan Hakki, “El erbeun hadithen fil ahlaki”, f. 45.

që nuk e tepron me bukuritë e kësaj bote, që ka prioritet ahiretin ndaj dynjasë, që nuk e llogarit të nesërmen si ditë të tij dhe veten e konsideron të vdekur.”⁴

Bazuar në hadithin bazë, ashtu si besimi dhe devotshmëria janë të shkallëve të ndryshme, edhe çështja e evliasë - miqësia me Allahun është e shkallëve të ndryshme.

Mik i Allahut mund të bëhesh në dy mënyra, bazuar në thënien e Resulullahut s.a.v.s.:

E para: Miqësia përmes kryerjes së detyrimeve përfshin kryerjen e detyrimeve, braktisjen e ndalesave, ngase krejt këto bëjnë pjesë në farzet e Allahut që i bëri detyrim për robërit e Tij. Kryerja e këtyre obligimeve është prej shkallëve që posedojnë të djathtët apo banorët e xhenetit. Kryerja e obligimeve është gjëja më e vlefshme me të cilat afrohemi te Allahu i Lartësuar.

E dyta: Pas kryerjes së detyrimeve – farzeve, miqësohemi me Allahun përmes kryerjes së veprave vullnetare për të cilat ka tekste nga Kurani dhe Suneti dhe janë vepra humane në dobi të njerëzimit. E çdo pretendim për miqësi me Allahun përpos me nënshtrim dhe respekt të Tij është i përgënjeshtuar.

Si shfaqet armiqësia ndaj miqve të Allahut?

Në hadithin bazë shihet një kërcënim i rreptë i Allahut xh.sh. ndaj atyre që shfaqin armiqësi dhe keqdashje kundër miqve dhe të dashurve të Tij. Ky kërcënim është për të mbro-

⁴ “*Et-tabekat eshafaîaije*”, vëll. VII, f. 155.

jtur besimtarin për shkak se është i devotshëm dhe i përmbajtur, e jo për çështje të kësaj bote, se është i pasur apo me famë. Kush shfaq armiqësi ndaj mikut të Allahut - evliasë vetëm pse është mik i Allahut, në të vërtetë ai ka shfaqur armiqësi ndaj Allahut përmes armiqësisë ndaj atyre që e për-krahin, e ndihmojnë, e zhvillojnë fenë e Tij. Për këtë arsye ata meritojnë luftë nga Allahu Fuqiplotë.

Këtu shtrohet pyetja, nëse lufta zhvillohet mes dy palëve (mikut dhe armikut të Allahut), atëherë si është lufta në mes Allahut dhe robit të Tij?

Kësaj pyetjeje i është përgjigjur Imam Ibn Haxheri, i cili thotë: “Në hadith është një kërcënim i rreptë, ngase kush i shpall luftë Allahut është i shkatërruar. Kjo është një eloku-encë metaforike, ngase kush e urren mikun e Allahut, Allahu atë e kundërshton, e kë e kundërshton Allahu, atë e ka armi-qësuar, e kë e ka armi-qësuar, e ka shkatërruar. Derisa kjo është në kontekst të armiqësisë, vlen edhe në raport të dashu-risë.

Kush i do miqtë - evliatë e Allahut, edhe Allahu i do dhe i respekton”.⁵

Armiqësia ndodh mes dy palëve, në mes mikut të Allahut dhe kundërshtarit të tij. Miku i Allahut nuk armi-qësohet me njerëzit për çështje të kësaj bote, ai armi-qësohet për hir të Allahut, urren për hir të Allahut dhe e do ndokënd për hir të Allahut. E kjo është shkalla më e lartë e besimit. Në këtë kontekst Resulullahu s.a.v.s. thotë:

⁵ Ibn Haxher, “*Fet’hul Bari*”, vëll. XI, f. 340.

مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ وَأَعْطَى لِلَّهِ وَمَنَعَ لِلَّهِ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ

*“E ka besimin e plotë ai që dashuron, urren, jep dhe pengon vetëm për hir të Allahut.”*⁶

Allahu i shpall kundërshtarit luftë, por nuk do të thotë se nuk i jep afat. Resulullahu s.a.v.s. thotë:

إِنَّ اللَّهَ لَيَمْلِكُ لِلظَّالِمِ حَتَّى إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ

*“Vërtet Allahu i jep afat dhe kohë mizorit, e kur e godet, ai më nuk shpëton.”*⁷

E kur Allahu dëshiron t'i godasë zullumqarët, i mposht me ushtrinë e Tij.

وَاللَّهُ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ - **“Dhe të Allahut janë ushtritë e qiejve dhe të tokës.”** (El Fet'h, 7)

Gjithçka në qiej dhe në tokë janë ushtri e Allahut, me dëshirë dhe pa dëshirë, me zgjedhje apo pa të, nga ata që shihen dhe nga ata që nuk shihen, sepse edhe tufani i Nuhut dhe deti që e mbyti Faraonin janë ushtarë (ushtri) të Zotit.

Nëse shtetet superfuqi nuk i godasin shtetet e vogla armike drejtpërdrejt për shkak të rrethanave eventuale, nuk do të thotë se ata nuk i godasin ekonomikisht, financiarisht, me politikë pushtuese, me grushtshtet me nënçmim dhe poshtërim.

Atëherë çfarë mund të themi për Fuqinë e Allahut, që është e pakrahasueshme me çdo fuqi tjetër? Allahu xh.sh. thotë:

⁶ “Sunen Ebi Davud”, vëll. XII, f. 291.

⁷ “Sahihul Buhari”, vëll. VIII, f. 354, nr. 4686.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Ata nuk e çmuan Allahun me atë madhështinë që i takon, ndërsa në Ditën e Kiametit e gjithë toka do të jetë në grushtin e Tij dhe qiejt të mbështjellë në Dorën e Tij të djathtë...” (Ez Zumer, 67)

Dijetari Et-Tufij thotë: “Përderisa miku i Allahut e fitoi miqësinë me nënshtrim dhe devotshmëri, Allahu e mori atë nën përkujdesje dhe mbrojtje.” Në anën tjetër Allahu xh.sh. thotë:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ...

“Mos i bëni armiqtë e Mi dhe armiqtë tuaj miq e shokë.” (El Mumtehinë, 1)

Njeriu duhet ta dijë se çdo mëkat i tij është luftë dhe armiqësi ndaj Allahut xh.sh.. Ti njeri a ke forcë për të luftuar kundër Allahut? E ai që bën mëkat, i ka shfaqur luftë Allahut. E sa më i vrazhdë të jetë mëkati, aq më e vështirë do të jetë lufta. Për këtë arsye Allahu xh.sh. ngrënësit e kamatës dhe plaçkitësit e udhëtarëve-cubat i ka quajtur njerëz që i kanë shpallur luftë Allahut dhe të Dërguarit – رُسُولُهُ وَ مُحَارِبِينَ للهِ për shkak të zullumit të madh që u bëhet njerëzve, për shkak të çrregullimit që i bëjnë shtetit. Në këtë grup i ka radhitur edhe armiqtë që shfaqin keqdashje ndaj miqve të Allahut sepse vërtet Allahu e ka marrë përsipër mbrojtjen, dashurinë dhe përkrahjen e miqve-evliave të Tij ndaj çdo armiqësie që u shfaqet.

Allahu xh.sh. kur i foli drejtpërdrejt Musait a.s., i tha: “Dije se kushdo që e përbuz, e shqetëson një mik Timin, me këtë ai më ka shpallur Mua dyluftim, më ka armiqësuar Mua, e ka vënë veten e tij në rrezik dhe më ka ftuar për ta luftuar atë. Vërtet Unë jam më i shpejti për t’i ndihmuar miqtë e Mi – evliatë. A mendon ai që më ka shpallur Mua luftë se mund të më luftojë? A mendon ai që më armiqëson Mua se më bën të paaftë të reagoj? A mendon ai që del në dyluftim se është më i shpejtë se Unë?”⁸

Këtu duhet të ndalet njeriu e të mendojë se vetja dhe çështjet e tij janë në duart e Allahut xh.sh., se njeriu është vetëm një krijesë e vogël e robëruar që është në grushtin e Allahut. Pushtetmbajtësi ynë na ka paralajmëruar dhe na ka tërhequr vërejtjen, justifikimi i Tij i paraprin paralajmërimin tonë, për pasojat që merr përsipër njeriu nëse devijon nga e vërteta.

Veprat më të dashura me të cilat robi i afrohet Zotit

Vetë shprehja e hadithit bazë tregon se në rang të parë janë detyrimet - farzet, përmes të cilave gjithnjë jemi më afër Krijuesit. Kryerja e tyre me përpikëri dhe sinqeritet është prej veprave më të dashura dhe më të vlefshme. Në to është mëshira, kënaqësia dhe afërsia e Allahut. Në këtë kontekst Allahu xh.sh. thotë: **وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ** - “*Bjer në sexhde (me fytyrë në tokë) dhe afroju sa më shumë (Allahut).*” (El Alek, 19)

⁸ Ahmed Ibën Hanbel, “*Ez-zuhd*”, f. 83.

Prej detyrimeve më të mëdha dhe efikase të trupit që e afron me Zotin është namazi. Resulullahu s.a.v.s. thotë:

أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ

“Robi më së afërmi është me Zotin kur është në sexhde, andaj shpeshtoni lutjet.”⁹

Në një hadith tjetër thotë:

“Kur ndonjëri prej jush është duke u falur, vërtet ai i lutet Zotit, e Zoti i tij është në mes tij dhe kibles.”¹⁰

Ky hadith tregon për vlerën e jashtëzakonshme të namazit. Ai tregon për dashurinë që robi përfiton duke u afruar tek Allahu. Namazi është vend i lutjes dhe afërsisë, ku nuk ka ndërmjetësues mes robit dhe Zotit. Nuk ka gjë më të kënaqshme për robin sesa namazi. Këtë e thekson Resulullahu s.a.v.s., kur thotë: الصَّلَاةُ - *“Kënaqësia ime më është bërë në namaz.”¹¹*

Prej veprave që e afron njeriun tek Zoti është pushteti i drejtë. Resulullahu s.a.v.s. thotë:

إِنَّ الْمُقْسِطِينَ عِنْدَ اللَّهِ عَلَى مَنَابِرٍ مِنْ نُورٍ عَنْ يَمِينِ الرَّحْمَنِ عَزَّ وَجَلَّ وَكُلَّمَا يَدِيهِ يَمِينُ الَّذِينَ يَعْدِلُونَ فِي حُكْمِهِمْ وَأَهْلِيهِمْ وَمَا وَلُوا

“Vërtet udhëheqësit e drejtë tek Allahu kanë pozita të larta të ndritshme, në të djathtë të Zotit. Që të dy duart e Tij janë të djathta. Ata janë që në pushtet, në famile dhe përgjegjësi janë të drejtë.”¹²

⁹ “Sahihu Muslim”, vëll. III, f. 29, nr. 744.

¹⁰ “Sahihul Buhari”, nr. 406; Muslim, nr. 547.

¹¹ El Albani, “Sahihul Xhamiu”, nr. 3124.

¹² “Sahihu Muslim”, nr. 1827.

Në mesin e veprave që e afrojnë njeriun tek Allahu, përveç detyrimeve, janë edhe veprat vullnetare - النوافل, që janë falja e namazit nafile, agjërimi vullnetar, lëmoshat e ndryshme të bamirësisë, angazhimi për pajtimin e njerëzve, urdhërimi në të mira dhe ndalesa nga të këqijat, lufta në rrugën e Allahut. Dashuria ndaj të dashurve të Allahut ndodh në saje të besimit të fortë dhe nënshtrimit të plotë karshi Krijuesit Fuqiplotë.

Kërkimi i afërsisë tek Allahu është dy llojesh:

- Afërsia e Zotit me robin e Tij kur Zoti i jep atij në këtë botë mendjemprehtësi - عِرْفَانٌ , e në botën tjetër i jep kënaqësinë e Tij - رِضْوَانُهُ .
- Dhe afërsia e robit me Zotin e tij përmes besimit. Këtu bëjnë pjesë leximi i shpeshtë i Kuranit, dëgjimi i tij me kuptim dhe meditim.

Prej veprave të tjera që e afrojnë njeriun tek Allahu është edhe të rikujtuarit e Allahut në qetësi dhe sprova. Në këtë kontekst Resulullahu s.a.v.s. thotë:

سَبَقَ الْمُفَرِّدُونَ قَالُوا وَمَا الْمُفَرِّدُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الدَّاكِرُونَ اللَّهَ
كَثِيرًا وَالدَّاكِرَاتُ

“Ju kanë paraprirë El muferridunët në shpërblime.” I është thënë: “Kush janë ata, o i Dërguar i Allahut?” Ai u përgjigj: “Janë ata dhe ato që shpesh e rikujtojnë Allahun.”¹³

¹³ “Sahihu Muslim”, nr. 2676.

Afërsi tek Allahu konsiderohet edhe dashuria ndaj të dashurve të Allahut dhe evliave të Tij dhe armiqësia ndaj armiqve të Tij. Në këtë kontekst kemi hadithin:

إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ لَأُنَاسًا مَا هُمْ بِأَنْبِيَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ يَعْبِطُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ
وَالشُّهَدَاءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِمَكَانِهِمْ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى
قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ تُخَيِّرُنَا مَنْ هُمْ قَالَ هُمْ قَوْمٌ تَحَابُّوا بِرُوحِ اللَّهِ عَلَى
غَيْرِ أَرْحَامٍ بَيْنَهُمْ وَلَا أَمْوَالٍ يَتَعَاطَوْنَهَا فَوَاللَّهِ
إِنَّ وُجُوهَهُمْ لَتُورَى وَإِنَّهُمْ عَلَى نُورٍ لَا يَخْفُونَ إِذَا خَافَ النَّاسُ وَلَا
يَخْزَنُونَ إِذَا خَزَنَ النَّاسُ وَقَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ
{ أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ }

“Janë disa robër të Allahut, të cilët nuk janë as Pejgamberë e as dëshmorë, por për pozitën që u ka dhuruar Allahu ua kanë lakmi edhe Pejgamberët edhe dëshmorët.” Sahabët i thanë: “Na trego kush janë ata.” Ai u përgjigj: “Njerëzit që janë dashur për hir të Allahut, pa pasur mes vete afërsi farefisnore, as pa favorizuar njëri-tjetrin me pasuri. Pasha Allahun, fytyrat e tyre janë dritë. Janë në vende të larta të ndritshme, nuk frikësohen kur njerëzit kanë frikë dhe nuk brengosen kur njerëzit kanë brengë.” Pastaj Resullahu s.a.v.s. lexoi ajetin: “Nuk ka fare dyshim, me të vërtetë për miqtë e Allahut (evliatë) as frikë nuk do të ketë mbi ta, as nuk do të pikëllohen.” (Junus, 62)¹⁴

¹⁴ “Sunen Ebi Davud”, nr. 3527. Albani e ka konfirmuar autentik.

Dhënia e shpeshtë e lëmoshës konsiderohet afërsi tek Allahu xh.sh.. Me këtë besimtar largon hidhërimin e Allahut dhe futet në mesin e besimtarëve të mirë. Resulullahu s.a.v.s. thotë:

إِنَّ صَدَقَةَ السَّرِّ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ

“Lëmosha e fshehtë e largon hidhërimin e Zotit.”¹⁵

Shprehja në hadith:

فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ
وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا

“Kur ta dua robin Tim, Unë bëhem shqisa e tij e të dëgjuarit, e të pamunit, dora dhe këmba e tij”

Në këto fjalë të Resulullahut s.a.v.s. në aspektin gjuhësor ka fjalë të paramenduara. Këtë mund ta ilustrojmë me shembuj. Kur i thua dikujt اِتَّقِ اللَّهَ - “*Ki frikë Allahun*”, atëherë nga ana substantive kuptohet se ai duhet të ketë mburojë, pengesë në mes tij dhe Allahut, e në realitet nuk kuptohet kështu, por qëllimi është “*ki frikë dënimin e Allahut*” - اِتَّقِ عَذَابَ اللَّهِ .

Në këtë hadith paramendohet thënia: “*Kur ta dua robin Tim, Unë bëhem ruajtës i shqisës së dëgjuarit me të cilën ai dëgjon* - كُنْتُ حَافِظًا لِسَمْعِهِ, *bëhem ruajtës i shqisës së të shikuarit me të cilën ai shikon, bëhem ruajtës i dorës me të cilën ai vepron (godet), bëhem ruajtës i këmbës me të cilën ecën* - كُنْتُ حَافِظًا لِرِجْلِهِ.”

¹⁵ El Albani, “*El Xhamiu s-sahih*”, nr. 3759; “*El Mu’xhemul evset lit-Taberanij*”, vëll. II, f. 455, nr. 956.

Kjo i përngjet thënies së të Dërguarit s.a.vs: أَحْفَظِ اللَّهَ يَحْفَظَكَ – “*Ruaje Allahun, Allahu të ruan ty.*” Kuptimi është se kush e respekton Allahun me përkushtim në kryerjen e veprave vullnetare pas detyrimeve, Allahu do ta ruajë atë nga dyshimet e devijuara, nga intrigat e djallit, do t’i ndihmojë që ai të mos mbi-zotërohet nga askush dhe nuk do të ketë forcë që mund ta mposhtë atë. Në këtë kontekst Allahu xh.sh. thotë:

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ

***“Se ti (o djall) ndaj robërve të Mi nuk ke kurrfarë for-
ce (as fizike e as mendore), përveç atyre të humburve
që vijnë pas teje.” (El Hixhr, 42)***

El-Hatabiu thotë: “Kjo thënie (e hadithit) është me shembuj, e kuptimi është se këto gjymtyrë janë të udhëzuara nga Allahu në veprat që punojnë, nga dashuria e Allahut ato kanë lehtësime, janë të ruajtura nga ndodhitë e këqija që mund të futen me shqisën e të dëgjuarit, janë të ruajtura nga të shikuarit në gjërat që shikimi është i ndaluar, e kanë të ruajtur dorën aty ku nuk lejohet të preket apo goditet, e kanë ruajtur ecjen për të keqen që duhet arritur.

Apo kuptimi i tij është ruajtja e robit nga ana e Allahut, ngase kur e do atë, urren që të sillet me gjëra që janë të ndaluar¹⁶.”

Kështu evliaja nuk dëgjon përveçse atë me të cilën Allahu është i kënaqur, nuk shikon, as nuk flet, as nuk vep-ron, e as nuk ecën përveçse aty ku Allahu është i kënaqur me të.

¹⁶ “Fet’hul Bari bi sherh Sahihul Buhari”, vëll. XI, f. 340.

Në këtë hadith kemi shprehje metaforike, ku dashuria e flaktë për Allahun nënkupton që robi t'u japë përparësi urdhrave të Allahut mbi çdo gjë tjetër. Kjo mund të ilustruhet edhe në këtë mënyrë: Kur nëna i thotë djalit të saj: “Ti je syri im, zemra ime, shpirti im”, nënkupton se ajo e do djalin e saj ashtu siç e do veten, syrin, shpirtin dhe zemrën e saj. Kështu evliaja e do Zotin e tij më shumë sesa e do dëgjimin, shikimin, dorën dhe shpirtin e tij.

Njeriu pa këto shqisa nuk mund të arrijë aty ku do apo aspiron. Paramendo një person që ka gjymtyrë të palëvizshme, ai nuk mund të arrijë pa to asnjë aspiratë.

Me gjymtyrët që posedon ai mund të arrijë shumë nga kënaqësitë e Allahut, por megjithatë këto gjymtyrë kanë fuqi të limituara, janë të pamundshme për shumë gjëra, kështu që kur Allahu u ofron përkrahje e ndihmë, atëherë gjymtyrët mund të arrijnë edhe keramete që i tejkalojnë gjërat e zakonshme.

Shembuj të fuqisë së gjymtyrëve përmes kerameteve

Se çfarë do të thotë fuqia e gjymtyrëve të evliave të Allahut përtej aftësive të limiteve të tyre, më së miri mund ta ilustrojmë me shembullin e Omerit r.a.:

أَنَّهُ كَانَ يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ أَتَنَاءَ كَلَامِهِ: يَا سَارِيَّةُ: الْجَبَلُ الْجَبَلُ
فَتَلَقَّتِ النَّاسَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، وَكَانَ سَارِيَّةُ قَائِدًا لِّجَيْشِ الْمُسْلِمِينَ
وَسَمِعَ الْجَيْشُ صَوْتَ عُمَرَ يَحْتُثُّهُمْ عَلَى صُعُودِ الْجَبَلِ، فَوَحَدُوا جَيْشَ
الْمُشْرِكِينَ يَكَاذُ يَنْقُضُ عَلَيْهِمْ، فَبَادَرُوهُ بِالْمُحُومِ وَانْتَصَرُوا .

“Ai (Omeri r.a.) ishte duke mbajtur hytben e xhumasë dhe gjatë fjalimit të tij thirri (nga që iu kishte shfaq

pozita momentale e ushtrisë në front): “O Sarije! Kodra, kodra!” Njerëzit u kthyen duke shikuar njëri-tjetrin. Sarije ishte komandanti i ushtrisë së myslimanëve. Ushtria e dëgjoi zërin e Omerit duke i nxitur që t’ia mësyjnë kodrës. Kur shkoi atje, hasi ushtrinë e politeistëve që gati po i sulmonte pas shpine. Atëherë (ushtria e myslimanëve) nxituan dhe i paraprinë në sulm dhe e fituan betejën.”¹⁷

Omeri r.a. nuk e pa ushtrinë me fuqinë lëndore dhe njerëzore të syrit të tij, por e pa me fuqinë që i mundësoi Allahu xh.sh.. Ushtria e myslimanëve kur e dëgjoi zërin e Omerit nuk e dëgjoi me fuqinë njerëzore të veshit, por e dëgjoi me fuqinë e Allahut të Lartësuar. E ky është edhe kuptimi i hadithit “*Allahu bëhet shqisa e të dëgjuarit me të cilën dëgjon njeriu, shqisa e të shikuarit me të cilën ai shikon – كُنْتُ سَمْعُهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرُهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ*”.

Gjithashtu, kemi ndodhinë kur Resulullahu s.a.v.s. me një grusht dhë goditi fytyrat e politeistëve dhe tha: شَاهَتِ الْوُجُوهُ – “Fytyrat ju deformofshin”, dhe atëherë të gjithëve në sy u ra dheu e nga frika ikën.”¹⁸

Në këtë kontekst Allahu xh.sh. thotë:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

“Nuk e hodhe ti (pluhurin në sytë e armikut, o Muhamed) kur e lëshove nga grushtet e tua, por e hodhi Allahu.” (El Enfalë, 17)

¹⁷ Ibën El Ethir, “Usdul gabe fî marifeti s-sahabe”, vëll. IV, f. 164.

¹⁸ “Sahihu Muslim”, vëll. III, f. 1402, nr. 1777.

Pluhuri në sytë e politeistëve nuk arriti me fuqinë e dorës së Pejgamberit a.s., por arriti me fuqinë e Allahut xh.sh.. E ky është kuptimi i shprehjes në hadith: **وَ يَدُهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا** - *“Allahu bëhet dora e tij me të cilën ai vepron – godet.”*

Thuhet se kuptimi i kësaj shprehjeje të hadithit është meditim i thellë i evliasë në horizonte në krahasim me meditim e njeriut të thjeshtë. Për shembull, fëmija kur e shikon dritën, zilen dhe prek lojërat në telefonin celular, ai e sheh atë vetëm si një lodër të mrekullueshme, pa i parë dobitë dhe mundësitë e tjera mahnitëse të celularit. Edhe njeriu i thjeshtë hapësirën, tokën, qiellin, yjet, detet, oqeanet, bimët, lulet nuk i vëren përveçse si panorama të bukurisë me të cilat kënaqet duke i parë, ndërsa evliaja i sheh këto dhe i kujtohet fuqia, urtësia dhe dija e Allahut.

Këto mendime në hadith nuk bien në kundërshtim njëra me tjetrën, përkundrazi e plotësojnë njëra-tjetrën rreth një kuptimi, e ai është se hadithi është metaforë që tregon ndihmën, mbështetjen, forcën dhe përkrahjen e Allahut ndaj evliasë.

Shprehja në hadith:

وَإِنْ سَأَلْنِي لِأَعْطِيَنَّهُ وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لِأُعِيدَنَّهُ

“Nëse ai më kërkon Mua diçka, Unë do t’ia japë atij, nëse ai kërkon mbrojtjen Time, Unë do ta mbroj atë (besimtarin – evlianë).”

Kur njeriu vazhdon të jetë i afërt me Krijuesin e tij, atëherë atij i mundësohen disa epërsi nga të tjerët që qëndrojnë larg Krijuesit. Kjo epërsi tregohet edhe në këtë pjesë të hadithit, që është një pozitë e lartë për të dashurit, evliatë dhe të afërmit e Allahut. Ai u përgjigjet evliave në lutjet dhe kërke-

sat e tyre, i mbron kur ata kërkojnë mbrojtje. Kështu dashuria ndaj evliave shndërrohet në përgjigje të ftesës duke iu mundësuar keramete pa precedentë. Në këtë kontekst Resullahu s.a.v.s. thotë:

إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبْرَهُ

“Vërtet janë disa robër të Allahut, kur betohen në Allahun, betimi i tyre është i pranuar.”¹⁹

Sikur Allahu i thotë atij se je në pozitën që kur betohesh për Allahun, Allahu është Ai që ta pastron betimin tënd. Kjo është pozita kur njeriu si krijesë e dobët betohet në Mbretin e mbretërve dhe Ai ia pranon betimin.

El-Bera bin Maliku është ai që kur sahabët shkonin në beteja luftarake, e merrnin me vete dhe i thoshin të betohet në Allahun se do të korrim fitore – أَقْسِمُ عَلَى اللَّهِ أَنْ يَنْصُرَنَا. Në një betejë në veri të shtetit islam, jobesimtarët e rrethuar nuk pranonin të dilnin nga kalaja e fortifikuar. Sahabët i thanë El-Beraut: “Për Allahun, betohu në Allahun që të korrim fitore.” Ai u tha: “Më jepni pak hapësirë.” Shkoi dhe u pastrua, u parfumua, u kthye dhe ngriti shpatën lart duke iu lutur Allahut xh.sh. me këto fjalë:

اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنِّي أُحِبُّكَ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَقْسِمُ عَلَيْكَ هَذَا الْيَوْمَ أَنْ
تَنْصُرَنَا

“Zoti im, vërtet Ti e di sa të dua, ndaj të lutem në këtë ditë të bekuar duke u betuar në Ty për të na ndihmuar që të triumfojmë.”

¹⁹ “Sunen Ebi Davud”, vëll. IV, f. 197, nr. 4595; “Musned Ahmed”, vëll. III, f. 128.

Ai njëherazi kërkoi të jetë edhe dëshmori i parë në këtë betejë. Allahu xh.sh. me madhështinë e Tij iu përgjigj:

وَعِزَّتِي وَ جَلَالِي لِأَنْصُرَنَّكَ وَ لَوْ بَعْدَ حِينٍ

Pasha Krenarinë Time dhe Fuqinë gjithsesi do të ndihmoj për fitore, qoftë edhe pas një kohe-momenti.

Ai u betua, beteja u zhvillua, ai ra dëshmor dhe fitorja u arrit me thyerjen e kalasë, mbi të cilën u ngrit flamuri “La ilahe il-lAll-llah”²⁰.

Prej sahabëve që u pranohej lutja duke u betuar ishin El-Bera bin Malik dhe Enes bin en-Nedar, ndërsa prej sahabëve që u pranohej lutja (edhe pa u betuar) ishin: Sead bin Ebi Vekkas, El Alau bin El-Hadremij, Enes bin Malik, Ebu Muslim El-Havelanij etj.

Duke u mbështetur në këtë hadith, shumë njerëz duke menduar se janë evlia, e mashtruan veten, iu lutën Allahut e Ai nuk iu përgjigj, ngase në këtë drejtim ka nevojë për burra të drejtë, të sinqertë, korrektë, të pastër në zemër dhe shpirt sepse çështja e evliasë vendndodhjen e ka në zemër e jo në formalitete.

Shprehja në hadith:

وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ

“Unë nuk ngurroj për asnjë punë sa ngurroj të marr shpirtin e robit tim besimtar, pasi ai e urren vdekjen dhe Unë urrej ta zhgënjej atë.”

²⁰ Aidë El Karnij, “El Misku vel ainberu fi hutabil minberi”, fq.124.

Dijetarët kësaj pjese të hadithit i kanë dhënë disa kuptime:

- Ndodh që njeriu gjatë jetës së tij të preket nga ndonjë sëmundje e rëndë, por gjatë lutjes së tij për shërim Allahu e shëron, kështu që ia largon atë të keqe për shkak të lutjes. Në anën tjetër, ndoshta aty ka qenë përfundimi i jetës së tij, por ja që i jep një mundësi vazhdimi. Në këtë rast mund të themi se Allahu xh.sh. ka të gjitha mundësitë të veprojë ashtu siç dëshiron dhe vepron diçka që i shkon për shtat apo e kërkon besimtari. Por duhet ta dimë se patjetër përfundimi duhet të ndodhë, ngase Allahu xh.sh. e ka bërë ligj përfundimin e jetës për krijesat e Tij, atëherë kur e arrin caktimin e Tij, kurse përjetësia i përket vetëm Atij.

- Kuptimi mund të jetë se melekët e vdekjes për askënd nuk kanë dy mundësi, e Unë jam vepruesi i asaj çështjeje, përveçse për ata robër të mirë që e urrejnë vdekjen.

Që të dy mendimet e cekura kanë të drejtën e tyre, ngase Allahu xh.sh. ka mëshirë dhe është i dhimbshëm ndaj robit të Tij²¹.

- Allahu xh.sh. e ka caktuar vdekjen për të gjithë robërit e Tij. Këtë e shpreh në citatin Kuranor: **كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ** – **“Secili shpirt do ta shijojë vdekjen.”** (Ali Imran, 185)

Allahu xh.sh. kur e cakton një vendim, aty nuk ka dilemë, por vdekja rëndom është e rëndë dhe atë e përcjellin vështirësi dhe mundime. Hazreti Aisheja thotë:

“Vdekja i ka vështirësitë e veta, atë do ta përjetojë gjithkush. Vështirësi ka përjetuar edhe vet Pejgamberi a.s. në momentet e fundit të jetës së tij. Pranë tij ishte një enë me ujë, e fuste dorën në të dhe fërkonte fytyrën me ujë e thoshte:

²¹ “Fet’hul Bari”, vëll. XI, f. 341.

اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى سَكَرَاتِ الْمَوْتِ ... لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ لِلْمَوْتِ
سَكَرَاتٍ

*“Zoti im, më ndihmo në këtë agoni të vdekjes!²² ... La
ilahe il-lAll-llah, vërtet vdekja ka agoni.”²³*

Me këtë na tregon se ndarja e shpirtit prej trupit është ndarje e vështirë dhe e mundimshme për besimtarët, por këtu është edhe efekti i shpërblimit për njerëzit e devotshëm. Vështirësitë ekzistojnë, por takimi me Allahun është më i dashur dhe i tejkalon të gjitha vështirësitë dhe mundimet. Këtu kemi hadithin:

وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ فَلَيْسَ
شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ فَأَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ
وَأَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ...

“Por vërtet besimtarit kur i vjen vdekja, përgëzohet me kënaqësinë dhe respektin e Allahut. Kështu nuk ka gjë më të dashur para vetes së tij dhe e dëshiron takimin me Allahun, edhe Allahu e dëshiron takimin me të....”²⁴

Ndodh gjithashtu që besimtari ta urrejë vdekjen për shkak të vështirësive që ka, por Allahu nuk e zhgënjën, ngase dëshiron lehtësim për të e jo vështirësi në ndarjen nga kjo botë.

²² “Sunen Ibën Maxhe”, vëll. V, f. 114, nr. 1612.

²³ “Sahihul Buhari”, Kitabu rrikak, nr. 6510.

²⁴ Po aty, nr. 6507.

Resul Rexhepi

AGJËRIMI - Vlerat dhe dispozitat e tij -

Agjërim - *saum* në aspektin gjuhësor do të thotë: përm-bajtje, pengim, frenim, heshtje, ndalim, lënie, largim, braktis-je, ndërprerje nga çfarëdo qoftë në përgjithësi. Në kuptim të *heshtjes* përmendet në këtë ajet të Kuranit:

فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا

“...Thuaj: Unë jam betuar në të Gjithëmëshirshmin se do të agjëroj (heshtë), kështu që sot nuk do të flas me njeri”. (Merjem: 26)

Ndërkaq, në kuptimin terminologjik të Sheriatit, agjërim-*saum* do të thotë: ndërprerje e ngrënies, pirjes dhe e marrëdhënieve seksuale nga koha e agimit të hershëm e deri në mbrëmje (perëndimi i diellit) me qëllim të bërjes adhurim - ibadet.

Agjërimi është një nga pesë kushtet-shartet e fesë islame. Është bërë obligim-farz në vitin e dytë të hixhretit, para betejës së Bedrit.

Lidhur me agjërimin, Allahu i Gjithëmëshirshëm, e ka zbritur ajetin:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

”O ju që keni besuar, ju është bërë detyrim agjërimi ashtu siç qe bërë edhe për popujt para jush, ashtu që të jeni të devotshëm”. (El-Bekare, 183)

Pra, shprehja “...**ju është bërë detyrim**”, do të thotë se është bërë farz. Gjithashtu, ka zbritur edhe ajetin tjetër:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

“E kush prej jush e përjeton këtë muaj, le të agjëroj...”
(El-Bekare, 185), e që është mënyrë urdhërore për të vepruar, pra për të agjëruar.

Nga Syneti i Pejgamberit a.s., veçojmë:

بني الإسلام على خمس: شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول
الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وصوم رمضان وحج البيت لمن
إستطاع إليه سبيلا.

“Islami është ngritur mbi pesë shtylla: Dëshmia se nuk ka zot tjetër përveç Allahut dhe se Muhamedi është i dërguar i Tij, falja e namazit, dhënia e zekatit, agjërimi i Ramazanit dhe vizita e Qabesë për ata që kanë mundësi”. (Transmeton Buhariu, Muslimi, Termidhiu).

Me rastin e Haxhit Lamtumirës, Pejgamberi a.s. kishte deklaruar: *“O ju njerëz, adhuroni Zotin tuaj, faleni pesë (kohët e namazit) tuaj, agjëroni muajin (Ramazanin) tuaj, vizitoni shtëpinë e Zotit tuaj, epni zekatin e pasurisë tuaj për ta pastruar dhe fisnikëruar shpirtin tuaj, se (vetëm atëherë) do të hyni në Xhenetin e Zotit tuaj”*.

Se agjërimi i muajit Ramazan është farz është argumentuar edhe me ixhma-konsensus të dijetarëve. Në fakt, të gjithë dijetarët, të hershëm e të vonshëm, janë kompakt se agjërimi i ramazanit është farz, këtë nuk e ka mohuar askush përveç atyre që janë qafirë. Prandaj, kush mohon detyrueshmërinë e agjëritit konsiderohet pabesimtar (qafir).

Rëndësia e agjëritit

Duke qenë se agjërimi, -siç u tha,- është një prej pesë kushteve të fesë islame, më së miri tregon për vlerën dhe rëndësinë që ka ky lloj adhurimi/ibadeti. Pejgamberi a.s. na ka mësuar shumë kohë më parë duke thënë: *“Allahu i Lartësuar ka thënë: “Çdo vepër e njeriut është e vet atij, me përjashtim të agjëritit sepse atë e bënë vetëm për Mua dhe Unë do e shpërblej për atë. Për agjëruenin ka dy momente të gëzuara: njëri kur hanë iftar dhe tjetri kur e takon Zotin e tij. Aroma e gojës së agjëruenit është më e lezetshme te Allahu se sa aroma e miskut”*. (Transmeton Buhariu, Muslimi, Tirmidhiu, Ibni Maxhe dhe Nesaiu).

Përmes këtij lloj ibadeti, njeriu sikur e braktis përkohësisht aspektin trupor dhe i përkushtohet më shumë atij shpirtëror. Ai e lenë ushqimin, pirjen, dëshirën e shpesh dhe kështu

sikur lirohet nga lidhjet materiale të kësaj bote dhe kështu synon t'i afrohet sa më shumë Allahut xh.sh.. Në këtë mënyrë, ai synon të arrij gradë të lartë të devocionit dhe përkushtimit ndaj Të Gjithëmëshirshmit. Më pastaj, duhet thënë edhe një fakt tjetër se agjërimi e cilëson në masë të madhe besnikërinë e njeriut ndaj Allahut të Lartësuar, ngase kur besimtari i jep besën Allahut se do agjëroj, ai do ta bëjë këtë edhe pa e vërejtur njeri. Durimi është cilësi e besimtarit të sinqertë, e agjërimi nuk mund të bëhet pa durim të bollshëm. Prandaj, kur njeriu vendos të agjëroj, ai brumoset me durim dhe me sukses e përballon agjërimin, kurse sevapet e pakrahasueshme i vijnë nga Ai për të Cilin ka agjëruar-nga Allahu i Gjithëmëshirshëm. Sahabiu i quajtur Ebu Uname (r.a.) thotë: “Me një rast i kërkoja Pejgamberit a.s. të më thoshte për ta bërë një punë të domosdoshme e me të cilën do të kisha shpërblime. më tha: *“Agjëro, sepse ai nuk krahasohet me asgjë”*. Unë e pyeta së dyti, dhe Pejgamberi a.s. më dha të njëjtën përgjigje. Unë insistoja edhe për të tretën herë, e Pejgamberi a.s. prapë ma dha po atë përgjigje: *“Agjëro, sepse ai nuk krahasohet me asgjë”*. (Transmeton Nesaiu). Me një rast tjetër, përsëri për agjërimin, Pejgamberi a.s. kishte thënë: *“Te Allahu nuk ka adhurim tjetër që të ketë shpërblim sa agjërimi”*. (Transmeton Nesaiu). Madje, kishte shtuar Pejgamberi a.s. se “Në Xhenet është një portë nga hyjnë vetëm ata që agjërojnë”. Ajo quhet “babu rejjan” e dedikuar nga i Gjithëmëshirshmi ekskluzivisht vetëm për ata që agjërojnë.

Dobitë e agjërimit

Nuk ka dyshim se agjërimi i muajit të Ramazanit ka dobi të shumëfishta dhe nga shumë aspekte, e mbi të gjitha në atë shpirtëror dhe trupor.

Aspekti shpirtëror i njeriut ia kujton atij qëllimin e krijimit, kështu që ai e shtynë njeriun të bëjë gjëra të mëshirshme, të përsheptshme, ta luftojë të keqën duke u larguar gjithmonë nga ajo. As edhe një herë nuk ka qenë qëllimi i besimtarit vetëm si me ngrënë e me pi, dhe asgjë më shumë. Ai që e njeh Krijuesin e tij, ai që i bënë ibadet Atij, ai që e di se pse është krijuar dhe pse ka ardhur në këtë botë, rëndësi meritore i kushton edhe kënaqësisë shpirtërore e jo epshit dhe egos së tij të sëmurë. Mbi të gjitha, agjërimi i kujton njeriut takimin me Allahun e Gjithëmëshirshëm. Pejgamberi ynë me një rast ka thënë: *“Për atë që agjëron ka dy momente gëzimi: i pari, koha e iftarit kur fillon me ngrënë, dhe momenti i dytë, koha kur do të takojë Zotin e tij”*. (Buhariu dhe katër koleksionuesit tjerë).

E pra, agjëruesi gjatë tërë kohës së agjërimit i kujton të mirat dhe dhuntitë e agjërimit dhe sidomos kënaqësinë më të madhe-takimin me Zotin-Krijuesin e gjithësisë. Në të vërtetë, kjo e bënë njeriun që duke e paramenduar dhe duke shpresuar në takimin me Zotin, të harrojë vështirësitë e urisë dhe etjes, kështu që ai në fund të ditës as që e heton se është me bark të uritur ose se ka etje. Kjo mbase edhe njeriun e ngre në shkallë engjëjllore.

Njeriu është një qenie e përbërë nga dyshja trup-shpirt dhe asnjëra nuk mundet pa tjetrën. Sikurse trupi që pa shpirtin nuk paraqet ndonjë vlerë njerëzore, ashtu edhe shpirti pa

trupin nuk përbën ndonjë vlerë njerëzore për nevojat e kësaj bote. Prandaj, sikurse trupi i njeriut që ka nevojë për ushqim, po ashtu edhe shpirti i tij ka nevojë për ushqim, e dihet se ushqimi i tij është ibadeti, e në rastin tonë është agjërimi.

Mjediset mjekësore tashmë kanë vërtetuar se sistemi i tretjes i cili fillon të funksionojë sapo të vij në këtë botë, ka nevojë që herë pas here të pushojë, kështu që këtë një muaj në vit do ta mundëson agjërimi. Nxënësit, pas mësimit disa mujor, shkojnë në pushim meritator. Edhe punëtorët që kanë punuar në mënyrë permanente, a nuk e meritojnë një muaj pushim?! Gjithsesi po. Ndryshe nuk mundën gjatë me e mbajë ritmin e punës ose të mësimit. Sot në botë janë një kategori e njerëzve që kërkojnë andej-këtej shpëtim nga obeziteti, sa kohë që mjekësia e ka pranuar se obeziteti bëhet pengesë për qarkullimin e gjakut dhe funksionimin e ngadalshëm të trupit. Kurse, tashmë dihet se agjërimi është edhe shpëtim për këto sëmundje, edhe pretekst i rëndësishëm për të fituar mirësi e shpërblim. Pastaj, gjatë agjëritimit ushqimet e depozituara në organizëm harxhohen, më pas zëvendësohen me të reja dhe në këtë mënyrë në tërë trupin ndodh një rinovim, gjë që vërteton se agjërimi është i dobishëm për trupin. Gjithashtu, duhet theksuar se gjatë agjëritimit sistemi nervor është në një qetësi absolute. Kënaqësia që na jep kryerja e një adhurimi, i shuan të gjitha tensionet dhe pakënaqësitë tona. Në këtë mënyrë, shmangën streset, të cilat janë problemet më të mëdha të ditëve të sotme. Agjërimi është rruga më e efektshme për të siguruar sundimin e shpirtit mbi trupin, me qëllim që njeriu të mos bëhet robi i prirjeve materiale, që të bëjë një jetë ku t'i ketë në duar frerët e nefsit. Nuk duhet harruar se

“agjërimi e rrit rezistencën e trupit ndaj sëmundjeve. Këtë të vërtetë mjekësore të rëndësishme, Islami e ka zbatuar duke e bërë agjërimin të detyrueshëm, kurse mjekësia e sotme moderne e përdorë agjërimin si mbrojtës dhe ilaç kundër sëmundjeve”- do të thoshte dr. Rowy. Megjithatë, ndonëse dobitë e agjëritimit janë të shumta dhe nga shumë aspekte, e edhe për shëndetin e njeriut, ne nuk duhet të agjërojmë me qëllim të përfitimeve shëndetësore, por për të zbatuar urdhrin e Allahut dhe për të arrit shkallë sa më të lartë të devotshmërisë.

Agjërimi, krahas dobive të përmendura më sipër, ai në veçanti e mbron njeriun nga mëkatet, sepse njeriu është i ekspozuar për të bërë mëkate vazhdimisht. Gjithsesi njeriut i duhet një vullnet i fortë për ta mbrojtur nga mëkatet. Prandaj, përballë këtij rreziku të përhershëm, agjërimi e ka vlerën e një garantuesi dhe vepron si mburojë që e mbron të zotin për të mos bërë mëkat. I Dërguari i Zotit ka thënë: *“O djelmossa! Kush nga ju të ketë mundësinë për t’u martuar, le të martohet, sepse kjo (martesa) është mbrojtës për sytë (nga shikimi i gjërave të ndaluara), është ruajtës i vetes nga prishja e nderit. E kush të mos jetë në gjendje për t’u martuar, le të agjëroj, sepse agjërimi është për të një mburojë”*. (Transmeton Buhariu, Nesaiu dhe Ibni Maxhe).

Besimtari gjatë kohës sa agjëron, përveç tjerash, fiton përvojë për t’iu kundërvënë dëshirave trupore negative. Kështu që duke arrit që t’i braktisë këto dëshira duke agjëruar, atë më lehtë do ta bëjë edhe kur nuk agjëron, sepse agjërim nuk do të thotë vetëm ta lësh stomakun e uritur, përkundrazi do të thotë që edhe pjesët e tjera të trupit, si: sytë, veshët, ze-

mrën, dorën, këmbën, imagjinatën etj. t'i pengosh nga gjërat e ndaluara e mëkatore dhe secilën prej tyre t'i shtysh drejtë përjetësisë sipas veçorive të secilës. Prandaj, personi që agjëron në këtë mënyrë, bënë një jetë me veprime të lejuara-hall-all e të bekuara. Pejgamberi a.s. me një rast ka thënë: *“Kush më jep garanci se do ta ruaj gojën dhe nderin, edhe unë do t'ia garantoj Xhenetin!”* (Transmeton Buhariu).

Agjërimi është rruga më e efektshme për ta mbajtur fenë nën kontroll, detyrimet fetare i kryen me kënaqësi e sinqeritet dhe nga ana tjetër e ndalon nefsin nga fjalët dhe veprimet e këqija. Prandaj Pejgamberi a.s. ka rekomanduar: *“Në ditët kur dikush nga ju është duke agjëruar, të mos i thotë fjalë të shëmtuara tjetrit, të mos çirret e të mos bërtas. Po që se dikush e shanë ose e godet me dorë, le t'i thotë, “unë jam duke agjëruar”* (Transmeton Buhariu, Nesaiu dhe Ahmet b. Hanbeli). Pejgamberi a.s., gjithashtu, ka porositur: *“Kush nuk heq dorë nga thënia e gënjeshtreve dhe veprimet e këqija duke qenë agjërueshëm, le ta dijë se Allahu nuk ka nevojë për ndenjen e tij pa ngrënë e pa pirë!”* (Transmeton Buhariu).

Agjërimi është manifestim i njeriut për besën e dhënë, madje ai është adhurimi më i bukur tek i cili shfaqet ndjenja e besnikërisë, sepse ai është besëlidhje mes Allahut dhe robit të Tij. Njeriu, duke hequr dorë në kohë të caktuar nga gjëra të caktuara, më së miri e tregon se i rri besnikë fjalës së dhënë, se e respekton premtimin e dhënë. Kështu, besnikëria, bëhet, - përmes agjërit, - pjesë e pandarë e karakterit të njeriut, përkatësisht agjëruetit.

Dobi tjetër e agjërit, gjithashtu, është edhe skalitja që i bënë njeriut për të duruar. Me anë të këtij ibadeti, njeriu merr

mësime durimi, sepse po të jetë i uritur, nuk ha, po të jetë i etur nuk pi ujë, e përballë të këqijave që mund t'i bëhen, duron duke thënë: “unë jam agjërueshëm”. Agjërimi ia mëson njeriut se si është ndjenja e skamnorit dhe të varfrit, që nuk kanë me se të ushqehen, me se të ushqejnë familjet e tyre, fëmijët dhe prindërit e tyre. Kështu që, kur njeriu agjëron, kur stomaku i tij i uritur, i zbrazët, kërkon të ushqehet, më se miri e ndjenë se sa vështirë e ka ai që në vazhdimësi e ka stomakun e uritur. Përmes agjërimit, mbase, është edhe një lloj solidariteti me ta.

Kushtet e detyrueshmërisë së agjërimit

Sikurse tek adhurimet e tjera, për ta pasur atë të detyrueshëm, natyrisht që edhe tek agjërimi lypsen plotësuar disa kushte:

1. Islami - Që dikush ta ketë farz-detyrim agjërimin, duhet që paraprakisht ta ketë pranuar fenë islame, pra, të jetë mysliman, sepse agjërimi nuk është i detyrueshëm për jomyslimanin.
2. Duhet ta di se ç'bën, ta ndjejë përgjegjësinë për adhurimin që bënë, duhet ta di se, - si mysliman që është, - e ka për detyrë agjërimin.
3. Të jetë moshërritur-në pubertet. Ç'është e vërteta, për shumicën e ibadeteve kushtëzohet plotësimi i moshës madhore, kështu që ai që nuk e ka arritur këtë moshë, nëse agjëron, ka sevape dhe shpërblehet, e në qoftë se nuk agjëron, nuk dënohet.

4. Të jetë fizikisht i aftë, gjegjësisht të mos jetë njëkohësisht shurdhmemec dhe i verbër sa që nuk e kupton të folurit, se të tillët nuk janë të obliguar me ibadete dhe as edhe me agjërim. Gjithashtu, edhe gjendja psikike e personit merret parasysh, sepse agjërimi është detyrim për të mençurin e jo edhe për të çmendurin.
5. Kusht është edhe të diturit për detyrueshmërinë e agjërimit. Kjo vlen për personin i cili jeton i izoluar në shkretëtirë, ose në pyll të pashkelur ose që e ka pranuar fenë islame duke jetuar edhe më tej në shtet joislam dhe pa e ditur se agjërimi është detyrim. Kjo e fundit mund të ilustrohet edhe me shembullin e personit që e pranon fenë islame në një shtet ku nuk ka myslimanë dhe fillon muaji i Ramazanit e ai nuk e din se të agjëruarit është detyrim-nëse plotësohen kushtet e parapara sipas Sheriatit.

Duhet pasur kujdes se agjërimi e kërkon shëndetin e mirë, kështu që të sëmurit i lejohet të mos agjëroj gjatë Ramazanit, pikërisht për shkak të sëmundjes së tij, por se aq ditë sa nuk ka agjëruar, ai do t'i kompensojë pasi të jetë shëruar.

Gjithashtu, nga agjërimi i Ramazanit lirohet edhe personi që është udhëtar, sepse udhëtimi paraqet vështirësi në vete, prandaj mëshira e Allahut ka dashtë që personin që është duke udhëtuar ta lehtësoj, dhe ditët e paagjëruara të ramazanit do t'i kompensojë kur të ketë mundësi pasi të kthehet nga udhëtimi.

Ndërkaq, kusht i vlefshmërisë së kryerjes së këtij detyrimi është nijeti nga ana e personit të aftë si dhe pastërtia e femrës nga *hajzi* dhe *nifasi*, d.m.th. nga fillimi i agjërimit nga imsaku (agimi).

Nijeti – qëllimi për të agjëruar

Një kusht tjetër i rëndësishëm i agjërimit është edhe nijeti, sepse duke qenë se agjërimi është ibadet, e ibadeti duhet të ketë edhe nijetin (qëllimin) për t'u llogaritur i saktë.

Për agjërimin e Ramazanit, agjërimin e ditëve të premtuara e të caktuara në kohë dhe ato që janë *synet* e *nafile*, nijeti bëhet nga akshami që i paraprinë ditës e deri në mesditë të ditës që e agjëron. Nijeti në këto raste mund të bëhet edhe para agimit, por edhe deri në drekë të ditës kur agjëron. Në fakt, nijeti i bërë në mbrëmje është më i pëlqyer. Në qoftë se pas imsakut personi nuk ka ngrënë, nuk ka pirë si dhe nuk ka bërë ndonjë veprim që e prish agjërimin e nuk e ka bërë nijet, i lejohet ta bëjë nijetin deri në drekë (kur dielli arrin në zenit).

Ndërkaq, për agjërimin e ditëve të prapambetura të ramazanit, të gjitha llojet e agjërimit *kefare*t, agjërimi *nafile* i prishur dhe ai i premtuar (i përcaktuar në kohë), - për të gjitha këto nijeti bëhet natën para imsakut.

Për agjërimin e ramazanit, nijeti mund të bëhet nga akshami që i paraprinë ditës që e agjëron deri në mesditë të saj. Nijeti, normalisht, më mirë është sikur të bëhet pas ngrënies së syfyrit. Mirëpo, në qoftë se një person nuk arrin të zgjohet në syfyr dhe dita ka zbardhur, ai ka të drejtë që nijetin ta bëjë deri në drekë, me kusht nëse nuk ka bërë ndonjë veprim që e prish agjërimin.

Personi që nuk dëshiron të ngrihet në syfyr, nijetin duhet ta bëjë paraprakisht në mbrëmje dhe kështu nuk ka nevojë të zgjohet (në syfyr) vetëm sa për ta bërë nijetin. E mjaftueshme për të është që me zemër ta vendos se do ta agjërojë ditën

e nesërme, dhe nijeti i tij është i vlefshëm. Edhe vetëm zgjimi për të ngrënë syfy, është, në vete, nijet dhe konsiderohet i saktë dhe i mjaftueshëm.

Nijeti i agjërimit me zemër është më se i mjaftueshëm, e në qoftë se ai shoqërohet edhe me gjuhë, është ku e ku më i vlefshëm. Prandaj, agjëruesi duhet ta bëjë nijetin edhe me zemër edhe me gjuhë, duke thënë: *“Vendosa me e agjërua ditën e nesërme të ramazanit”*. Këtë e bënë për çdo ditë të ramazanit.

Koha e agjërimit

Se kur fillon dhe kur mbaron një ditë e agjërimit, kjo është përcaktuar me Kuran. Allahu i Madhërishëm, lidhur me këtë, ka thënë:

... وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ
الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَّامَ إِلَى اللَّيْلِ ...

“... dhe hani e pini deri sa qartë të dallohet peri i bardhë (bardhësia e agimit) nga peri i zi (errësira e natës) në agim, e pastaj agjërimin plotësonie deri në mbrëmje...” (El-Bekare: 187).

Allahu i Madhërishëm në këtë ajet kuranor në mënyrë alegorike e ka përmend fijen e bardhë dhe fijen e zezë. Pra, bardhësia e ditës dhe errësira e natës, gjegjësisht momenti kur në kushte normale ato dallohen, është koha e fillimit të agjërimit, i cili duhet të zgjas deri sa të bjerë mbrëmja. Mirëpo, në kohën më të re, mjetet tekniko teknologjike aq shumë kanë

avansuar sa që na e tregojnë shumë sakt, deri në sekonda, se kur duhet filluar dhe kur duhet mbaruar një ditë të agjërimit.

Agjërimi i muajit të Ramazanit

Sipas kalendarit hënor, muaji i Ramazanit është muaji i nëntë i vitit. Është muaji të cilin Allahu i Lartësuar e ka përmendur në Kuran:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

“Muaji i Ramazanit është ai në të cilin ka zbritur Kurani, që është udhërrëfyes për njerëzit dhe sqarues i rrugës së drejtë dhe dallues (i së vërtetës nga gënjeshtria). E pra, kushdo nga ju që dëshmon këtë muaj, le të agjëroj!” (El-Bekare: 185).

Nga tradita pejgamberiane duhet ta përmendim faktin se Muhamedi a.s., në veçanti nga koha kur agjërimi u bë farz, ardhjes së Ramazanit i gëzohej tej mase, madje ashabët e tij sikur i sihariqonte duke u thënë:

قال رسول الله صلى الله عليه و سلم قد جاءكم رمضان شهر مبارك افترض الله عليكم صيامه تفتح فيه أبواب الجنة و يغلق فيه أبواب الجحيم و تغلّ فيه الشياطين فيه ليلة خير من ألف شهر...

“Ju erdhi Ramazani, muaj me plotë begati, Allahu ua ka bërë obligim agjërimin e tij, në të hapen dyert e Xhehenetit ndërkaq mbyllën ato të Xhehenemit, në të mbyllën (lidhën) shejtanët. Në të ka një natë që është më e vlef-

shme se sa një mijë muaj tjerë!” (Transmeton Nesaiu, Bejhekiu dhe Ahmedî nga Ebu Hurejreja).

Dhe jo vetëm kaq, por ky muaj, krahas begatisë së agjërimit që iu dhuron besimtarëve, ai cilësohet edhe si muaj i lutjeve dhe pendimit, muaj i shpërblimeve, i paqes dhe dashurisë mbarënjerezore. Ai dhuron dritë e bujari, rahmet e njerëzi. Besimtari kurrë nuk është më i sinqertë, më bujar dhe më i dëlirë se sa në këtë muaj!

Agjërimi i muajit të ramazanit është detyrim (farz) për secilin mysliman të aftë, moshërritur dhe që e ndjenë obliguashmërinë (mukel-lef) në kohë të vet për çdo vit. Farz është, po ashtu, agjërimi kaza i ditëve të paagjëruara të ramazanit me arsye ose paarsye të justifikueshme. Kështu, po qe se dikush nuk agjëron ose e prish atë sepse është i sëmurë ose duke udhëtuar, do t’i zëvendësoj ato pas ramazanit në një kohë të përshtatshme një për një ditët e pa agjëruara. Njëjtë vepron edhe femra e cila gjatë Ramazanit është me të përmuajshme ose lehonë. Lidhur me këtë, në Kuran, thuhet:

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ...

“(Jeni të obliguar për) Ditë të caktuara, e kush ka qenë i sëmur ose në udhëtim (e nuk ka agjëruar), atëherë ai letë agjëroj më vonë po aq ditë...”. (El-Bekare, 184).

Agjërimi i kushtimit ose përgjërimit (nedhr) dhe i kundërshtpërblimit (keffaretit) janë të kategorisë vaxhib.

Agjërimi i kushtimit është kur personi e merr përsipër veprimin e lejuar me qëllim madhërimin e Allahut xh.sh. dhe pëlqimin e Tij. Ky veprim është shkak për fitimin e sevape-

ve. Nga një herë ai mund të bëhet në këtë formë: “Nesër do të agjëroj me qëllim fitimin e kënaqësisë (razisë) së Allahut”. Ose “nga nesër do t’i ushqejë kaq të varfër për riza të Zotit xh.sh”. E pra, personi që bënë një premtim (përgjërimit ose kushtim) të tillë, e ka për vaxhib ta plotësoj kushtimin. Kjo është e vërtetuar në Kuran:

... وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ ... (٢٩)

“...t’i plotësojnë kushtimet (premtimet) e veta”. (El-Haxh, 29).

Ndërkaq, agjërimi i mbajtur si kundërshpërblim për pri-shjen e agjërimin të muajit të ramazanit pa ndonjë arsye, në mënyrë të vetëdijshme e të ndërgjegjshme. Kohëzgjatja e agjërimin për kundërshpërblim është dy muaj radhazi (pa-ndërprerje).

Agjërimet e ndaluara

Agjërimi sa do që është i dobishëm e me shumë sevape, jo gjithmonë është i lejuar për t’u bërë. Nganjëherë është ha-ram me agjëruar e nganjëherë mekruh.

Është e ndaluar (haram) me agjëruar ditën e parë të Fitër-Bajramit dhe katër ditët e Kurban-Bajramit. (Dita e dytë, e tretë dhe e katërt e Kurban-Bajramit quhen “ejjami teshrik”. Ditët e bajrameve janë ditë gëzimi, prandaj atë ditë duhet ba-shkuar familjes në sofrën e stolisur me begatitë e Allahut të Gjithëmëshirshëm. Ukbe bin Amiri transmeton një hadith nga Pejgamberi a.s.: “Dita e Arefatit, dita e Kurban-Bajramit dhe ditët e teshrikut janë festat tona të myslimanëve. Këto janë ditë gostie dhe përmendjeje të Allahut xh.sh.” (Trans-

meton Buhariu, Ebu Davudi dhe Tirmidhiu). Gjithashtu, lidhur me këtë ndalesë ka edhe një transmetim nga Said El-Hudarij kur thotë: “I Dërguari i Allahut ndaloi agjërimin në këto dy ditë: në ditën e Bajramit të Ramazanit dhe Bajramit të Kurbanit!”.

Agjërimi i tërë vitit përveç ditëve të ndaluara. Natyrisht që kjo e dobëson njeriun përkatës për kryerjen e detyrimeve fetare dhe të përfitimit material me të cilin edhe jeton, megjithëse, nëse këto nuk paraqesin pengesa ai edhe mund të agjëroj, por me këtë rast është mekruh tanzihij.

I ndaluar është gjithashtu edhe agjërimi i njëpasnjëshëm (visal) e që është agjërimi i dy a ma shumë ditëve pa bërë iftar fare në mes tyre. Hz. Aisheja, ka thënë: “*Nga dhembshuria për myslimanët, i Dërguari i Allahut e ka ndaluar agjërimin e njëpasnjëshëm (të pandërprerë)!.*” (Transmeton Buhariu, Muslimi, Ebu Davudi dhe Tirmidhiu).

Agjërimi i ditës së dyshimtë (jeumush-shekki)

Dita e dyshimtë (jeumush-shekk) është dita e tridhjetë e muajit Shaban, pas të cilës pason Ramazani. I Dërguari i Allahut (a.s.) e ka ndaluar agjërimin e asaj dite. Ja se ç’rrëfen Amar bin Jasiri: “Kush mbanë agjërim në ditën shekk, del kundër Pejga,berit a.s.!” . Pejgamberi a.s. gjithashtu ka thënë: “*Askush prej jush të mos agjërojë një ose dy ditë para Ramazanit, vetëm nëse ka ndonjë agjërim që ka filluar edhe më herët, atëherë ai le të agjëroj!*” (Transmeton Buhariu, Muslimi, Tirmidhiu dhe Nesaiu). Pra, nëse ndokush e ka ndonjë agjërim që e ka mbajtur prej kohësh dhe ky agjërim bjerë në

ditën e dyshimtë-shekk, nuk ka ndonjë të keqe nëse e mbanë. Ose, ata të cilët kanë vendosur që t'i agjërojnë tre muajt e mëdhenj (ata i agjërojnë muajt Rexheb dhe Shaban duke i parapri kështu Ramazanit), nuk ka të keqe edhe po që se e agjërojnë ditën e dyshimtë-shekk.

Agjërimi i femrave me të përmuajshme dhe lehona

Gjatë kohës kur femra është me të përmuajshme (menstruacione) ose pas lindjes-lehonë, ajo nuk duhet të falë namaz e as të agjëroj. Por, në qoftë se agjërimi ka rastis të jetë i Ramazanit, atëherë ato ditë duhet t'i kompensojë pas Ramazanit në një kohë të përshtatshme, kurse namazin nuk ka nevojë që ta bëjë kaza. Në këtë kuptim është edhe rivajeti i Muadhit kur e kishte pyetur hz. Aishen se pse femra me menstruacione e bënë kaza agjërimin e jo edhe namazin, ajo i kishte thënë: “Kur ishim bashkë me të Dërguarin e Allahut, kur unë isha me të përmuajshme, më thoshte ta bëja kaza vetëm agjërimin, kurse për namazin nuk më pati thënë gjë!”. (Transmeton Ebu Davudi, Nesaiu dhe Ahmed b. Hanbeli).

Agjërimi vetëm i ditës së xhuma

Dijetarët kanë konfirmuar se është mekruh sikur të agjërohet vetëm ditën e xhuma (e premte), sepse ajo është ditë feste e myslimanëve. Pejgamberi a.s. në një hadith ka thënë: *“...dhe mos e caktoni vetëm ditën e xhuma për agjërim. Por po që se dikush nga ju mban një agjërim që e ka bërë traditë,*

kjo përjashtohet!“ (Transmeton Muslimi, Ebu Davudi dhe Tirmidhiu).

Ç` e prish agjërimin?

Si çdo adhurim tjetër, edhe agjërimi i Ramazanit dhe agjërimet e tjera në përgjithësi kanë disa rregulla të cilat agjëruesi duhet t'i respektoj. Por, para se t'i numërojmë disa nga rregullat që e prishin agjërimin, le të konstatojmë se këto rregulla kanë të bëjnë me dy lloje situatash:

1. Situatat që e prishin agjërimin dhe që kërkojnë që ai të bëhet kaza; dhe,
2. Situatat që e prishin agjërimin dhe kërkojnë edhe kaza-në edhe kundërshtpërblimin (kefaretin) e tij.

1. Rastet kur agjërimi priset dhe duhet bërë kaza:

Para se t'i numërojmë këto raste, le të shpjegojmë se ç' do me thënë “kaza”?

Agjërimi i një dite të prishur me arsye e të cilën e agjëron në një kohë tjetër, quhet kaza (origj. “kada”). Pra, sa ditë që të kanë mbetur pa i agjëruar, po që duhet agjëruar në një tjetër kohë, ditë për ditë.

Janë shumë raste të kësaj natyre, ne do t'i përmendim vetëm disa:

- Agjërimi priset nëse personi hanë ose pinë gjëra të cilat nuk përdorën zakonisht si ushqime dhe si pije dhe që natyra njerëzore nuk është e prirë për t'i përdorur si ushqime dhe pije, p.sh. ngrënia e dheut, gurit, orizit të pagatuar, brumit të papjekur, miellit, arrat jeshile që akoma nuk

- kanë thelb e tjera të kësaj natyre. Ngrënia e tyre e prish agjërimin dhe atë duhet bërë kaza;
- Përdorimi i ilaçeve duke i futur në rektum (anus-zorrë të trashë), ose në hundë apo në vesh me hedhë pika për shërim, ose, nëse dikush plagën e tij e shëron me ilaç të lëngët sa që ajo lagështi arrinë në brendi të kokës së tij, ose, hyrja në thellësi të trupit e ilaçit të lyer mbi plagën në bark ose në kokë, ose gëlltitja pa dashje e shiut, borës apo breshrit të hyrë gjerë në grykë;
 - Nëse ha syfyr duke menduar se akoma nuk është koha e imsakut, ose nëse bënë iftar duke menduar se ka përfunduar dielli e pastaj vërtetohet e kundërta;
 - Kalimi pa dashje në kanalet hundore e ujit të marrë me gojë ose të tërhequr me hundë gjatë marrjes së abdesit;
 - Nëse personi detyrohet në marrëdhënie seksuale me përdhunë. (Përdhunë konsiderohet përdorimi i forcës duke ia prerë një organ ose duke ia dëmtuar një gjymtyrë ose organ me anë të rrahjes. Për këtë lypset vetëm kaza. Kurse, prishja e agjërit nga viktima vetëm për shkak të një rrahje vetëm dhimbse ose dëshpëruese, kërkon edhe bërjen kaza edhe kundërshtëpërblimin (kefaretin)).
 - Ngrënia ose pirja me dashje duke pandehur se është prishur agjërimi për shkak të harresës.
 - Vjellja me dëshirë, qoftë edhe më pak se sa mbushet goja plotë.
 - Nëse pa dashje i futet në gojë ndonjë fjollë bore ose shiu dhe i shkon teposhtë, ose i shkon në fyt ujë duke marrë abdes ose gusëll;

- Konsumimi i ekstazës seksuale (ejakulimi te mashkulli dhe orgazma te femra me anë të puthjes, përqaimit ose përkëdheljes (kuptohet pa kryer marrëdhënie seksuale). Agjërimi nuk priset pa konsumimin e ekstazës seksuale edhe nëse puthja, përqaimi, përkëdhelja, etj. bëhen me epsh. Edhe masturbimi pa dashje e prish agjërimin.

2. Rastet kur agjërimi priset dhe duhet bërë kaza dhe duhet dhënë kundërshpërblim-kefaret:

Me këtë rast bëhet fjalë për personin i cili agjëron gjatë Ramazanit pa qenë i detyruar dhe pa harruar, por me vetëdëshirë dhe ndërgjegje të plotë e bënë ndonjë veprim, siç do t'i numërojmë, ai krahas zëvendësimit të asaj dite që e ka prishur obligohet edhe me kundërshpërblimin (kefaretin) përkatës:

- Me ngrënë, me pi ose me përdorë ilaçe;
- Në qoftë se e gëlltit ujin e shiut ose fluskat e borës që kanë hyrë në gojë pa dashje;
- Në qoftë se pinë duhan ose i hanë fletët e tij, ose thith avull;
- Gëlltitja e një gjëje të vogël qoftë edhe sa një kokërr gruri e mbetur ndër dhëmbë nuk e prish agjërimin. Por, në qoftë se e njëjta gjë futet në gojë nga jashtë dhe gëlltitet, e prish agjërimin dhe për rrjedhojë atë ditë duhet kompensuar kaza dhe për të lypset edhe kundërshpërblimi. Ndërkaq, agjërimi nuk priset nëse një gjë e tillë vetëm sa përtypet në gojë dhe duke e thermuar humbet në gojë, e nëse shija e saj shkon dhe ndjehet në grykë, atëherë agjërimi priset.

- Gëllitja e pështymës ose lëngut të gojës së bashkëshortes, e kjo krahas kazasë kërkon edhe kundërshpërblim-kefaret.
- Kryerja e marrëdhënieve seksuale me bashkëshorten (xhima) gjatë kohës sa agjëron.

Në të gjitha rastet e sipërtheksuara, kur agjërimi prishet, atë ditë ose ato ditë duhet kompensuar (kaza) dhe lypset kundërshpërblim (kefaret). Për prishjen e agjëritit jashtë Ramazanit nuk ka kundërshpërblim - kefaret, madje edhe në qoftë se është agjërim për kompensim të Ramazanit.

Ç` është kundërshpërblimi – kefareti?

Kundërshpërblimi-kefareti konsiston në lirimin e një skllavi, e nëse nuk ka mundësi, atëherë duhet agjëruar dy muaj hënor pandërprerje jashtë Ramazanit (60 ditë), duke i kushtuar kujdes që të mos agjërohet në ditët kur nuk lejohet agjërimi, siç janë p.sh. ditët e bajrameve, e në qoftë se edhe këtë nuk ka mundësi që ta bëjë, atëherë duhet ushqyer 60 të varfër (drekë dhe darkë ose mëngjes dhe darkë). E tërë kjo bëhet në këmbim të një dite agjërimi të prishur me qëllim gjatë muajit të Ramazanit. Mbështetje për këtë, siç transmeton Ebu Hurejreja r.a., është veprimi i Pejgamberit a.s.:

“Një ditë, tek sa ishim ulur afër Pejgamberit a.s. kishte vajtur një njeri (te Pejgamberi a.s.) dhe i kishte thënë: “O i Dërguari i Allahut, unë u shkatërrova!” Pejgamberi a.s. e kishte pyetur: Ç’është ajo që të shkatërroi ty?” Ai iu kishte përgjigjur: “Kamë bërë

marrëdhënie seksuale me bashkëshorten time duke qenë agjërueshëm. Pasi që Pejgamberi a.s. e kuptoi, e pyeti: “A mund të gjesh mall sa për të çliruar një skllav?”. Njeriu iu përgjigj: “Jo!”. Pejgamberi a.s. prapë e pyeti: “A mund të agjërosh dy muaj pandërprerë?” Njeriu iu përgjigj: “Jo, madje kjo fatkeqësi më ndodhi sepse nuk durova sa duhej!”. Pejgamberi insistoi sërish: “A mundësh t’i ushqesh 60 të varfër?”. Njeriu i tha shkurt: “Jo!”. Në këtë moment Pejgamberit a.s. kishte heshtur për disa çaste deri sa i kishin sjellë disa hurme, të cilat ia ofroi njeriut duke i thënë: “Merri këto hurma dhe shpërndajua të varfërve si sadaka!”. Mirëpo njeriu i tha: “A ka ma të varfër se ne ja Resulall-llah?!” Atëherë Pejgamberi a.s. duke qeshur i tha: “Shko dhe jepja familjes ti hanë!”. (Transmeton Buhariu, Muslimi dhe Ebu Davudi).

Prishja e agjërimit me qëllim ose mos agjërimi pa ndonjë arsye është mëkat i madh, prandaj të tillët edhe meritojnë ndëshkim meritör, e që është kundërshtpërblimi (kefareti).

Radha e përmendur e tri alternativave si në hadithin e sipërcituar, sipas shkollës hanefite, duhet respektuar. Meqë tashmë skllavëria nuk ekziston, duhet filluar duke kërkuar mundësinë e agjërimit të dy muajve pandërprerje. Kjo i pamundëson të pasurit që ditët e prishura t’i kundërshtpërblejnë me para, prandaj ata duhet që të mos prishin asnjë ditë, sepse në të kundërtën, duhet t’i agjërojnë 60 ditë për një. E, në qoftë se këtë nuk mund ta bëjnë, atëherë duhet ushqyer 60 të varfër një ditë (dy shuajtje) ose një të varfër për 60 ditë.

Me rastin e agjërit të kundërshtëpërblimit (kefaretit) duhet ditur se:

- Kur dikush agjëron duke qenë i obliguar me kundërshtëpërblim, duhet ta llogaris mirë se atë duhet ta bëjë dy muaj pa ndërprerje, kështu që në mes të këtij agjërimi ose në mes të kësaj kohe nuk duhet të hyj Ramazani e as ditët kur është e ndaluar me agjëruar (p.sh. ditët e Kurban-Bajramit). Në të kundërtën, duhet ta rifillojë agjërimin nga fillimi.
- E kemi përmendur më herët se personi kur është në udhëtim, i lejohej të mos agjëroj, dhe ato ditë do t'i kompensoj. Mirëpo, në qoftë se gjatë kohës sa është duke agjëruar për kundërshtëpërblim, i duhet të udhëtoj, me këtë rast duhet të mos e prish agjërimin e filluar, se nëse e prish, atëherë duhet rifilluar nga e para.
- Kur femrës që është duke agjëruar për kundërshtëpërblim-kefaret i paraqiten të përmuajshmet ose periudha e lehonisë, kjo nuk ia prish kushtin e pandërprerjes, prandaj, kur t'i kalojë ato ditë do të vazhdojë aty ku ka mbetur, dhe nuk ka nevojë të rifillojë nga e para.
- Nëse personi e prish agjërimin me dashje, dhe më pas shkon në udhëtim qëllimisht që të mos agjëroj, ose vet provokon sëmundje, ai nuk lirohet nga kundërshtëpërblimi-kefareti.
- Me një kundërshtëpërblim-kefaret mund të mbulohen më shumë se një ditë e prishur me qëllim e agjërit. Nëse qëllimisht nuk i ka agjëruar tri ditë gjatë Rmazanit, ai duhet t'i agjëroj 63 ditë. Përjashtim nga ky rregull është nëse personi nuk e ka agjëruar një ditë dhe me një herë e

liron një skllav, dhe vazhdon të agjëroj dhe prapë nuk e agjëron një ose më shumë ditë, prapë obligohet me kefare, sepse dënimi i parë nuk ka treguar efekt aq sa kërkohet e që me këtë rast është mosprishja e agjërimin.

Fidja - kompensimi (shpërblimi)

Allahu i Lartësuar, në Kuranin fisnik, ka thënë:

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Jeni të detyruar të agjëroni ditë të caktuara. E kush nga ju sëmuret ose është në udhëtim (e nuk ka agjëruar), atëherë le të agjëroj më pas aq ditë. Ata që nuk mundën të agjërojnë, janë të obliguar me kompensim (fidje) që është ushqimi ditor i një të varfëri. Kush e shton sasinë e fidjes me vetëdëshirë, ajo është aq ma mirë për te. Mirëpo, nëse agjëroni kjo është më mirë për ju, sikurse ta dini!” (El-Bekare, 184)

Pra, nga ajeti i sipërcituar kuptohet se “fidja” është shpërblimi që japin njerëzit të cilët nuk mund të agjërojnë për shkak të ndonjë sëmundje të vazhdueshme ose edhe për shkak të pleqërisë, dhe atë duke e ushqyer një të varfër për çdo ditë të paagjëruar.

Gjërat që nuk e prishin agjërimin

- Agjërimi nuk prishet nëse agjëruesi ha ose pi nga harresa. Kush ha, pi apo bënë marrëdhënie seksuale me bashkëshorten e tij, duke harruar se është agjërueshëm, ai nuk e ka prish agjërimin, por duhet të vazhdoj e të agjëroj. Ai, madje, nuk obligohet as me kompensim të asaj dite. Harresa në agjërim nuk ka dallim në mes të agjërimit të Ramazanit apo atij nafie (vullnetar). Ebu Hurejreja tregon se Pejgamberi a.s. ka thënë:

من نسي هو صائمٌ، فأكل أو شرب، فليئمه صومه، فإنما أطعمه الله وسقاه

“Kush ha ose pi duke harruar se është agjërueshëm, le ta plotësojë (vazhdojë) agjërimin e tij, sepse Allahu e ka ushqyer dhe e ka shuar etjen e tij”. (Transmeton Buhariu dhe Muslimi).

- Agjërimi nuk prishet nëse agjëruesi bënë marrëdhënie seksuale me bashkëshorten e tij duke harruar se është agjërueshëm.
- Agjërimi nuk prishet nëse personi gjatë ditës flenë dhe në ndërkohë ejakulon, ose, nëse vetëm duke e shikuar gruan e vet ejakulon, ose nëse lyhet me vaj, ose nëse nxjerrë gjak, ose nëse e puth gruan e tij e nuk ejakulon.
- Agjërimi nuk prishet nëse pas marrëdhënieve seksuale bashkëshortore e lë larjen e trupit (guslin) pas syfyrit, në kohën pasi të ketë filluar agjërimi i asaj dite.
- Agjërimi nuk prishet nëse jep gjak.
- Agjërimi nuk prishet nëse i grimon sytë ose fytyrën.

- Agjërimin nuk e prish as lyerja e trupit me vaj ose hedhja e ujit në sipërfaqe të trupit, edhe në qoftë se depërton përmes poreve të trupit brenda.
- Nuk e prish agjërimin nëse personi që agjëron iu merr erë trëndafilut ose sendeve erëmira ose edhe parfumeve.
- Agjërimin nuk e prish nxjerrja ose mjekimi i dhëmbit, natyrisht nëse me atë rast nuk i shkon ndonjë lëng ose gjak në brendi, ndonëse më e mirë do ishte sikurse ai veprim të lihet për pas iftarit.
- E, pra le të konstatojmë edhe një herë se rregulli i përgjithshëm me këtë rast është se agjërimin e prish gjithçka hyn në trup dhe jo edhe çka del nga ai.

A e prish agjërimin marrja e vaksinave ose injeksioneve gjatë kohës së agjërit?

Në qoftë se agjëruesi është aq i sëmurë sa detyrohet të merr ilaç shërues, ai në fakt ka të drejtë të lirohet nga agjërimi. Më e parapëlqyer do të ishte sikur në konsultim me specialistin e fushës marrjen e injeksionit ta shtyjmë deri pas iftarit gjegjësisht për kohën në mes të iftarit dhe syfyrit.

Nuk ka dyshim se, në qoftë se gjatë kohës së agjërit, me anë të mjeteve medicinale (gjlperat-injeksionet) agjëruesi merr lëndë ushqyese ose serume të ndryshme, kudo qoftë në trup, kofsh ose venë, agjërimi priset.

Ndërkaq, nëse agjëruesi ka marrë injeksione tjera për të larguar dhimbjet, e të cilat depërtojnë deri në stomak, sipas Ebu Hanifës agjërimi priset dhe atë ditë duhet bërë kaza, kurse dy imamët Ebu Jusufi dhe imam Muhamedi thonë se agjërimi nuk priset, për faktin se ilaçi nuk ka hyrë në sto-

mak nëpërmjet rrugës së natyrshme. Pra, marrja e ilaçit çfarë do qoftë ai, qoftë nën lëkurë, në kofshë, në muskul apo në venë, e që përvetësohen nga trupi, e prishin agjërimin. Kjo prishje kërkon vetëm kompensim (kaza) e jo edhe kundërshpërblim (kefare).

Agjërimi nafile-suplementar

Agjerimi nafile ose *tatavvu'* nënkupton agjërimin vullnetar të atyre agjëtimeve që nuk janë të kategorisë farz. Qëllimi i kryerjes së këtyre agjëtimeve bëhet për t'iu afruar Allahut dhe për të fituar pëlqimin e Tij. Lidhur me këtë, në një hadithi-kudsijj, Pejgamberi a.s. ka thënë: *“Robi nuk mund të më afrohet Mua me ndonjë veprim më të dashur se sa veprimet që ia kam bërë farz. Por robi vazhdon të më afrohet Mua me anë të adhurimeve nafile. Më në fund Unë atë e dua dhe, pasi ta dua, bëhem veshi i tij që i dëgjon, syri i tij që i sheh, dora e tij që i kap, këmba e tij që i ecën!”*. (Transmeton Buhariu)

Lidhur me vlerën dhe peshën që ka agjërimi nafile-vullnetar, Pejgamberi a.s. thotë: *“Kush agjëron një ditë për hir të Allahut, Allahu i Lartë ia largon shtatëdhjetë vjet fytyrën nga zjarri i Xhehenemit!”*. (Transmeton Buhariu, Muslimi, Ibni Maxhe dhe Nesai)

Agjërimet synet

1. Agjërimi i Daudit (a.s.)

Pejgamberi a.s. i ka dhënë një vend shumë meritore agjërimit vullnetar. Me një rast, Abdullah bin Amër bin Asi rrëfen: *“Pejgamberin a.s. e kishin lajmëruar se unë kisha thënë se*

unë sa të isha gjallë, natën do të falja namaz e ditën do të agjëroja. Pejgamberi a.s. më thirri e më pyeti: “Ti ke thënë kështu, kështu?” - “Po, - iu përgjigja unë, -kam thënë. Atëherë Pejgamberi a.s. më tha: “Po ti s’ke mundësi për këtë! Ti disa herë agjëro, e disa herë mos agjëro, herë fli e herë falë namaz! Por agjëro nga tri ditë për çdo muaj, sepse për një veprim të dobishëm e të bekuar jepet dhjetëfish shpërblim. Tri ditë agjërim në muaj janë si të kish agjëruar tërë vitin! Unë i thash: ‘Unë mund të bëjë më shumë se kaq!’ Por Pejgamberi më tha: “Më mirë se kjo s’mund të ketë!”. (Transmeton Buhariu).

Sipas një hadithi tjetër, Pejgamberi a.s. kishte thënë: *“Agjërimi më i çmuar është agjërimi i mbajtur nga pejgamberi Daudi a.s. Ai një ditë agjëronte, një ditë jo!”.*

2. Agjërimi tri ditë për çdo muaj

Nga zakonet e bukura të Pejgamberit a.s. është edhe agjërimi i tri ditëve për çdo muaj, e që në të drejtën e Sheriatit njihen me emrin “ditët e bardha” ose “të ndriçuara” (origj. Ejjami bid). Fjala është për agjërimin e ditës së 13, 14, dhe 15 të çdo muaji hënor, sepse gjatë këtyre ditëve hëna është e plotë, kështu që reflektimi i dritës së saj i bënë ato të ndriçuara. Ebu Hurejreja rrëfen: *“I dashuri im, Pejgamberi a.s. më këshilloi tri gjëra: e para, të agjërojë tri ditë për çdo muaj; e dyta, të falë dy rekate namaz të duhasë; e treta, ta fal namazin e vitrit para se të bie për të fjetur!”.* (Transmeton Buhariu dhe Nesaiu).

Ndërkaq, lidhur me këtë, sipas një transmetimi tjetër, tregohet se Pejgamberi a.s. Ebu Dherrit r.a. i kishte thënë: *“O*

Eba Dherr! Kur të agjërosh tri ditë në muaj, agjëro ditën e 13, 14 dhe 15.” (Transmeton Nesaiu dhe Ibni Hanbeli).

3. Agjërimi i ditës së hënë dhe të enjte

Nga tradita pejgamberiane është edhe agjërimi i ditës së hënë dhe të enjte, sepse, siç tregon hz. Aisheja r.a.: “Pejgamberi a.s. tregonte kujdes të veçantë për të agjëruar ditën e hënë dhe të enjte.” Kjo për arsye se veprat e njerëzve i paraqitën Allahut xh.sh. në këto dy ditë. Prandaj, Usame bin Zejdi r.a. tregon kështu: “Kur e pashë Pejgamberin të agjëronte ditën e hënë dhe të enjte, e pyeta për shkakun, e ai m’u përgjigj kështu: “Veprat e njerëzve i paraqitën Allahut të hënë dhe të enjten dhe unë do të doja që kur t’i paraqitën Allahut veprat e mia, unë të jem agjërueshëm!”

Lidhur me këtë agjërim, ka edhe një rrëfim të Ebu Dhe-rrit r.a. sipas të cilit Pejgamberi a.s. kishte thënë: “*Atë ditë unë erdha në këtë botë dhe mua atë ditë filloi të më zbriste vahji!*” (Transmeton Muslimi)

4. Agjërimi i gjashtë ditëve të muajit Shevval

Personi i cili e agjëron muajin e Ramazanit, dhe atë më pas e përcjell me agjërimin e gjashtë ditëve të muajit Sheval, e ka sevapin sikur të ketë agjëruar tërë vitin. Pejgamberi a.s. ka thënë:

من صام رمضان ثم أتبعه ستا من شوال كان كصوم الدهر

“Kush e agjëron Ramazanin, dhe këtij ia shton edhe gjashtë ditë agjërim të Shevalit, është sikur ta kishte agjëruar tërë vitin!” (Transmeton Muslimi).

5. Agjërimi i ditës së Arefatit

Për ata të cilët nuk janë duke e bërë vizitën e Qabesë ka sevape të shumta. Ky agjërim, pra, bëhet një ditë para ditës së Kurban-Bajramit, e kjo është dita e nëntë e muajit dhulhixhe. Lidhur me vlerën e kësaj dite, Pejgamberi a.s. ka thënë: *“Nuk ka ditë tjetër veç ditës së Arefatit kur Allahu të ketë çliruar më shumë njerëz nga zjarri i Xhehenemit!”* (Transmeton Muslimi). Madje, Ibni Katade ka transmetuar edhe këtë: *“Agjërimi i ditës së Arefatit llogaritet tek Zoti xh.sh. se do t’i falë mëkatet e një viti para dhe një viti pas!”* Lidhur me këtë, Ibni Katade pohon se ky është mendim i ehli-synetit, porse fjala është për mëkatet e vogla. Nga ana tjetër, personat që kanë vajtur për ta kryer ibadetin e haxhit, në ditën e Arefatit e kanë të ndaluar të agjërojnë sepse ajo paraqet vështirësi për ta, kështu që kryerja e detyrave të haxhit kanë përparësi.

6. Agjërimi i ditës së Ashures

(dita e dhjetë e muajit Muharrem)

Sipas Ibni Abasit, kur Pejgamberi a.s. kishte bërë hixhret në Medine, kishte vërejtur se hebrenjtë agjëronin ditën e Ashures, kështu që i kishte pyetur: *“Ç’është ky agjërim?”* Ata i kishin thënë: *“Kjo është një ditë e mirë, sepse në këtë ditë Allahu i Lartësuar kishte shpëtuar Musain dhe bijtë e Izraelit nga armiqtë, prandaj Musai ka agjëruar këtë ditë.”* Pejgamberi a.s. iu kishte thënë hebrenjve: *“Unë jam më i afërt se ju me Musain!”* dhe urdhëroi që ditën e Ashurës të agjërohej”. (Transmeton Buhariu, Muslimi, Ebu Davudi). Kjo vazhdoi gjerë sa u bë farz agjërimi i ramazanit. Më pas

Pejgamberi a.s. i la njerëzit të lirë në agjërimin e Ashurës, sikur që tregohet edhe me këtë hadith: *“Kjo është dita e Ashurës dhe agjërimi i saj nuk është detyrim për ju. Kështu që kush dëshiron të agjëroj, të agjëroj, e kush nuk do të agjëroj, të mos agjëroj!”* (Transmeton Buhariu, Muslimi dhe Imam Maliku në Muvetta’). Personi që dëshiron ta agjëroj ditën e Ashurës, duhet t’ia bashkangjes edhe ditën paraprake ose atë pasuese.

7. Agjërimi gjatë muajit Shaban

Edhe agjërimi i muajit Shaban është përplot me sevape, sepse –siç tregon Aishja r.a., Pejgamberi a.s. asnjë muaj tjetër nuk ka agjërua më shumë, përveç Ramazanit, se sa në muajin Shaban, madje nganjëherë i ngjitte Shabanin me Ramazan pa shkëputje.

Mekruhet gjatë agjërimit

- Përdorimi i misvakut gjatë kohës së agjërimit është mekruh. Madje, në qoftë se misvaku është i lagur e që mund edhe të shkojë në fyt, kjo nuk është e lejuar, sepse kjo e prish agjërimin. Është e vërtet se goja (dhëmbët) duhet pastruar, mirëpo, më mirë është që kjo të bëhet pas iftarit dhe pas syfyrit, me se e largojmë çdo dyshim eventual.
- Gjatë marrjes së abdesit ose gjatë larjes trupore nuk duhet tepruar duke futur ujë në gojë ose në hundë, prandaj me këtë rast duhet treguar kujdes meritore, se në të kundërtën është mekruh. Edhe tejshpenzimi i ujit duke marrë abdes ose duke u larë është mekruh.

- I lejohet gruas ta shijoj me maje të gjuhës ushqimin që e ka përgatitur për familjarët ose për foshnjën e saj për krip ose për shije, duke pas kujdes që të mos e gëlltis teposhtë dhe atë nëse nuk ka njeri tjetër në shtëpi që nuk është duke agjëruar me arsyë.
- Nëse personi që është duke agjëruar dëshiron me dhënë gjak, por ka frikë se kjo e dobëson sa detyrohet ta prishë agjërimin, me këtë rast dhënia e gjakut është mekruh. E në qoftë se nuk e dobëson, nuk është mekruh. Natyrisht, më mirë do ishte sikur dhënien e gjakut ta linte pas iftarit.
- Është mekruh që personi i cili nuk ka siguri të mjaftueshme në vetvete për t'u përmbajtur në një kufi të caktuar, ta puth apo ta përkëdhel të shoqen. Pasiguria mund të rezultojë me ejakulim, dhe rrjedhimisht me prishje me dashje të agjërimin, ditë këtë të cilën duhet kompensuar. Puthja nuk është mekruh për atë që është i sigurt se mund ta kontrollojë vetveten. Transmeton Ebu Hurejreja se me një rast ka vajtur dikush te Pejgamberi a.s. dhe e ka pyetur nëse i lejohet përqaqimi dhe përkdhelja e bashkëshortës nga ana e agjëruarit, për çka ai e ka lejuar. E kur njëjtë e ka pyetur dikush tjetër, atij ia ka ndaluar. Atij që ia ka lejuar ka qenë i shtyrë në moshë, kurse ai që ia ka ndaluar ka qenë i ri.

Mustehabet e agjërimit

Mustehab në terminologjinë e Sheriatit e ka kuptimin e veprimt të gjerave të pëlqyera, që është etike të veprohen.

Sikundër edhe adhurimet tjera, edhe agjërimi i ka disa mustehabe, ndër to do të përmendim:

- Në vigjilje të Ramazanit të bëhen përgatitjet e nevojshme për ta pritur muajin e Ramazanit sa ma mirë.
- Me u ngrit në syfyr, sepse aty ka bereqet. Enes ibni Maliku r.a. transmeton se Pejgamberi a.s. ka thënë: *“Ngrihuni në syfyr se në ngritjen dhe ngrënien e syfyrit ka bereqet!”*. (Transmeton Buhariu). Kurse në një hadith tjetër, Pejgamberi a.s. ka thënë: *“Fuqizojeni agjërimin e ditës me ngrënien e syfyrit dhe namazin e natës me (tehexhud) me gjumin e pasdrekës!”*. Natyrisht që ngritja në syfyr, i jep hijeshi agjërimit, kurse ngrënia e syfyrit vetëm sa e fuqizon trupin që agjërimin ta përballoj ma lehtë.
- Është mustehab, gjithashtu, që ngrënia e syfyrit të shtyhet deri vonë, natyrisht, brenda limiteve të caktuara, pa e tejkaluar kohën e imsakut. Nga ana tjetër, edhe iftari duhet të bëhet sa po të hyjë koha, pra sapo të perëndoj dielli. Lidhur me këtë, Pejgamberi a.s., ka thënë: *“Njerëzit do të jetojnë në mbarësi për sa kohë e shpejtojnë iftarin dhe e shtyjnë (deri në limitet e lejuara) ngrënien e syfyrit!”*. Ka qenë praktikë e Pejgamberit a.s. që njëherë të bënte iftar e pastaj ta falte namazin e akshamit. Zakonisht iftar bënte me dy-tri kokrra hurma, e nëse i mungonin ato, e pinte pak ujë, më pas e falte namazin e pas tij hante iftar. Lidhur me nxitimin e bërjes iftar, Pejgamberi a.s. ka thënë edhe këtë: *“Më i dashuri i robërve të mi është ai që nxi-*

tohet për të ngrënë iftar!”. Prandaj, syfyri është mirë të shtyhet deri në kohën e imsakut, kurse 15-20 minuta më vonë mund ta falim namazin e sabahut. Lidhur me këtë, Zejd bin Thabiti ka një rrëfim të tijin: “Ne hanim syfyr bashkë me Pejgamberin a.s., e pastaj e falnim namazin e sabahut!”. Enesi e kishte pyetur: “Sa kohë kishte kaluar mes syfyrin dhe namazit të sabahut?”-Sa për t’i lexuar 50 ajete-iu kishte përgjigjur ai.

Duke u bazuar në këtë rast, disa dijetar kanë pohuar se ky interval kohor është i mjaftueshëm sa për të lexuar suren “El-Hakka” që ka 52 ajete ose suren “El-Murselat” e që ka 50 ajete.

- Deri sa jemi te etika e iftarit, le të themi edhe këtë se iftarit është mirë t’i paraprijë ndonjë lutje-dua, për faktin se është kohë kur lutja e lutësit që është duke agjëruar është e pranuar te Allahu i Gjithëmëshirshëm. Madje me këtë rast rekomandohet në veçanti kjo dua që e bënte edhe Pejgamberi (a.s.):

اللهم لك صمت وبك آمنت و عليك توكلت وعلى رزقك أفطرت

“Allahu ynë, vetëm për Ty agjërova, Ty të besova, tek Ti u mbështeta dhe u dorëzova dhe me atë që më ke dhënë iftar bëra!”

- Me rastin e agjërit duhet në veçanti që t’i kushtojmë kujdes që ky adhurim-ibadet të mos bëhet vetëm me stomak, por me të gjitha pjesët dhe gjymtyrët e trupit tonë, madje edhe me mendje e imagjinatë. Nga besimtari nuk kërkohet që të ngel unët me stomak për një kohë të caktuar, por krahas asaj edhe organet tjera t’i kursen nga ajo që

- është e ndaluar-haram, sa që edhe mendja të kursehet nga harami. Ibni Haxheri jo me kotë kishte thënë: “Agjërimi i plotë dhe i përkryer është qëndrimi larg nga të gjitha gjynahet dhe gjërat e ndaluara nga Allahu xh.sh!”.
- Është e vetëkuptueshme se gjatë iftarit dhe syfyrit ndodh që edhe të mos jemi shumë të kujdesshëm, kështu që nga një herë edhe mund ta teprojmë duke e ngarkuar stomakun më shumë se sa ai ka nevojë. Prandaj, është mirë, madje e rekomanduar që gjatë iftarit dhe syfyrit të kemi kujdes në sofër e mos ta teprojmë duke ngrënë ma shumë se ç’kemi nevojë. Etika e agjëritit këtë nuk e duron, sepse është e dëmshme për shëndetin.
 - Gjatë muajit të Ramazanit është edhe një praktikë shumë e mirë e që kultivohet gjithandej nëpër mjedise ku jetojnë myslimanët. Në të vërtetë, xhamitë zbukurohen me leximin e Kuranit, sepse intensiteti i hafëzëve të Kuranit gjatë këtij muaji është më i madh, po edhe i dëgjuesve gjithashtu është më i madh. Prandaj, është shumë mirë nëse ata që dinë të lexojnë së paku të bëjnë një hatme gjatë Ramazanit, ndërkaq ata që nuk dinë të lexojnë të përcjellin leximin e Kuranit nga hafëzët që me zërin e tyre aq të ëmbël jo vetëm se ia shtojnë bukurinë xhamisë dhe xhematit, por njëkohësisht bëjnë edhe ibadet.
 - Është mirë që gjatë Ramazanit dikujt me i dhënë iftar, sa do pak qoftë, madje pak hurme, ujë, apo diçka tjetër. Pejgamberi a.s. thoshte: *“Kush i jep dikujt iftar, ai ka sevape sikurse agjëruesi, megjithëse agjëruesit nuk i mungohet nga sevapi tij!”*. (Transmeton Termidhiu).

- Gjatë agjërimit në përgjithësi, e gjatë Ramazanit në veçanti, duhet spikatur aspektin human, njerëzor e besimorë. Ndaj familjarëve duhet m'u sjellë me korrektësi e mirësi kurse ndaj të varfërve e skamnorëve duhet treguar më shumë humanitet e bujari

عن ابن عباس، قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أجود الناس و كان أجود ما يكون في رمضان حين يلقاه جبريل

“Transmetohet nga Ibni Abasi të ketë thënë se Pejgamberi a.s. ishte njeriu më bujar e bamirësi, ndonëse akoma më shumë ishte gjatë Ramazanit kur dhe e takonte Xhibrili!”. (Transmeton Buhariu)

Edhe disa dispozita rreth agjërimit

- Për t'u liruar nga agjërimi, udhëtari duhet ta ketë vendos bindshëm para imsakut se do udhëtoj dhe niset në udhëtim. Kjo, sepse, nëse niset të udhëtoj para ose pas dite, nuk i lejohet prishja e agjërimit. Ndërkaq, kur është fjala për të sëmurin, rregulli i mësipërm ndryshon, sepse i sëmuri edhe nëse ka filluar në agim të agjëroj, por më vonë e ka kapluar sëmundja, ai mund ta prish dhe të mos agjëroj. Dallimi është evident, sepse udhëtari mund ta shtyjë udhëtimin e tij, sepse ajo varët nga ai, kurse i sëmuri nuk mund ta evitojë sëmundjen e tij, sepse ajo i vjen edhe përkundër dëshirës së tij.
- Nëse personi është duke i kompensuar (agjëruar kaza) ditët e paagjëruara të Ramazanit, është mekruh me e prish ndonjë ditë për shkak të ndonjë gostie, kurse gjatë agjë-

rimin vullnetarë preferohet të prishet, nëse është i sigurt se do ta kompensojë, në të kundërtën jo.

- Nëse pabesimtari e pranon fenë islame ose i mituri hynë në pubertet gjatë një dite të Ramazanit, ata duhet ta plotësojnë atë ditë të Ramazanit, por jo edhe ditët tjera të kaluara, sepse nuk kanë qenë të obliguar.

Nëse gruas i shfaqën të përmuajshmet (hajdi) gjatë ditës sa është agjërueshëm, në veçanti nëse i ndodh në fillim të ditës, ajo duhet menjëherë ta prishë, sepse nuk guxon me agjërua për faktin se ibadeti nuk bëhet në gjendje të papastër. Nga ana tjetër, udhëtari që kthehet nga udhëtimi joagjërueshëm, ose femra që pastrohet nga menstruacioni gjatë ditës, që të dy nuk duhet të hanë atë ditë deri në mbrëmje.

Mr. Orhan Bislimaj

MENDJEMADHËSIA PENGESË KRYESORE E FETARËSISË

1. Hyrje

Prirja për besim në Krijuesin është veti e lindur për të gjithë njerëzit, pa dallim. Sikundër kësaj, mohimi i Krijuesit është dalje nga domeni i natyrshëm njerëzor, si pasojë e orientimeve jo të mira dhe destruktive. Në këtë kontekst, ekzistojnë shumë argumente nga Kurani dhe Suneti i Pejgamberit a.s., se mohimi i Krijuesit, që njerëzit e shprehin gjatë jetës së tyre, është rezultat edhe i mendjemadhësisë, dhe se, në rastin e kundërt, ata do të besonin në Krijuesin.

2. Njeriu, qenie besimtare në Krijuesin

Prezenca e besimit është pjesë e pandashme e secilit individ, ndërkaq mendjemadhësia është një turbulencë që e devijon dhunshëm ndjenjën e besimit. Këtë fakt, duke e pranuar

si të mirëqenë, konsiderojmë se individ i përmban dy komponentë ontologjik, që e vërtetojnë origjinën e fetarësisë:

- a) **Ndjenja fetare**, që e motivon drejt Krijuesit, dhe ky është argumenti kryesor në këtë çështje, dhe
- b) **Aftësia meditative**, e cila ia lehtëson rrugën deri te fetarësia - besimi në Krijuesin.

2.1. Gjenetika besimore e individit

Edhe ateisti më i madh, e ka ndjenjën fetare besimore, pavarësisht qëndrimeve të kundërta deklarative. Sepse, fetaria nuk është çështje e arrirë e njeriut, por instinktive dhe pjesë e nevojave njerëzore.¹ Për këtë arsye, Allahu e ka quajtur mosbesimtarin “kafir”, që do të thotë mbulues, ai që e fshehë të vërtetën, në kuptimin se ndjenjën e tij reale për besim e mbulon me mosbesim. Këtë realitet, tashmë e kanë vërtetuar studimet e shumta nga lëmi i psikologjisë bashkëkohore, e cila absolutisht nuk mund ta mohojë ekzistencën e ndjenjave fetare”.² Karl Gustav Jungu, themelues i psikologjisë analitike, me rastin e shqyrtimit të besimit religjioz, vjen në përfundimin se shpirti i njeriut ka funksion religjioz, dhe “*religjiozitetin e njeriut e shqyrton si të dhënë natyrore dhe të vërtetë themelore psikologjike.*”³ Sipas tij, në shpirtin e

¹ Shih: Reshat Qahili, *Antropologjia filozofike*, Tetovë, 2007, f. 30-31.

² Shih: Pajazit Nushi, *Psikologjia e përgjithshme – I*, Libri shkollor, Prishtinë, 2002, f. 544

³ Karl Gustav Jung, *Psikologjia dhe besimi*, botimet Drita, Tiranë, 2003, f. 11, sipas: Pajazit Nushi, “Skicë e mendimit psikologjik mbi religjionin dhe psikologjinë e religjionit-2”, punim i botuar në *Edukata Islame*- revistë shkencore, kulturore, islame, nr. 77, Kryesia e Bashkësisë Islame e Kosovës, Prishtinë, 2005, f. 81.

njeriut gjenden “akretipa religjiozë”, të cilët ai i cilëson si “dispozita shpirtërore”.⁴

Në të vërtetë, ky konstatim, veçse e vërteton qasjen kur-anore, që e cilëson prirjen për besim si një veti e skalitur në shpirtin e njeriut, akoma para se të vijë në jetën fenomenale. Le ta vështrojmë mirë, ajetin në vijim: **“Përqendroje vetveten tënde singerisht në fenë e natyrshme (islame), i liruar prej çdo të kote. Ajo është natyrshmëri e Allahut, në të cilën i krijoi njerëzit, s’ka ndryshim (mos ndryshoni) të asaj natyrshmërie të krijuar nga Allahu, ajo është feja e drejtë, por shumica e njerëzve nuk e dinë.”** (Er-Rrum, 30).

Në këtë ajet kuranor, Allahu e ka cilësuar fenë si “el-fit-retu”-natyrshmëri, kur ka thënë: **“Natyrshmëri e Allahut në të cilën i krijoi njerëzit.”** Nocioni “natyrshmëria” (الْفِطْرَة), që është shprehur në këtë ajet, po edhe në ajete të tjerë dhe hadithe të vërteta, nga aspekti gjuhësor do të thotë “natyrore” (الْخُلُقَة) apo “e natyrshme” (الْجَبَلَة), ndërsa në aspektin terminologjik ajo do të thotë: “Natyrshmëria e lindur, e brumosur me ndjenjën fetare për njohjen e Krijuesit si dhe pranimin e të vërtetës sipas asaj që e predikon feja islame, pasi që vetëm ajo është fe e natyrshmërisë”⁵, sipas asaj që u tha në ajetin e sipërpërmendur.

⁴ Helmut Hark, Lexikon Jungseger Grundbegriffe, Walter Verlag AG, 1988 & DERETA, 1988, f. 141, sipas: Pajazit Nushi, “Skicë e mendimit psikologjik mbi religjionin...”, Edukata Islame, nr. 77, po aty, f. 81.

⁵ Abdul Kerim Tetan; Muhamed Edib El-Kilanijj, “Avnu’l muridi lish-sherhi xhevheret’it-tevhidi” fi akideti Ehli Suneti ve’l xhemaati, boton Daru’l-Beshair, botimi i dytë, 1999/1419, pa vend botimi vëll. I., f. 190; Po ashtu, shih: Imam Kurtubiu, *El-Xhamiu li ahkami’l-Kuran*, komenti i ajetit: Er-Rrum, 30, sipas: www.atafsir.com, data e citimit: 16.10.2016.

Përveç kësaj, në këtë citat është mjaft indikativ fakti se Allahu e ka cilësuar ndjenjën fetare si diç mbi të cilën janë krijuar njerëzit. Nuk po thuhet e kundërta, domethënë se ndjenja fetare për besim në Krijuesin u është dhënë njerëzve pasi që janë krijuar. Kjo mbase sinjalizon për të vërtetën gjenetike të besimit, e që ndërlidhet me periudhën fillestare të krijimit të shpirtit, para se të frymëzohet në fetus. Në atë fazë, me rastin e “ndërtimit” të shpirtit, Allahu i Lartësuar e ka brumosur përmbajtjen e tij me vetinë e religjiozes, sikurse që krahas kësaj e ka brumosur edhe me disa ndjenja të tjera që arrijmë t’i njohim pasi të lindët individ. Për shembull, i sapo linduri e ka instinktin e thithjes së gjirit menjëherë pas lindjes, atë të etjes, të urisë, etj. E, bashkë me këto, në përmbajtjen e shpirtit ekziston instinkti i ndjenjës besimore. Ky faktor, është i një rëndësie të veçantë që e detyron individin për të qenë besimtar. Prandaj, njeriu gjithmonë gjatë historisë, ka manifestuar prirje religjioze, dhe se mosbesimi gjithmonë vjen në shprehje për shkak të qëndrimeve tekanjoze dhe megalomane.

2.2. Kontemplimi i gjithësisë e sfidon çdo ide ateiste

Përveç akretipave religjioz, që shpirti i njeriut i posedon, një arsye tjetër që çon drejt besimit në Krijuesin, është kontemplimi i argumenteve kozmologjike si një rrugë ideale që sfidon çdo ide ateiste. Në shumë vende në Kuran, Allahu i ka ftuar njerëzit, pa dallim, myslimanët dhe jomyslimanët, që t’i meditojnë argumentet e Tij kozmologjike. I ka ftuar që ta vështojnë qiellin, tokën, kodrat, devetë, njeriun, bletën, meri-

mangën, anijet në deti, ndërrimin e natës e të ditës, ngjizjen e njeriut gjatë etapave të shtatzënisë, zbritjen e ujit nga qielli dhe gjallëria e tokës, dhe shumë e shumë argumente të tjera. Pas këtyre thirrjeve të njëpasnjëshme, Allahu vazhdimisht e ka përsëritur se ***"këto janë argumente për popullin që mendon, vështron, logjikon, shikon, etj"***⁶. Kjo përmbyllje në këtë mënyrë, argumenton se kushdo që i vrojton argumentet lëndore prej jobesimtarëve, detyrimisht do të përfundojë në besimin e patundur në Allahun.

Por, vrojtimi i argumenteve të gjithësisë i bën dobi edhe besimtarëve / myslimanëve. Pejgamberi Ibrahim a.s., përmendet në Kuran si njëri prej njerëzve që e gjeti Krijuesin nëpërmjet rrugës së vrojtimit. Pas një kontemplimi të thellë të kozmosit, në fund tha: ***"Unë me veten time i drejtohem Atij që krijoi qiejt e tokën, larg besimeve të tjera; unë nuk jam prej atyre që i përshkruajnë shok!"*** (*El-Enam*, 77). Natyrisht, nuk mund të themi se Ibrahim a.s. ishte krejtësisht i painformuar rreth besimit të drejtë fetar, por vrojtimi i madhështisë së qiejve e të tokës, i mundësoi një bindje më të lehtartitur. Për këtë arsye fjala e Allahut për Ibrahimin a.s. ***"për t'u bërë edhe më i bindur (وليكون من الموقنين)"***, sipas ulemave është argument se vrojtimi i kozmosit, besimtarin e bën akoma më të bindur në Allahun, pasi që ne nuk mund ta shohim Allahun, porse në këtë gjithësi ka shenja që e dëshmojnë Madhështinë e Tij të Lartësuar.⁷

⁶ Shih: Kurani, kaptina: En-Nahl, 11-13; El-En'am, 32; Es-Sexhde, 26 - 27; Er-Rra'd, 2-3; Lukman, 10-11.

⁷ Shih: Hafidh bin Kethir, *Rrëfime për të dërguarit e Allahut a.s.*, përktheu Muhamed Dolaku, Gjurma, Prishtinë, 2005, f. 144.

Sot, meditimimi dhe studimi i këtyre argumenteve, mund të bëhet duke shfrytëzuar metodat dhe teknologjinë e sofistikuar bashkëkohore. Dijetarët islamë kanë shkruar vepra e vepra, në të cilat prezantojnë argumentet lëndore, si një mundësi reale drejt fetarësisë.⁸ Jo rastësisht, sot, Kurani është libri që më së shumti lexohet dhe studiohet nga shkencëtarët. Faktet e deklaruar, për çdo ditë, veçse po vërtetohen.⁹ Pikërisht, në bazë të studimeve të thella, të bëra në segmente të ndryshme të kozmosit, shumë prej shkencëtarëve bashkëkohorë, vërtetojnë se këtë gjithësi e ka Krijuar Zoti. Këta shkencëtarë janë emra të njohur në nivel të botës, për kontributin e tyre në shkencë.¹⁰

Për këtë arsye, sipas parimeve të pjesës dërrmuese të ulemave islamë, *"njeriu, mund ta gjejë Zotin përmes arsyes, pa pasur nevojë për kumtim fetar"*.¹¹ Transmeton Ebu Jusufi se imam Ebu Hanife r.h. ka thënë: *"Askush nga njerëzit nuk ka arsye për injorancën e tij në raport me njohjen e Krijuesit të tij. Për të gjithë njerëzit pa dallim, është obligim njohja e Krijuesit të Lartmadhërishëm dhe të besuarit se Ai është Një, I vetëm, gjersa secili prej tyre e sheh madhështinë e krijimit të qiejve e të tokës, krijimin e vetvetes, si dhe të çdo gjëje tje-*

⁸ Muhamed Mutevel-li Esh-Sha'ravi, *Argumentet lëndore mbi ekzistimin e Zotit*, përkth. Sabri Bajgora, Bashkësia Islame e Kosovës, Prishtinë, 1997.

⁹ Për më shumë fakte konkrete, shih: Harun Jahja, *Mrekullitë e Kuranit*, përktheu Dritan Senja, Furkan ISM, Shkup, 2002.

¹⁰ Më gjerësisht për shkencëtarët që e vërtetojnë Ekzistencën e Zotit nëpërmjet argumenteve të gjithësisë, shih: Harun Jahja, *Shkencëtarët vërtetojnë shenjat e Zotit*, sipas: <http://sq.harunyahya.com/sq/Artikujt/3676/shkencetartet-vertetojne-shenjat-e-zotit>, (datat e citimit, 28.02.2015).

¹¹ Saim Kilavuz, *Hyrje në apolegjetikën islame*, Logos-A, Shkup, f. 295.

tër nga krijimi i Allahut të Madhërishëm. Ndërsa, kur është fjala për obligimet fetare (farzet), nëse njeriu nuk i di, dhe as nuk ka pasur ndonjë informim, atëherë kjo nuk mund të shërbejë si argument legjitim për të fajësuar qëndrimin e tij”.¹²

3. Mendjemadhësia mohim i të vërtetës fetare

Refuzimi i fetarësisë krahas këtyre argumenteve të patundshme, pra, i gjenetikës besimore dhe i aftësisë për kontemplimin e argumenteve lëndore, si dy të vërteta ontologjike, nuk mund të bëhet nga arsyeja. Në një vend, në mënyrë sfiduese Allahu i drejtohet njeriut, nëpërmjet gjuhës së pejgamberëve: ***“A mos keni dyshim në Allahun, Krijuesin e qiejve e të tokës?...”*** është thënë në Kuran (Ibrahim, 10). Kjo formë e komunikimit është tërheqje e vërejtjes kundrejt kokëfortësisë së mohuesve të së vërtetës, të cilët mbase janë të vetëdijshëm për kozmologjinë si një Krijesë e Krijuesit absolut. Për këtë arsye, jo rastësisht, Pejgamberi a.s. në shumë hadithe, e ka cilësuar mendjemadhësinë si diç të rrezikshme për njeriun, pasi që ajo çon në refuzimin e të vërtetës, pa dallim, në këtë rast, përfshirë dhe të vërtetën fetare. Në hadithin në vijim, të cilin e transmeton Abdullah bin Mesud r.a., Pejgamberi a.s. e ka sqaruar mendjemadhësinë, dhe ka thënë:

¹² Ebu Beker bin Mesud El-Kasani, *“Bedaiu's-sanai'i fi tertibish-sherai'i”*, botoi ‘darul fikri’ botimi i parë, 1417 / 1996, Bejrut - Liban Bedaiu sanaiu, vëll.7, f. 196. Më gjerësisht, shih myftiun e Egjiptit, Shevki Al-lam, hel jeud-du’l-xhehlu udhren sher’ijjeten, sipas: <http://www.dar-alifta.org/ar/ViewFatawaConcept.aspx?ID=122>, publikuar më: 29.04.2012, data e citimit: 05.10.2016.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ، قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا، وَنَعْلُهُ حَسَنَةً، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ، الْكِبَرُ بَطْرُ الْحَقِّ وَعَمَطُ النَّاسِ

*"Ai që ka një grimcë të mendjemadhësisë në zemrën e tij, nuk do të hyjë në Xhenet. Një njeri e pyeti: Po çfarë është puna me atë që i pëlqen të ketë rroba të mira, të ketë këpuca të mira (të duket bukur). Ai (Pejgamberi a.s.) tha: (Kjo nuk është mendjemadhësi) Ngase, Allahu është i bukur dhe e do bukurinë, porse mendjemadhësia konsiderohet atëherë kur njeriu e mohon të vërtetën dhe i nënçmon njerëzit."*¹³

Në këtë hadith, krahas shumë çështjeve të përmendura, Pejgamberi a.s. e jep definicionin për mendjemadhësinë, duke thënë: "Mendjemadhësia është mohim i të vërtetës dhe nënçmim i njerëzve." Në fakt, këtë e ka vërtetuar praktika njerëzore, duke filluar nga e kaluara e lashtë e deri në kohën aktuale. Nëse e vështrojmë me kujdes Kuranin famëmadh, do të vërtetojmë se mendjemadhësia ka qenë arsyeja kryesore e popujve para kuranor për refuzimin e shpalljeve të pejgamberëve. Edhe pse i kanë njohur pejgamberët, pastaj i kanë parë mrekullitë e tyre si dëshmi e vërtetimit të pejgamberisë, përkundrazi nuk kanë besuar, dhe siç thotë Allahu kanë bërë mendjemadhësi: **"Për arsye se kur u thuhej atyre: "Nuk ka**

¹³ Sahihu'l Muslim, Kitabu'l-iman, babu: tahrimu'l-kibri ve bejanuhu.

Zot tjetër përveç Allahut, ata bënë mendjemadhësi - arrogancë” (Kurani, Es-Safat, 35).

Edhe më shumë se kaq, në ajetin në vijim, Allahu e ka cilësuar mendjemadhësinë si një parim konstant i refuzimit të shpalljeve të Allahut dërguar pejgamberëve:

”Ata që kundërshtojnë shpalljen e Allahut pa pasur argument, nuk kanë tjetër në zemrat e tyre vetëm se një mendjemadhësi, me të cilën nuk do t’ia arrijnë qëllimit (të lartësohen), e ti kërko mbrojtje te Allahu, se Ai të gjitha i dëgjon dhe i sheh.” (Gafir, 56).

4. Mendjemadhësia tipar kundër fetarësisë

4.1. Mëkati i parë kundër Zotit

Mendjemadhësia ka qenë shkaku kryesor për mëkatin e parë kundër Allahut. Nuk ka qenë injoranca, apo ndonjë cilësi tjetër, por pikërisht mendjemadhësia. Allahu i Lartësuar kur e krijoi njeriun e parë, Ademin a.s., të gjithë melekët e nderuan atë, me përjashtim të djallit, që e kundërshtoi urdhrin e Allahut: ***”...me përjashtim të Iblisit (djallit). Ai refuzoi, bëri mendjemadhësi, dhe u bë jobesimtar.” (El-Bekare, 34).*** Njëkohësisht, kjo tregon më së miri se në çfarë rruge e shpie njeriun kjo veti destruktive. Bile, duke analizuar rastin e djallit, ne mund të nxjerrim disa përfundime interesante që konvergjojnë me të gjitha format e mendjemadhësisë gjatë historisë njerëzore, dhe atë si në vijim:

- a) Elementi i mendjemadhësisë, nuk është tipar vetëm i jobesimtarëve, por mund të jetë edhe i besimtarëve, pasi edhe djalli ishte besimtar në Krijuesin;
- b) Motivi i mendjemadhësisë ngrihet mbi epërsinë e supozuar që dikush e ka ndaj dikujt tjetër. Djalli mendoi se posedon epërsinë e “krijimit” kundrejt njeriut: *Ai (Iblisi) tha: “Unë jam më i vlershëm se ai, më krijove mua nga zjarri, e atë e krijove nga balta!” (El-A'raf, 12)*. Në analogji me këtë, sot njerëzit mbahen mendjemëdhenj, mbi epërsinë e pasurisë, pozitës, bukurisë, etj, e për të cilat do të flasim pak më poshtë.
- c) Mendjemadhësia, njeriun (besimtarin) e largon nga fetaria, siç e çoi djallin ta refuzojë nënshtrimin ndaj urdhrit të Allahut. Gjatë historisë, po edhe sot në ditët tona, shumë prej njerëzve që deklarohen mysliman, nuk kanë elemente të fetarisë, për shkak se e konsiderojnë si nënçmim.

4.2. Mendjemadhësia sjellje prepotente dhe antivlerë

Mendjemadhësia është një sjellje prepotente dhe nënçmuese ndaj të tjerëve, të vërtetës dhe të drejtës. Në thelb të mendjemadhësisë është glorifikimi i vetvetes nëpërmjet justifikimit të sjelljeve të paarsyeshme, si dhe jo dashuria ndaj të vërtetës dhe të drejtës. Ky diskurs, i ka përshkuar njerëzit mendjemëdhenjë, që nga fillimi. Për shembull, shejtani ka bërë nënçmim ndaj Ademit a.s., duke marrë për motiv elementin e krijimit, kur tha: *“si mund t'i bëjë sexhde atij që e ke krijuar nga balta, përderisa mua më ke krijuar nga zjarri!?”*

(shih: Sad, 74-76). Këtë qëndrim, Allahu e cilësoi mendjemadhësi, sepse u mburr me një gjë që e ka krijuar Allahu. Për shembull sot, njerëzit mbahen mendjemëdhenjë, duke u bazuar në epërsinë e supozuar të bukurisë dhe trupit. Ky është gjest i ligë, që i përngjan atij të shejtanit, që bëri mendjemadhësi kundrejt hazreti Ademit.

4.3. Mendjemadhësia pengesë për fetarësi

Kur flasim për njerëzit fetarë, në vetëdijën tonë qarkullon përfytyrimi se bëhet fjalë për një kategori që janë të devotshëm, modestë, të sinqertë, etj., dhe se nuk mund të jenë mendjemëdhenjë. Dhe, thënë të drejtën kjo është e vërteta. Njeriu fetar, është i këtillë, ngase në përmbajtjen e tij shpirtërore ka një modesti dhe është i vetëdijshëm për vogëlsinë e tij, kundrejt madhërisë së Allahut. Në saje të saj, ai i bën adhurim vetëm Allahut, që është një shenjë e përkuljes. Por, këtë ndjenjë nuk e ka ai që është mendjemadh. Përkundrazi, e konsideon veten të lartë, ngase nuk është i vetëdijshëm për vogëlsinë e tij. Në këtë kuptim, mendjemadhësia, përveçse reflekton brishtësinë shpirtërore, ajo është antipod i fetarësisë. Edhe mendjemadhësia edhe fetaria nuk mund të bashkohen njëkohësisht te një person. Për këtë arsye Pejgamberi a.s. ka theksuar se ai që ka mendjemadhësi në zemrën e tij do të hyjë në xhehennem.

Në fakt, këto hadithe janë në pajtim të plotë me përmbajtjet Kuranore. Po thuajse, në të gjitha rastet e përmendura në Kuran, si arsye kryesore e mosbesimit të mosbesimtarëve është spikatur mendjemadhësia. *"Për arsye se kur u thuhej*

atyre: “*Nuk ka Zot tjetër përveç Allahut, ata e mbanin veten lart*” (Kurani, Es-Safat, 35). Për më shumë se kaq, Allahu ka përmendur në Kuran se jobesimtarët e kanë ditur se shpallja që e ka predikuar akëcili pejgamber në të kaluarën, ka qenë prej Allahut, por përsëri e kanë mohuar me mendjemadhësi. Ajetin në vijim, e sqaron më së miri atë që dëshirojmë ta themi:

وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ

”Dhe, edhe pse bindshëm të besueshëm në to (se ishin nga Zoti), i mohuan në mënyrë të padrejtë e me mendjemadhësi, prandaj shikoje se çfarë ishte fundi i shkatërrimtarëve.” (En-Neml, 14).

Domethënë, ndërtimi shpirtëror i brishtë, ia pamundëson njeriut mendjemadh që të kthehet kah Krijuesi. Dhe, aq janë kundërshtarë, gjersa edhe tallen me shpalljen e Allahut dhe me ata që e predikojnë atë. Bile, disa studime të fundit, kanë konstatuar se mendjemëdhenjtë, e zakonishtë janë persona prepotentë, mund të përfundojnë edhe në depresion të thellë, apo sulm ndaj vetvetes. Ngase, ata janë të mësuar të mbahen lartë, dhe duke i premtuar vetvetes lartësinë e vazhdueshme, vjen momenti kur nuk mund të pajtohen me realitetin e një gjendje normale, e që ata e perceptojnë si nënçmuese.

Kjo gjendje e tyre shpirtërore determinon ngurtësimin shpirtëror, apo të themi e burgosë shpirtin e tij, i cili natyrshëm e dëshiron kthimin kah Allahu, porse nuk lejohet nga vetëdija e qëllimshme e vetë individit. Allahu ka dëshmuar se kjo kategori edhe po t'i shohë argumentet nuk kthehet kah

Krijuesi dhe se Allahu, si Krijues që është, nuk do t'ia japë mirësinë e udhëzimit: *"Unë do t'i zbraps nga argumentet e Mia ata të cilët pa pasur të drejtë bëjnë kryelaresi në tokë, të cilët edhe nëse shohin çdo argument nuk besojnë, dhe nëse shohin udhën e shpëtimit, nuk e marrin atë rrugë, nëse e shohin rrugën e gabuar atë e marrin rrugë. Këtë (verbërim të tyre), ngase ata i konsideruan të rreme faktet Tona dhe ngase i lanë pas dore ato."* (El-A'raf, 146).

4.4. Mendjemadhësia e poshtëron njeriun

Çdo tipar, që e ka ndaluar feja Islame, është i urryer dhe poshtërues për njeriun. Nuk është vetëm mendjemadhësia, por janë edhe shumë të tjera që i ka ndaluar feja islame, siç janë gënjeshtria, tradhtia, amoraliteti, vjedhja, etj. Kushdo që i përvetëson, ai veçse e poshtëron vetveten. Nuk kam dëgjuar ndonjëherë dikë që e do mendjemadhin, ndërsa shumë herë i kam dëgjuar njerëzit duke e urryer atë. E tillë është mendjemadhësia, e cila pronarin e vet e poshtëron para njerëzve dhe para Allahut. Allahu i Lartësuar i drejtohet njeriut mendjemadh, duke ia tërhequr vërejtjen:

"Mos ecë nëpër tokë me mendjemadhësi, se ti, me të vërtetë, nuk mund ta shposh tokën e as të arrish lartësinë e maleve." (El-Isra, 37).

5. Evitimi i mendjemadhësisë, shpie drejt fetarësisë

5.1. Kthimi në origjinalitet

Gjersa besimtari që e praktikon fenë, e mposht mendjemadhësinë nëpërmjet vetëmohimit, në anën tjetër njeriu (besimtari) jo praktikues i fesë, mendjemadhësinë e ka pjesë të pandashme të jetës dhe sjelljes së tij. Edhe ata që mendojnë se fare nuk kanë mendjemadhësi, megjithatë nuk mund t'i shpëtojnë asaj. Ne, mund të diskutojmë rreth nivelit të saj, dhe jo rreth prezencës. Ky është një parim, mbase i përjetshëm, që e ka përshkruar shoqërinë njerëzore prej fillimit, dhe i vërtetuar nga Kurani dhe Suneti. Sepse, fetaria, vetvetiu, e tërheq njeriun kah vlerat shpirtërore dhe modestia, sikurse që jofetaria e tërheq kah kënaqësitë material dhe mendjemadhësia.

E, më së shumti që vuan nga mendjemadhësia, është ai që ndjehet i fuqishëm, përfshirë aspektin shëndetësor, ekonomik, prestigjin shoqëror, etj. Në thelb të mendjemadhësisë është vetëbesimi fiktiv i njeriut se është i panevojshëm për të tjerët. Për këtë arsye, asnjëherë nuk mund t'i mbahet mendjemadh dikujt për të cilin është i nevojshëm. Kjo ide, e pushton vetëdijen e njeriut, dhe i harron të afërmit, shoqërinë, si dhe e harron Krijuesin. Në këtë gjendje të komoditetit të mendjemadhësisë, zëri i ndërgjegjes për besim, është i okupuar nga pushtimi i mburrjes. Më lart e kemi thënë se njeriu e ka gjetetiken besimore si një predispozitë e prirjes për besim. Por, kjo nuk mund të ketë efekt gjersa shpirti është zënë ngushtë në tutelën vicioze të mendjemadhësisë. Në kaptinën “Gafir”,

Allahu ka vërtetuar se njerëzit për shkak të mendjemadhësisë i shmangen adhurimit ndaj Tij (shih: Kurani, “Gafir”, 60).¹⁴ Për shkak të rutinës, njeriu, këtë nuk e heton, ani pse mund të jetë besimtar. Një analogji me këtë është gjendja e njeriut gjatë kohës kur është në gjendje të nervozizmit. Në këtë fazë, shumë gjëra i sheh të arsyeshme, prandaj dhe i vepron. Por, kur e tejkalon këtë situatë, dhe normalizohet do t'i gjykojë ato veprime si diç jo normale dhe jo të përputhura me natyrën e tij. Ngjashmërisht është edhe te çështja e ndërgjegjes besimore, e cila është pushtuar nga mendjemadhësia. Kjo e fundit e pengon, që njeriu t'i drejtohet Allahut, dhe nëse për një moment mendjemadhësia evitohet, ai i drejtohet vetëm Allahut.

Kështu që, në momentin që zhvishet nga petku i mendjemadhësisë dhe mburravecllëkut, në sipërfaqe del shtresa e çiltër e shpirtit dhe njeriu është vetvetja, i dëlirë nga mbishpresat e tjera të faktorëve subjektiv dhe objektiv. Kjo gjendje shënon atë momentumin, që nuk vjen shpesh në jetën e njeriut, kur njeriu arrin të zbresë në origjinalitetin e vet, i vetëdijshëm për pafuqishmërinë ashtu siç është në të vërtetë, dhe instinktivisht detyrohet që shikimin e tij të shpresës ta orientojë drejt të “Mbinatyrshmes”.

¹⁴ Po ashtu, shih ajetet: Es-Safat, 35; El-En'am, 40 e në vazhdim, Zumer, 38, Sad, 74 e në vazhdim.

5.2. Faktori i pleqërisë

Ne kemi vërejtur se njerëzit kur e arrijnë një moshë, pra afër pleqërisë, fillojnë e kthehen kah Krijuesi dhe bëhen më të devotshëm. Dikush mund të mendojë se të moshuarit e bëjnë për shkak të vetëdijesimit të tyre rreth kërcënimit real të vdekjes. Si mundësimbase edhe nukpërrjashtohet, pasi me këtë rast realisht e ka një pjesë të vetëdijesimit, por kjo nuk është arsyeja kryesore.

Nëse, e analizojmë çështjen në esencë, do të rezulton se arsyeja kryesore e vetëdijesimit të tyre, është aktivizimi i ndërgjegjes besimore, si pasojë e evitimit të mendjemadhësisë.

5.3. Faktori i sëmundjes

Pa dyshim, momentet e sëmundjes janë një presion vetëdijesues për vetë individin. Sidomos, goditja me sëmundje pak më të rëndë, e bën njeriun të mendojë se është i pafuqishëm, pastaj se ajo mund t'ia përfundojë jetën në këtë botë. I gjetur në këtë situatë, dhe i dërmuar nga sëmundja dhe dhimbjet e saj, njeriu nuk ka motiv të mendjemadhësisë. Në mënyrë kategorike e largon atë, sepse vetë qenia e tij, në mënyrë reaktive e eviton si diçka të huaj, si një pluhur mbi shkëmb. Si pasojë e evitimit të mendjemadhësisë, njeriu bëhet vetvetja e tij origjinale dhe ky është momenti kur fillon t'i pulsojë ndërgjegjja besimore, që është e skalitur në shpirtin e tij. Nën presionin e saj instinktiv, njeriu kërkon ngrohtësinë shpirtërore, që aq shumë i mungon. Këtë e ka vërtetuar Allahu: *“Kur njeriu mbetet i pa shpresë, i përulur e i pafuqishëm, atë-*

herë i lutet vetëm Allahut për ndihmë.” (shih: Kurani, Junus, 12).

5.4. Faktori i sprovave dhe fatkeqësive

Një rast tjetër, që dëshmon kthimin e njeriut kah Allahu, si pasojë e evitimit të mendjemadhësisë, janë sprovat dhe fatkeqësitë e ndryshme.

Në të vërtetë kjo përputhet plotësisht me atë që e ka përmendur Allahu në Kuranin famëlartë. Në citatin në vijim, Allahu i Madhërishëm e sjell shembullin e udhëtarëve të anijes, të cilët, kur u përballën me rrezikun e jetës, iu drejtuan Allahut për t’i shpëtuar:

“Ai (Allahu) jua bëri të mundshëm udhëtimin në tokë e në det, deri kur jeni në anije që lundrojnë me ta (me udhëtarët) me anë të një ere të lehtë, dhe janë të lumtur me të (me erën e lehtë), ia beh një erë fortë dhe nga të gjitha anët rrethohen nga valët dhe binden se janë shkatërruar, e lusin Allahun pa farë përzierje të idhujve (duke thënë): Nëse na shpëton nga kjo (katastrofë), ne do të jemi gjithnjë falënderues!” E kur Ai (Allahu) i shpëtoi ata, ja, ata veprojnë mbrapshtë në tokë, pa arsye. O ju njerëz! Kryeneçësia është vetëm kundër vetes suaj, është përjetim i jetës së kësaj bote, pastaj kthimi juaj është te Ne, e Ne ju shpërblejmë për vëprimet tuaja.” (Junus, 22-23)

Ky është njeriu, që në qenien e tij, instinktivisht e ka të mbjellë ndjenjën për kthim kah Krijuesi. Ngjashmërisht me momentet e rrezikut, janë edhe sprovat e tjera siç janë humb-

ja e ndonjë anëtarë të familjes, humbja e pasurisë, etj. Në këto raste, njeriu përjeton tronditje shpirtërore, pra, do ta quaj një shkundje nga të gjitha mbishtresat e mendjemadhësisë apo vetive të tjera të mburrjes. Bile, disa njerëz edhe nuk mund ta mbajnë dot veten dhe pësojnë humbje të vetëdijes.

Në fakt, tronditjet e tilla shpirtërore, janë një moment i volitshëm, që në shumë raste shënojnë "*një pikënisje*" për vetëdijesim fetar të individit, apo më mirë të themi zgjojnë kureshtjen e tij të fjetur për mbështetje në Krijuesin.

HISTORI E SË DREJTËS

Mr. Ejup Haziri

SFONDI HISTORIK NDAJ SHKOLLËS HANEFITE

Hyrje

Në këtë punim do të hedhim dritë rreth origjinës së shkollës hanefite, dhe do të paraqesim një sfond historik rreth saj, e më pas do të flasim për Ebu Hanifen dhe katër nxënësit e tij të dalluar. Duke mos anashkaluar as disa nga veçoritë e kësaj shkolle, e që dallon nga shkollat tjera juridike. Këto dhe veçori tjera do të shpjegohen brenda këtij punimi.

Kufa, qendër e dijes dhe hilafetit

Shkolla juridike (medhhebi) hanefite u formua në Kufe të Irakut, që ishte vendlindja e Ebu Hanifes, prijatarit të kësaj shkolle të mirënjohur. Në qytetin e Kufës vuri bazat e saj dhe në kohërat e hershme, biseda kryesore që bëhej në atë qytet

ishte Ebu Hanife, nxënësit e tij dhe shkolla e tyre. Më pas u përhap në Bagdad dhe në vendet tjera të Irakut, e pastaj edhe në vendet tjera të largëta.¹

Kufa në atë kohë ishte nga qendrat më të mëdha të dijes, shkencës dhe përparimit. Aty lulëzonte dija dhe shkenca. Dijetarët e ndryshëm mbanin ligjërata, që pothuajse shquheshin dy lëmi kryesore: ajo e Fikhut dhe Hadithit.

Për këtë lulëzim të dijes dhe përparimit të madh në Kufë, rolin kryesor e kishin luajtur dy liderët e myslimanëve (kalifët); Ymeri dhe Osmani. Ndërsa më vonë edhe lideri tjetër, Aliu, që Kufën do ta bënte qendër të udhëheqjes së myslimanëve (hilafetit).

Në kohën e halifit Ymer, shteti Islam përjetoi një ekspansion të vërtetë dhe Islami depërtoi thellë në besimet dhe kulturat tjera gjersa u shembën edhe dy perandoritë e mëdha të asaj kohe. Ymeri dërgoi sahabë të shquar nëpër vendet ku kishte depërtuar Islami. Së këndejmi, edhe në Kufa dërgoi sahabë të dalluar e të përkushtuar. Osmani, për dallim nga Ymeri, u dha leje shokëve të Pejgamberit a.s. që të emigrojnë ku të duan, ndërsa Aliu, hilafetin e myslimanëve nga Medineja e zhvendosi në Kufë. Sigurisht se numri i shokëve të të Dërguarit të Allahut që udhëtuan për në Irak apo që u vendosën në Kufë qe mjaft i madh. E ajo që vlen të potencohet këtu është fakti se qindra prej tyre u vendosën në Kufë, kurse mijëra sahabë kaluan përmes Kufës. Madje, Ixhliu përmend se një mijë e pesëqind sahabë kaluan në Kufë, shtatëdhjetë

¹ Mustafâ Ahmed Zerka, *El-Fikhu-l Islamij ve Medarisuhu*, bot. I-rë, 1416 h-1995 m, Damask-Siri, f. 89.

prej tyre ishin pjesëmarrës të Bedrit.² Në Kufe pati sahabë të njohur, si Abdullah bin Mesudi, Sad bin Malik Ebi Vekas, Hudhejfe, Amari, Selmani, Ebi Musa dhe shumë të tjerë, nga të zgjedhurit e sahabëve.

Rëndësi të posaçme pati dërgimi i disa prej sahabëve të përzgjedhur, por lirisht mund të themi se më i veçanti i Kufës ishte Abdullah bin Mesudi, për të cilin do të flasim në vijim, pasi që opinionet e shkollës hanefite janë bazuar në opinionet e Abdullah bin Mesudit, Aliut dhe sahabëe tjerë që ishin mjaft të hershëm në Islam.

Abdullah bin Mesudi jurist i dalluar

Kur Muhamedi a.s. u dërgua Pejgamber, Abdullah bin Mesudi ishte shumë i ri. Në takimin e parë me të Dërguarin e Allahut dhe Ebu Bekrin përderisa po ruante bagëtinë, i Dërguari i Allahut i tha: “Ti je një fëmijë i mençur.” Ky njëhe-razi ishte fillimi i rrugëtimit të tij në Islam. Nuk vonoi shumë dhe ai u bë mysliman, ku nga një bari i thjeshtë do të shndërrohej në shërbëtor të denjë ndaj të Dërguarit të Allahut. Abdullah bin Mesudi ishte prej njerëzve të parë që pranoi Islamin. Ai ishte shprehur se jam i gjashti në renditje nga ata që pranuan Islamin, në kohën kur mbi shtresën e tokës nuk kishte myslimanë përveç nesh.³

² Muhamed Zahid Kevtherij, *Fikhu Ehlul Iraki ve Hadithuhum*, me recenzurë të AbdulFetah Ebu Gude, el-Mektebetu Ezherijetu lit-turath, Kairo-Egjipt, pa vit botimi, f. 42.

³ Dhehebiu, *Sijer A'lamun Nubela*, bot.III-të, Muessesetu Rrisaletu,1985,v. I, f. 464.

E shoqëroi të Dërguarin e Allahut ashtu siç hija e shoqëron bartësin e saj, e nuk u nda prej tij as në vend e as jashtë vendit, në shtëpi e as jashtë shtëpisë. E zgjonte të Dërguarin kur ai flinte, e kur nisej ia mbathte të mbathurat, gjersa kur vinte ia hiqte ato. Shkopin dhe misvakun e të Dërguarit i bar-te ky njeri.⁴ Hynte në shtëpi të Pejgamberit kur të dëshironte, sikur të ishte shtëpia e tij. I dinte sekretet dhe fshehtësitë e të Dërguarit, madje edhe njihej si shoqëruesi i fshehtësive të Pejgamberit. Ebu Musa Eshariu kishte thënë: “Së bashku me tim vëlla erdhëm nga Jemeni, e Abdullah bin Mesudin dhe nënën e tij nuk i llogarisnim ndryshe përveç prej familjes së Pejgamberit a.s., për shkak të hyrjes dhe daljes së shpeshtë të tyre nga ai.”⁵ Ndërsa sipas një transmetimi tjetër ai kishte thënë: “Qëndrova kohë të gjatë e Abdullah bin Mesudin së bashku me nënën e tij nuk konsideroja ndryshe përpos prej familjes së Pejgamberit a.s., për shkak të hyrjes dhe daljes së shpeshtë nga familja e Pejgamberit a.s.”⁶

U edukua në shtëpinë e Pejgamberit a.s., u udhëzua sipas udhëzimit profetik, ndoqi dhe pasoi të gjitha veprimet dhe veçoritë e të Dërguarit gjersa për të u tha: “Njeriu më i afërt me Pejgamberin për nga udhëzimi dhe vlerat morale.” Ai u edukua në shkollën profetike, ndaj ishte njëri nga njohësit më të mëdhenj të Kuranit, më i dituri për kuptimet e tij dhe më i

⁴ Dhebebiu, *Te'rihu-l Islam*, bot. I-rë, 1990, dar el-kutub el-arebij, Bejrut-Liban, v. III, f. 382.

⁵ Buhariu në Sahih, nr. 2460, 3763 dhe 4384.

⁶ Buhariu në Fedail, nr.3763.

njohuri për ligjin e Zotit.⁷ Ishte recitues i njohur i Kuranit, saqë i Dërguari i Allahut dëgjoi Kuran prej tij, gjë që ishte e pazakontë të dëgjonte Kuran nga të tjerët, madje përderisa dëgjonte Kuran prej tij, lotët e kishin përshkuar fytyrën e tij. I Dërguari i Allahut për të qe shprehur: “Ai që dëshiron të lexojë Kuran ashtu siç është zbritur le të lexojë sikur leximi i Abdullah bin Mesudit.”⁸ Për dituritë e tij rreth Kuranit, protagonistin në fjalë qe shprehur: “Pasha Allahun që përveç Tij tjetër s’ka, nuk ka zbritur ndonjë ajet nga libri i Allahut e që unë mos ta dijë ku ka zbritur dhe për çfarë ka zbritur, e sikur ta dija se ndokush është më i ditur se unë rreth librit të Zotit, po të jetë e mundur arritja tek ai, do të shkoja.” Kjo tregon më së miri se Abdullah bin Mesudi ishte njohës i mirë i fesë. E si të mos ishte kur ai thujse krejt rrugëtimin e kishte bërë pranë dhe me të Dërguarin e Allahut, gjegjësisht pranë shpalljes.

Imam Zerkeli, në librin e tij të mirënjohur “*El-A’lam*”, për Abdullah bin Mesudin, shprehet: “Abdullah bin Mesudi është sahabij, nga më të njohurit e tyre, në virtyte dhe mendjehollësi, sikurse edhe në afërsi ndaj të të Dërguarit të Allahut. Është nga mekasit dhe nga të parët që pranuan Islamin. I pari që haptazi para masës lexoi Kuran në Mekke. Ishte shërbëtor besnik ndaj të të Dërguarit të Allahut dhe njeriu që dinte për fshehtësitë e të Dërguarit. Ishte shoqërues i tij në vend, udhëtim dhe beteja. Hynte tek ai në çdo kohë dhe

⁷ Abdurrahman Rafet el-Basha, *Suver min Hajati-s Sahabeh*, bot.I-rë, Dar el-edebul Islamij, 1997, f. 101-102.

⁸ Taberaniu në Mu’xhemul Kebir, nr. 8338; Ibën Huzejme në Sahih, nr. 1156; Tahaviu në Mushkilul Athar, nr. 5593.

gjithnjë ecte me të. Një ditë Ymeri po e shikonte atë nga vinte, dhe i tha: “Erdhi i stërm bushuri me dituri.”⁹ Imam Aliu kur qe pyetur për Abdullah bin Mesudin, u përgjigj: “Njohësi i Kuranit dhe sunetit.”¹⁰

Në momentin kur Ymeri e dërgoi Abdullah bin Mesudin mësues (mual-lim) dhe ministër (vezir) dhe Amar bin Jasirin guvernator (emir), popullit të Kufës u shkroi: “Unë kam dërguar tek ju Amar bin Jasirin guvernator dhe Abdullah bin Mesudin mësues dhe ministër, e ata dy janë nga elita e zgjedhur e shokëve të të Dërguarit të Allahut dhe nga ata që dëshmuuan në Bedër, andaj pasoni ata, binduni atyre dhe dëgjoni fjalët e tyre...”¹¹

Abdullah bin Mesudi me të shkuar në Kufe, ia filloi misionit të tij në kultivimin e shkencës së mirëfilltë Islame dhe përreth tij tuboheshin grupe të shumta nxënësish që merrnin dituritë nga njëri prej shokëve më të shquar të të Dërguarit të Allahut, i cili ishte thuajse gjithnjë pranë të Dërguarit. Abdullah bin Mesudi konsiderohet njëri ndër personalitetet më të mëdha në edukim dhe njëri prej atyre që ka lënë gjurmë të pashlyera në edukimin e brezave të rinj dhe në përhapjen e traditës profetike. Ai qëndroi një kohë aty para se të kthehej përsëri në Medine. Por, para se të largohet nga Kufeja, ai la pas vete plejadë dijetarësh që u edukuan prej tij, të cilët morën mësim të rëndësishme nga libri i Allahut, suneti i Resu-

⁹ Zerkelij, *El-A'lam*, daru- l-ilm lil melajine, bot.XV-të, 2002, v.IV, f. 137-138.

¹⁰ Ibnil Xhevzi, *Sifetu-s-Safvetu*, v.I, f. 401.

¹¹ Ibn Sa'd në Tabekat, 6/7-8; Hakimi në Mustedrek, v. III, f. 438, nr. 5663, i cili thotë se është autentik, e që është pajtuar plotësisht edhe Dhehebiu.

lullahut dhe thellimi në fe. Këta morën flamurin e dijes, fikhut dhe fetvave në Kufe.¹²

Banorët e Kufës në veçanti dhe ata të Irakut në përgjithësi, patën fatin që të jenë pjesëmarrës të drejtpërdrejtë në tubimet e dijes nga Abdullah bin Mesudi. Numri i atyre që prezantonin në tubimet e tij të dijes ka qenë jashtëzakonisht i madh dhe sipas disa transmetimeve ai numër kalon shifrën prej 4000 nxënës.

Nga nxënësit më të shquar dhe më të dalluar të Abdullah bin Mesudit ishte Alkame bin Kajs Nehaiu, Harithi, Mesruk ibn Exhda', Amër bin Shurahbil El Hemdanij (Ebu Mejsere), El Esved, Abideh, Harith bin Kajs, Shurejh El Kadi dhe shumë të tjerë, por, i pari prej tyre ishte më i njohuri dhe mori dituri të shumta në Fikh dhe Hadith, e nga ai dolën shumë juristë.¹³

Alkameh ishte në nivel të Ibën Mesudit

Alkame bin Kajs bin Abdullah Nehaiu, nga Kufeja, njëri nga tabi'inët, i cili kishte lindur gjatë jetës së Resulullahit. E shoqëroi pandërprerë Abdullah bin Mesudin dhe prej tij mori dijen. Vdiq mes viteve 61-73.¹⁴ Ishte axha i Esved Nehaiut dhe daja i Ibrahim Nehaiut.

Alkameh ishte vërtet jurist i madh, e këtë e dëshmon edhe fakti se njerëzit e pyesnin atë ndonëse në prezencë të tij

¹² Hatib, *Te'rihu Bagdad*, v. XII, f. 299; Dhehebiu, *Sijer A'lamun Nubela*, v. IV, f. 56.

¹³ Ibn Haxher, *Tehdhibu-t Tehdhib*, v. IV, f. 168; Dhehebiu, *Sijer A'lamu-n Nubela*, v. IV, f. 64-57.

¹⁴ Ibnul Xhevzi, *Sifetu-s Safvetu*, v. III, f. 27-28.

kishte edhe sahabë.¹⁵ I përngjante shumë Abdullah bin Mesudit dhe e pasonte atë në çdo detaj nga udhëzimi i të Dërguarit të Allahut. Kishte reputacion dhe ishte i besueshëm tek një-rëzit. Abdullah bin Mesudi kishte folur fjalë të mira për të, në lidhje me diturinë dhe thellimin e tij në fe. Ai transmetonte nga Ymer bin Hatabi, Osman bin Afani, Ali bin Ebi Talibi dhe nga shumë sahabë tjerë, ndonëse në afërsi e kishte sahabiun e shquar Abdullah bin Mesudin.¹⁶ Abdullah bin Mesudi për Alkamen ishte shprehur: “Nuk di ndonjë gjë, e që të mos ketë njohuri Alkamja.” Transmeton Xheriri nga Kabusi, i cili thotë: “E pyeta babain tim: “Si po shkon te Alkamja e po lë anash shokët e të Dërguarit të Allahut?!” Ai më tha: “O djali im, edhe shokët e të Dërguarit të Allahut e pyetnin atë, e ai kishte udhëtuar (në Sham) tek Ebu Derdaja, tek Ymeri, Zejdi, tek Aisheja (në Medine), e kështu ai mbledhi dijen nga vendet e ndryshme.”¹⁷

Nga dija e tij e shumtë përfituan dashamirët e dijes, ata që për synim kishin pajisjen me dije të mirëfilltë islame, e më i shquari prej nxënësve të tij ishte imam Mesudi, që ndryshe quhet edhe si “Lisanu fukahai-l Kufeh”¹⁸ I ngjante shumë Alkames dhe e pasonte atë në udhëzimin e të Dërguarit të

¹⁵ Nga Kabus bin Ebi Dhabjan transmetohet të ketë thënë: “I thashë babait tim: “Për çfarë arsye shkonit tek Alkamja dhe i linit shokët e Pejgamberit a.s.? Ai m’u përgjigj: “Unë arrita shokët e Pejgamberit a.s. që e pyesnin Alkamen dhe kërkonin fetva prej tij.” Dhehebiu, *Sijer A’lamu-n Nubela*, v. IV, f. 59.

¹⁶ Dhehebiu, *Te’rihu-l Islam*, bot. I-rë, 1990, dar el-kutub el-arebij, Bejrut-Liban, v. V, f. 190; Hatib, *Te’rihu Bagdad*, v. XII, f. 296.

¹⁷ Muhamed Zahid Kevtherij, *Fikhu Ehlul Iraki ve Hadithuhum*, f. 44.

¹⁸ Dehlevi, *El-Insaf*, f. 33; Tehanevij, *Kavaid fi Ulumi-l Hadith*, f. 132.

Allahut. Është thënë se: “Nuk kemi parë asnjëherë njeri që është i ngjashëm në udhëzim me Alkamen sikurse Nehaiu; asnjëherë nuk kemi parë njeri që është i ngjashëm në udhëzim me Ibën Mesudin sikurse Alkamja; e as që kemi parë ndonjëherë njeri që është i ngjashëm në udhëzimin e të Dërguarit të Allahut sikurse Ibën Mesudi.”¹⁹

Ibrahim Nehaiu ndoqi rrugën e Abdullah bin Mesudit

Ibrahim bin Jezid bin Kajs Nehaiu, nga Kufeja. Ishte nga dijetarët eminentë të Kufes. Mësimet në Jursprudencë (fikh) i mori nga axha i tij Alkamja dhe nga shumë nxënës të Abdullah bin Mesudit. Vdiq në vitin 95 apo 96.²⁰

Ishte nga gjenerata e artë e tabiinëve dhe njëri nga juristët dhe personalitetet më të njohura të mbarë Irakut. I dinte mirë mendimet e Abdullah bin Mesudi t dhe ishte myfti për banorët e Kufës. Njohës i mirë i jurisprudencës dhe hadithit, ku në lëminë e hadithit takohej me Sha’biun, i cili konsiderohet njëri nga dijetarët më të mëdhenj në atë fushë. Ishte në mesin e dijetarëve si dielli në mesin e yjeve, ndaj edhe Mugire kishte thënë: “E prisnim Ibrahimin sikur pritja e sunduesit (me frikë e respekt). Kur Seid bin Xhubejrin e pyesin banorët e Irakut rreth fesë, ai u drejtohej atyre: “Po më pyesni mua e në mesin tuaj është Ibrahim Nehaiu.”²¹ Dihet fare mirë kush

¹⁹ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve Ashabuhu*, f. 7; Mekij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 64; Salihij, *Ukudu-l Xheman*, f. 168.

²⁰ Dhehebiu, *Te’rihu-l Islam*, v. VI, f. 279-281.

²¹ Dhehebiu, *Sijer A’lamu-n Nubela*, Muessesetu Rrisaletu, 2001, v. IV, f. 523.

ishte Seid bin Xhubejri, megjithatë ai e vlerësonte tej mase fekihun e madh, Nehaiun.

Kishte shkuar tek Aisheja kur ishte i vogël, në shoqëri me Esvedin dhe Alkamen, të cilët kishte lidhje familjare, ndërsa Aisheja i donte dhe i nderonte, gjersa kishte dëgjuar e transmetuar nga sahabë të ndryshëm, si Zejd bin Erkam, Mugire bin Shube, Enes bin Maliku dhe nga të tjerët.

Ndonëse nuk kishte jetuar gjatë, sipas një transmetimi kishte jetuar 49 vjet, e sipas një tjetri 58, sidoqoftë, ai kishte lënë gjurmë të pashlyera dhe në kohën e tij vështirë të gjindej dikush që mund të krahasohej me të. Në këtë kontekst imami i madh Shabiu ishte shprehur: “Ai nuk la pas vete dikë më të dijsëm se ai.” Dikush i tha: “As Hasen El Basriu dhe Ibën Sirini?” Ai tha: “Po (as ata).” As nga banorët e Basrës, e as nga Kufja, e as nga Hixhazi. E sipas një transmetimi tjetër: “E as nga banorët e Shamit.”²²

Kishte reputacion dhe dije të madhe, e kjo dëshmohet edhe nga numri i madh i nxënësve që vinin tek ai nga të gjitha anët. Hamad bin Ebi Sulejmani ishte vetëm njëri prej nxënësve të tij që ndoqën rrugën e tij.

Hamadi dallohej si jurist

Hamadi, juristi më i dalluar i Nehaiut, llogaritet njëri ndër dijetarët më eminentë dhe më të mençur, i cili ka transmetuar shumë nga Enes bin Maliku, Seid bin El Musejjeb, Hasen El Basriu dhe nga shumë të tjerë. Mësimet në lëmin e Fikhut i mori nga Ibrahim Nehaiu, ku tek ai ishte më i zgje-

²² Po aty, v.IV, f. 527.

dhuri i nxënësve të tij, më i dituri, më i mençuri dhe më larg-pamësi në polemika dhe në mendime të lira.²³

Ishte i zgjedhur dhe posedonte dhunti të shumta. Ishte i pajisur me njohuri të shumta dhe shquhej për inteligjencë. Ai në të gjallë të tij porositi dhe tha: “Po ju porosis ta pasoni Hamadin, ngase ai i vetëm më ka pyetur për të gjitha ato që tërë njerëzit më kanë pyetur.”²⁴ Ndërsa kur u pyet se pas teje kë ta pasojmë, ai tha: “Hamadin!” Ai e shihte Hamadin të përshtatshëm dhe inteligjent për dhënien e fetvave, ndonëse Hamadi ende kërkonte dituri.

Hamad bin Selemeh për Hamadin shprehet: “Myfti i Kufës dhe person kompetent në Fikh pas vdekjes së Ibrahim Nehaiut, ishte Hamad bin Ebi Sulejman, e njerëzit me të ishin të pasur.”²⁵

Ebu Hanife fekihi i milletit

Nxënësi kryesor i Hamadit është Ebu Hanife, i cili u lind në qytetin e Kufës, në vitin 80 të hixhretit, sipas versionit më të saktë²⁶, gjatë hilafetit të Abdul Melik bin Mervanit. Me origjinë perse, ndonëse ka edhe mendime tjera. Gjyshi i tij

²³ Dhehebiu, *Sijer A'lamu-n Nubela*, v. V, f. 231; Ixhlj, *Te'rihu-th Thikat*, vëll. I, fq. 131.

²⁴ Dhehebiu, *Sijer A'lamu-n Nubela*, v. V, f. 232.

²⁵ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve Ashabuhu*, f. 7; Mekij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 64; Salihij, *Ukudu-l Xheman*, f. 168.

²⁶ Ka edhe mendime se ai është lindur në vitin 61 hixhrij, por shumica e historianëve këtë gjë e shohin si të pamundshme, për faktin se ai ka vdekur në vitin 150, gjegjësisht në sprovën e Mensurit për ta pranuar ofertën që të jetë gjykatës, e që sipas atij versioni i bie të kete 89 apo 90 vite, e që është e pamundshme në atë moshë t'i paraqitet një kërkesë e tillë.

ishte nga Kabuli, ndërsa babai i tij Thabiti ishte takuar me Aliun, ku ky i fundit kishte bërë dua-lutje për të dhe për pasardhësit e tij. Nipi i Ebu Hanifes, ishte shprehur: “Unë jam Ismail bin Hamad bin Numan bin Thabit...nga bijtë e lirë persianë. Për Zotin kurrë s’kemi qenë robër, e gjyshi im u lind në vitin 80, ndërsa Thabiti (babai i Ebu Hanifes) kur ishte i vogël shkoi te Aliu dhe ky i fundit u lut për bekimin e tij dhe të pasardhësve të tij.”²⁷

S’ka dyshim në faktin se Ebu Hanife e arriti kohën e sahabëve, dhe me këtë ai është një hap para tre imamëve tjerë, të cilët asnjëri prej tyre nuk e arriti kohën e sahabëve dhe nuk takuan sahabij. Ka ende divergjenca në atë se a takoi Ebu Hanife ndonjërin nga shokët e të Dërguarit të Allahut apo vetëm arriti kohën e tyre. Ka mendime se ai takoi më tepër se një nga shokët e të Dërguarit të Allahut, mirëpo në bazë të hulumtimeve dhe shkrimeve që janë bërë në këtë kontekst, del se Ebu Hanife takoi sahabiun e shquar Enes bin Malik,²⁸ me çka edhe përfundimisht i takon gjeneratës së tabiinëve.²⁹

²⁷ Mekki, *Menakib Ebi Hanife*, bot.I-rë, pa vit dhe vend botimi, v.I, f. 4-5; Kerderij, *Menakib Ebi Hanife*, Mexhlis Dairetul Mearif, 1903, fq.4-6; Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve Ashabuhu*, bot.III-të, 1985, Alemul Kutub, Bejrut-Liban, f. 15-16; Ebu Zehre, *Ebu Hanife - hajatuhi ve asruhi, arauhi ve fikhuhi*, bot.II-të, Dar el-Fikr el-Arebij, Bejrut-Liban, f. 14-15; Ahmed ibën Haxher el-Hejtemi el-Mekij, *el-hajratul Hisan...*, Matbeatu-s Seadeh, Kairo-Egjipt, pa vit botimi, f. 22.

²⁸ Sujutiu, Mekkiu dhe Kerderiu të cilët konsiderohen si njohës të mirë për jetën e Ebu Hanifes, me ç’rast kanë shkruar edhe libra për të, kanë përmendur transmetime se ai ka takuar më tepër se një sahab. Ata kanë përmendur edhe emra të sahabëve të cilët i ka takuar Ebu Hanife, si p.sh.: Enes bin Malik, Abdullah ibën el-Harith ibën Xhez’i Ez-zubejdi, Vathileh ibën el-Eska’, Aishah bintu Ixhred, Abdullah ibën ebi Evfa, Amër ibën Harith, Ebu-t Tufejl Amir ibën Vathileh, Sehl ibën Sa’d. Ahmed Seid Havva, *El-Medhal ila*

Ebu Jusufi përcjell fjalët e Ebu Hanifes, ku thotë: “Kam dëgjuar Enes bin Malikun duke thënë: “Treguesi për mirësi është sikurse vepruesi i saj.” Thuhet se Ebu Hanife me Enes bin Malikun ishte takuar në vitin 95 dhe kishte dëgjuar prej tij.³⁰

Shabiu kur pa zgjuarsinë dhe mençurinë e rrallë të Ebu Hanifes, e këshilloi dhe e nxiti atë që të merret me dije dhe t'i ndjekë dijetarët e kohës. Ebu Hanife pranoi këshillën e tij dhe iu përkushtua dijes, gjersa i tejkaloi gjithë bashkëmoshtarët e tij.³¹

Kufja në atë kohë ishte qendër e dijes dhe vendtubim i dijetarëve. Xhamitë ishin të mbushura me tubimet e dijes, ku në to mbanin ligjërata sahabët dhe tabiinët. Ambienti ishte i favorshëm për dije, sepse të gjitha fushat e dijes, lulëzonin aty. Kjo e bënte Ebu Hanifen që të mos ketë nevojë të largohet nga vendlindja në kërkim të dijes, megjithatë transmetohet se ai kishte vizituar edhe Basrën dhe Hixhazin. Hixhazin apo vendet e shenjta i kishte vizituar shpeshherë, si për haxh, umre, në kërkim të dijes si nxënës dhe si një mësues i dijes. Kur është pyetur Ebu Hanife se nga i arriti atij jurisprudencifikhu, u përgjigj: “Unë isha në vendin e dijes dhe jurisprude-

Medhhebil imam Ebi Hanifeh En-Numan, bot.I-rë, Xhide-Arabia Saudite, 2002, f. 35.

²⁹ Tabii sipas muhadithologëve është ai person që takoi ndonjërin prej sahabëve, pa marrë parasysh a e shoqëroi atë dhe a dëgjoi (transmetoi) prej tij. Sujuti, *Tedribu-rr-Rravi*, v.II, f. 206.

³⁰ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve Ashabuhu*, f. 18.

³¹ Mekki, *Menakib Ebi Hanife*, f. 54; Kerderij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 137. Shabiu i kishte thënë Ebu Hanifes: “Unë shoh tek ti zgjuarsinë të rrallë dhe lëvizje, prandaj merru me dije dhe shoqëroi dijetarët.” Hamze Neshreti, *El-Imamul A'dham Ebu Hanife En-Nu'man*, f. 26.

ncës (fikhut), u ula pranë dijetarëve dhe e shoqërova pandërprerë njërin nga juristët e shumtë të Kufës që quhet Hamad, prej tij përfitova shumë.”³²

Ebu Hanife e shoqëroi pandërprerë mësuesin e tij, Hamadin. E shoqëroi për tetëmbëdhjetë vjet deri kur vdiq Hamadi.³³ Në këtë kontekst Ebu Hanife është shprehur: “E kam shoqëruar Hamadin me një shoqërim saqë nuk di që ndokush ta ketë shoqëruar ndokënd sikur shoqërimi im. Isha ai që bëja shumë pyetje...”³⁴

Është interesant të përmendet edhe ky fakt, ku Ebu Hanifja një herë për shoqërimin e tij ndaj Hamadit, qe shprehur: “E kam shoqëruar, e tek ai gjeta tërë atë që e ndieja nevojë, gjersa një ditë ai më tha mua: “O Ebu Hanife, arrite të marrësh nga unë, tërë atë që gjendej tek unë nga dituria.”³⁵

Ebu Hanife përveç Hamadit, për mësues kishte shumë dijetarë të tjerë dhe të dalluar, si Ata bin Ebi Rebah,³⁶ Shabiu, Amr bin Dinar, Katadeh, Nafi, Hisham bin Urvetu dhe shumë të tjerë.³⁷ Dijetarët e njohur që kanë shkruar për jetën e Ebu Hanifes, kur tregojnë për mësuesit e tij, japin shifra të

³² Mekij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 52.

³³ Ixhljij, *Te'rihu-th Thikat*, v. I, f. 132; Mekij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 48-52; Kerderij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 97.

³⁴ Mekij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 53.

³⁵ Mekij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 58.

³⁶ Ebu Muhamed, Ata ibn ebi Rebah, nga tabiinët më të zgjedhur dhe njëri nga fekihët më të njohur. Fetvat e tij merreshin për bazë në Meke pas Ibni Abasit. Ishte i besueshëm (thikah), jurist, muhadith dhe dijetar me njohuri të shumta. Vdiq në vitin 114 apo 115. Ibnul Xhevzi, *Sifetu-s Safvetu*, v. II, f. 211-214.

³⁷ Hatib, *Te'rihu Bagdad*, v. XIII, f. 324; Dhehebiu, *Sijer A'lamu-n Nubela*, v. VI, f. 391-392.

mëdha, madje shumica e tyre përmendin faktin se Ebu Hanife kishte 4000 mësues dhe tregojnë me emra se kush janë ata mësues e dijetarë të njohur.³⁸

Përveç Hamadit, Ebu Hanife, siç cituam sipër, kishte mësuar edhe tek Atau në Meke. Për këtë Ebu Hanife qe shprehur: “Nuk kam parë jurist më të njohur sikurse Hamad bin Ebi Sulejmani dhe nuk kam parë njeri që ka tubuar të gjitha shkencat sikurse Ata bin Ebi Rebahu.

Disa që kanë mësuar tek Atau kanë thënë: “Ishim tek Atau duke mësuar, disa ishin pas të tjerëve, e kur vinte Ebu Hanife, ia lironte vendin dhe e ulte në fillim.”³⁹

Pas vdekjes së Hamadit, vendin e tij e zuri nxënësi i tij, Ebu Hanife, dhe zbrazëtirën e tij e plotësoi ky. Thuajse të gjitha transmetimet tregojnë se ai asnjëherë nuk u veçua të ketë tubime të dijes të udhëhequra nga ai, në të gjallë të Hamadit. Vetëm pas vdekjes së Hamadit ai mori udhëheqjen e tubimeve të dijes. Pas vdekjes së Hamadit, djali i tij tentoi ta zë vendin e të atit, por nuk ishte jurist-fekih sikur i ati i tij, prandaj edhe njerëzit filluan të pakësohen, mirëpo me inkuadrimin e Ebu Hanifes, njerëzit veç u shtuan. Tubimet e tij të dijes, tashmë si mësues e dijetar, filluan pikërisht në vendin ku mësuesi i tij dikur mbante ligjërata. Ebu Hanife kur mori drejtimin e tubimeve të dijes si mësues, pas vdekjes së Hamadit,

³⁸ Hatib, Terihu Bagdad, v.XIII, f. 324; Mekij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 37; Kerderij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 76; Salihij, *Ukudul Xheman*, f. 64.

³⁹ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve Ashabuhu*, f. 83; Ahmed ibën Muhamed Nesijiridin En-nekib, *El-Medhhebul Hanefij*, Mektebetu Rrushd, Rijad-Arabia Saudite, f. 52

ishte dyzet vjeçar, moshë në të cilën njeriu arrin pjekurinë e madhe dhe është maksimalisht i përgatitur.⁴⁰

Hamadi është njëri nga mësuesit kryesor të Ebu Hanifes dhe ky është zinxhiri që Ebu Hanife, përmes Hamadit, Nehaiut, Alkames, ndërlidhet me Ibën Mesudin, e ky me Pejgamberin a.s., gjeneratë e artë e këtyre personaliteteve të rralla e të dëshmuara nga mbarë umeti, gjersa me zinxhirët tjerë ndërlidhet me Ymerin dhe Abdullah bin Abasin, përmes Ata bin Ebi Rebah-ut, sepse Ebu Hanife kishte mësuar tek ai në Meke, e Atau kishte marrë dituri nga Abdullah bin Abasi dhe të tjerët, dhe ndërlidhet me Ymerin përmes Nafiut, personalitet tjetër shumë i rëndësishëm. Ky është sfondi historik i shkollës juridike hanefite dhe këto janë rrënjët e kësaj shkolle.

Nxënësit e tij ishin në nivel të lartë të dijes

Tubimet e dijes së Ebu Hanifes ishin tubime shkencore ku prezantonin numër jashtëzakonisht i madh i nxënësve të dijes. Ata dëgjonin me kujdes të madh mësuesin e tyre, që dallohej nga mësuesit tjerë. Kishte aq shumë nxënës sa që nuk mund të numërohen, madje thuhet se nxënës të njohur sikur të tij nuk ka pasur asnjë dijetar apo imam i madh.⁴¹ Nga ai numër i madh i nxënësve të tij, u shquan katër prej tyre që hyn në histori dhe prej tyre shkolla hanefite i vuri themelet dhe bazat kryesore, e ata janë: Zuferi, Ebu Jusufi, Muhamedi

⁴⁰ Ebu Zehre, *Ebu Hanife –hajatuhi ve asruhu, arauhu ve fikuhu-*, f. 29-31.

⁴¹ Mekij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 389; Kerderij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 497; Hejtemi, *El-Hajratu-l Hisan*, f. 37.

dhe Hasen bin Zijadi. Zuferi e zëvendësonte Ebu Hanifen kur ky i fundit vdiq, e pas tij e zëvendësoi Ebu Jusufi, e më pas Muhamed ibën El Haseni.⁴²

Zufer bin Hudhejf

Emri i tij është Ebul Hudhejl Zufer bin El Hudhejl Ibën Kajs El Anberij, i cili lindi në vitin 110. Kishte zgjuarsia të rrallë dhe fetarizëm të lartë. Në fikh-jurisprudencë ishte deti. Dallohej në dituri e adhurim, sikurse në fikh e hadith.⁴³

E kishte shoqëruar Ebu Hanifen për kohë të gjatë, madje vet ishte shprehur: “E kam shoqëruar Ebu Hanifen më tepër se njëzet vite, nuk kam parë njeri më këshillues se ai, e as më mëshirues se ai.” Ai është cilësuar si shtylla e nxënësve të Ebu Hanifes dhe si njëri ndër më të përpikët (më precizi) në mendime.” Madje, vet imami i madh, Ebu Hanife, e vlerësonte atë shumë dhe kishte respekt të madh për të. Ai e cilësonte Zuferin si trashëgimtarin e tij. Në një rast Ebu Hanife për Zuferin qe shprehur: “Nuk më kanë bërë dobi takimet me askë më shumë sa takimet me Zuferin.” Në një rast tjetër është shprehur: “Ky është Zufer bin El Hudhejl, imam nga imamët e myslimanëve dhe personalitet nga personalitetet e myslimanëve në nder e dituri.”⁴⁴

Zuferi ishte gjykatës në Basra dhe aty edhe vdiq në vitin 158, gjegjësisht tetë vite pas Ebu Hanifes. I cilësuar si pasar-

⁴² Ibën Abdullberr, *el-Intika*, f. 174; Ebu Zehre, *Ebu Hanife...*, f. 193.

⁴³ Ibën Halekan, *vefejatu-l a'jan*, v.II, f. 318; Dhehebiu, *Sijer A'lamu-n nabe-la*, v.VIII, f. 35.

⁴⁴ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve Ashabuhu*, f. 103.

dhësi kryesor i Ebu Hanifes, por vdekja e tij në moshë të re, pamundëson shfaqjen e vërtetë të dijes së tij, kur dihet se sa ishte gjallë Ebu Hanife, ishte e pamundur të dallohej për shkak se ishte ende nxënës i Ebu Hanifes. Sidoqoftë, vdekja e tij i hap më tepër rrugë nxënësve tjerë të Ebu Hanifes.

Ebu Jusufi

Ebu Jusuf Jakub bin Ibrahim bin Habib El Ensarij. Lindi në vitin 113⁴⁵ dhe llogaritet si njëri ndër fekihët më të mëdhenj jo vetëm brenda shkollës hanefite, por edhe jashtë saj. Prijësi i besimtarëve, Harun Reshidi, e vlerësonte shumë dhe e nderonte për shkak të dijes që zotëronte. Madje, që në kohën e tij, Ebu Jusufi do të bëhej gjykatës suprem i shtetit të myslimanëve. Ebu Jusufi kishte mësuar për një kohë të gjatë te Ibën Ebi Lejla, më pas ndoqi mësimet te Ebu Hanife dhe e shoqëroi Ebu Hanifen deri në vdekje. Ebu Jusufi kishte reputacion edhe si nxënës, si tek Ibën Ebi Lejla, ashtu edhe tek Ebu Hanife. Ai në të njëjtën kohë kishte ndjekur dy fekihët e mëdhenj, Ibën Ebi Lejla dhe Ebu Hanifen, gjersa një ditë një mesele e shqyrtuar nga Ibën Ebi Lejla, do ta bënte Ebu Jusufin të pakënaqur me përgjigjen e mësuesit, andaj, do t'i drejtohej Ebu Hanifes dhe aty vendosi që më mos të ndahej nga Ebu Hanife.

Ebu Jusufi e kishte shoqëruar shumë Ebu Hanifen, madje më së shumti nga nxënësit e tij. Ai thotë: “E kam shoqëruar Ebu Hanifen për shtatëmbëdhjetë vite të plota, gjersa nuk iu

⁴⁵ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve ashabuhu*, f. 465; Hatib, *Terihu Bagdad*, v.XIV, f. 243.

ndava as në ditët e bajramit të fitrit e as të kurbanit, përveç atëherë kur më pengoi sëmundja.”⁴⁶ Në këtë kontekst Ebu Hanife qe shprehur: “Askush nuk më shoqëroi më tepër sesa Ebu Jusufi.”

Madje, vet Ebu Hanife e kishte konsideruar atë si njërin ndër personalitetet kryesore dhe atë e kishte konsideruar si “Koleksionuesin më të madh të nxënësve të tij të dijes.”⁴⁷

Prej Ebu Jusufit morën dije shumë nxënës, madje edhe nxënësi tjetër i njohur i Ebu Hanifes, Muhamedi. Gjithashtu nuk duhet harruar faktin se themeluesi i medhhebit hanbelit, Ahmed bin Hanbeli, ishte nxënës i Ebu Jusufit. Vet Ahmed bin Hanbeli ishte shprehur: “Së pari kur fillova në kërkimin e hadithit, shkova tek gjykatësi Ebu Jusufi, e më pas kërkua edhe tek të tjerët.”⁴⁸

Vdiq në Bagdad në vitin 182 dhe llogaritet si shtylla kryesore e medhhebit hanefit dhe ky ishte personi që i shënonte meselet në divane, duke përfshirë përgjigjet, polemikat dhe argumentet. Nga gjurmët që la janë librat e tij si libri “el-Athar”, “Ihtilaf Ebu Hanife ve-bni Ebi Lejlja”, “el-Haraxh”, dhe “err-Rred-du ala Sijeri-l Evzai”.

⁴⁶ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve ashabuhu*, f. 93.

⁴⁷ Kerderij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 397.

⁴⁸ Hatib, *Terihu Bagdad*, v.XIV, f. 255; Dhehebiu, *Sijer A'lamu-n Nubela*, v.VIII, f. 471.

Muhamed ibën el-Hasen Shejbani

Ebu Abdullah Muhamed bin El Hasen bin Furkad Shejbani lindi në qytetin e Vasisit (qytet mes Basrës dhe Kufës), u rrit në qytetin e Kufës, jetoi në Bagdad dhe vdiq në qytetin e Rrejit në vitin 189.⁴⁹

Ishte shumë inteligjent dhe zotëronte dije të madhe në fusha të ndryshme, por mbi të gjitha shquhej në fikh dhe në gramatikën arabe. Ai thotë: “Kur më vdiq babai më la pasuri 30 mijë derhemë; 15 mijë prej tyre i shpenzova për dije të gramatikës dhe poezisë, gjersa 15 mijë derhem tjerë i shpenzova në Fikh e Hadith.”

E shoqëroi Ebu Hanifen për kohë të gjatë, e pas vdekjes së Ebu Hanifes, e shoqëroi Ebu Jusufin. Kishte mësuar edhe nga imam Maliku, gjersa Shafi u ishte nxënës i Shejbanit. Madje Shafi u kishte lavdëruar shumë Shejbanin dhe kishte treguar për dijen që zotëronte. Shafi u për të tha: “Prej njerëzve më të besueshëm në Fikh është Muhamed ibën el-Haseni.” Një rast tjetër tha: “Nuk jam ulur me ndonjë fekih më të dijshtëm se ai...unë nuk kam parë njeri më të dijshtëm se atë. Nuk kam parë njeri më të dijshtëm se atë për librin e Zotit, e as në sferat e derogimit, të hallallit e as të haramit. Ai ta plotësonte zemrën dhe syrin...”⁵⁰

⁴⁹ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve ashabuhu*, f. 120; Hatib, *Terihu Bagdad*, v.II, f. 172; Dhehebiu, *Sijer A'lamu-n Nubela*, v.IX, f. 136.

⁵⁰ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve ashabuhu*, f. 123-124; Dhehebiu, *Menakib Ebi Hanife ve sahibejhi*, f. 80-81.

Kur e pyetën Ahmed bin Hanbelin: “Nga po i sjell këto mesele precize?” U përgjigj: “Nga librat e Muhamed bin El Hasenit!”⁵¹

E mbloodhi dhe sistemoi fikhun hanefij nëpër librat e tij të njohura, si “el-Mebsut”, i njohur si “El Asl”, “El Xhamiu-s Sagir”, “El Xhamiu-l Kebir”, “el-Huxhetu ala ehli-l Medineh”, “Ez Zijadat”, “Es Sijer”, dhe libra tjerë.

El Hasen bin Zijadi

Ebu Alij El Hasen bin Zijad El Lului lindi në Kufa dhe ishte një dijetar i madh. I dinte mirë transmetimet e Ebu Hanifes. E donte Sunetin dhe e praktikonte atë.

Nuk ka dyshim se edhe ky ishte thujse i të njëjtës kategori me pararendësit e tij. Për kohë të gjatë kishte vijuar mësimet tek Ebu Hanife, e më pas tek Ebu Jusufi dhe Muhamedi.

Gjithashtu edhe ky ka punime në shkollën hanefite. Vdiq në vitin 204.⁵²

Shkolla më e hershme në Islam

Nga të katër shkollat juridike, që janë të pranura në umetin Islam, shkolla hanefite është shkolla e parë. Themeluesi –të themi kështu- Ebu Hanife ishte takuar me shokët e të Dërguarit të Allahut, që e bënë këtë shkollë akoma më krenare. Ndonëse pati edhe shkolla tjera para tij, por ato thujse nuk mbijetuan, për shkak se themeluesit e tyre nuk kishin

⁵¹ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve ashabuhu*, f. 125.

⁵² Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve ashabuhu*, f. 133.

nxënës të shumtë që i bartnin mësimet e tyre. Por, kjo nuk ngjau me Ebu Hanifen dhe nxënësit e tij. Përkundër faktit që Ebu Hanife nuk i barti personalisht mësimet e tij, të shkruara në libra e të sistemuara, ato u barten me pasion të jashtëzakonshëm nga nxënësit e tij të dalluar, me theks të veçantë nga ata katër që i kemi përmendur këtu ndonëse shkurtimisht.

Konsultimi dhe toleranca në mendime

Nga veçoritë e ndritshme të shkollës së Ebu Hanifes është konsultimi, që e veçon këtë shkollë nga tjerat, sepse shkollat tjera janë të përbëra nga mendimet e themeluesve të tyre.

Për konsultimin në shkollën hanefite tregon Esed bin Furati, i cili thotë: “Më ka thënë Esed bin Amri: “Ata (nxënësit e Ebu Hanifes) nuk pajtoheshin me të në përgjigjen rreth ndonjë çështjeje, ku secili vinte me ndonjë përgjigje, e pastaj ato ngriheshin tek imami dhe ata e pyesnin atë, e përgjigja nuk mungonte prej tij. Shpeshherë rreth një çështjeje diskutonin tre ditë, e më pas e shënonin në divan.”⁵³

Ebu Hanife nuk i detyronte nxënësit e tij ta pranojnë vetëm mendimin e tij, përkundrazi ai i nxiste ata që të japin mendimet e tyre personale dhe ta kuptojnë çështjen. I nxiste ata që të mendojnë, hulumtojnë dhe ta japin mendimin e tyre se si e shohin çështjen në fjalë. Vetëm në fund, pas një diskuti mi të gjatë, vinte përgjigja vendimtare. Madje, Ebu Jusufi në disa raste e kishte përshkruar klimën e konsultimit, debatit

⁵³ Muhamed Zahid Kevtherij, *Fikhu Ehlul Iraki ve Hadithuhum*, f. 55.

dhe mendimit ndryshe, saqë nganjëherë ata polemizonin një muaj për një çështje të caktuar.

Mësimet e Ebu Hanifes ishin të kësaj natyre. Ato nuk ishin të formës së diktatit, ku njëri dikton e tjetri shkruan, por ishin tubime konsultative, mësimë ku debatonin për çështje të caktuara, ku secilit i vinte rendi dhe kontribuonte në çështjen e ngritur. Ebu Hanife në këtë kontekst ishte prijatari dhe ndër të paktit që organizonin mësimë të tilla, prandaj edhe i gjen shokët dhe nxënësit e tij që nuk mungonin asnjëherë nga tubimet e dijes së tij. Ebu Jusufit kur i kishte vdekur një anëtar i familjes së ngushtë të tij, ai caktoi dikë që të merret me qefinosjen dhe varrimin e tij, e ky mos ti humbte tubimet e dijes së Ebu Hanifes.

Konsulta dhe mendimet ndryshe patën një rol kyç në shqyrtimin e meseleve dhe në ixhtihadin rreth tyre. Ebu Hanife i jepte rëndësi të madhe konsultës, saqë raportohet se kur nuk prezantonte Afijeh, dhe shqyrtoheshin meselet e caktuara, Ebu Hanife vetëm shqyrtonte meselet me nxënësit tjerë, por nuk pranonte t'i shënonte si mesele e përfunduar, para se Afijeh ibën Jezidi ta jepte edhe mendimin e tij personal.⁵⁴

Nganjëherë ngriteshin zërat e tyre duke shqyrtuar mesele të caktuara, por imami nuk ndërhynte në qetësimin e tyre. Ai i linte në atë mënyrë të debatonin. I linte të lirë, pa ua imponuar mendimin. Por, kur ai fillonte të fliste, situata qetësohej dhe sikur në atë mes më nuk ekzistonte askush.⁵⁵ Kur Sufjan bin Ujejne kaloi pranë tubimeve të tij dhe pa situatën, iu

⁵⁴ Sajmerij, *Ahbar Ebi Hanife ve ashabuhu*, f. 149.

⁵⁵ Mekij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 418-419.

drejtua Ebu Hanifes në formë të qortimit: “A nuk po i ndal ata nga ngritja e zërit të tyre në xhami?” Por, përgjigja e Ebu Hanifes ishte tjetër nga ajo që priste imami: “Lëri ata, sepse ata fikhun e mësojnë në këtë mënyrë.”⁵⁶

Përfundim

Shkolla hanefite përveç se është shkolla e parë nga katër shkollat e njohura juridike, ajo edhe për nga përfaqësimi, përfaqësohet më së shumti nga myslimanët, në të katër anët e botës. Shumica e myslimanëve të botës i përkasin kësaj shkolle dhe ajo si e tillë, brenda një periudhe të shkurtër kohore, tejkaloi Kufën dhe Irakun dhe mësimet e saj u përhapën në të katër anët. Në këtë kontekst Abdullah bin Zubejr El Humejdi thotë: “E kam dëgjuar Sufjan bin Ujejnen të ketë thënë: “Dy gjëra nuk kam menduar se do të kalojnë jashtë Kufës, ndonëse ato dyja kaluan horizontet; leximi i Hamzës dhe opinionet (mendimet) e Ebu Hanifes.”⁵⁷

⁵⁶ Dhehebiu, *Menakib Ebi Hanife ve sahibejhi*, f. 35: Iben Abdulberr, *Xhami' Bejanu-l ilmi ve fadlihi*. V.I, f. 68-69; Kerderij, *Menakib Ebi Hanife*, f. 346.

⁵⁷ Ebu Bekër Hatib el-Bagdadi, *Te'rihu Bagdad*, v.XV, f. 475. Senedi i këtij transmetimi është i vërtetë dhe nuk ka ndonjë vërejtje.

Dr. Ajni Sinani

SHERIATI ËSHTË E DREJTË HYJNORE QË RREGULLON JETËN NË TËRËSINË E SAJ

Ardhja e osmanlinjëve në Ballkan do të shkaktonte ndryshime të thella dhe të vazhdueshme për të gjithë popujt e Ballkanit, veçanërisht tek populli shqiptar. Kjo para së gjithash kishte të bënte me kulturën islame të shqiptarëve, ndonëse kontakti i parë i shqiptarëve me Islamin ishte regjistruar shumë kohë para ardhjes së osmanlinjëve në këto hapësira.¹

Sipas mbishkrimit arab në pllakën e xhamisë në fshatin Mlike - Dragash, duket se xhamia është ndërtuar në vitin 1238, ose 150 vjet para luftës së Kosovës, pra në mënyrë të dukshme para ardhjes së osmanlinjëve në këto hapësira.²

¹ Duka, Ferit, *Historia e Shqipërisë*, Kreu III, “Ndryshimet në strukturën fetare të popullit shqiptar, Përhapja e fesë islame (shek. XV-XIX)”, Tiranë 1983.

² Rexhepagiqi, Jashar, *Dervishët dhe teqetë në Kosovë, në Sanxhak dhe në rajonet tjera përreth*, Dukagjini, Pejë, 2003, str. 91.

Procesi i përhapjes masive të Islamit në Ballkan ka filluar gjatë shekujve 15-të dhe 16-të. Në të gjitha vendet që kanë hyrë në përbërjen e shtetit osman u formuan institucione islame juridiko-gjyqësore, edukativo-arsimore, kulturoro-sociale dhe me karakter humanitar.³

Nuk është e saktë se Islami dhe muslimanët në Ballkan për herë të parë u shfaqën menjëherë me pushtimet e para të turqve osmanë, që do të thotë nga fillimi i shekullit të 14-të. Në fakt, popujt e Ballkanit ranë në kontakt me Islamin disa shekuj më herët, në kohën kur ata filluan të pranonin krishterizmin. Kjo do të thotë se shfaqja e krishterizmit, te popujt ballkanikë, apo te një pjesë e mirë e tij, nuk është më e hershme se shfaqja e Islamit.⁴

Me zgjerimin e Islamit, në mënyrë të veçantë me formimin e administratës shtetërore osmane në rajonin tonë, gjatë një periudhe të gjatë kohore, mes shekujve 9-15-të sipas Hixhretit, gjegjësisht 14-20-të të erës sonë, populli ynë do të binte në kontakt të drejtpërdrejtë me të drejtën e Sheriatit, e cila ishte baza e sistemit shoqëror dhe juridik të shtetit osman. Kjo e drejtë, si bazë e sistemit shtetëroro-juridik të shtetit osman, ka rregulluar jo vetëm jetën private dhe shoqërore të muslimanëve, por gjithashtu ka pasur një ndikim të konsiderueshëm në shprehjet dhe zakonet e popullsisë myslimane dhe jo-myslimane.

³ Bamja, Menduh, *Pozita kushtetuese-juridike dhe faktike e bashkësive fetare në ish-Jugosllavi me vështrim të posaçëm të Bashkësisë islame*, Prizren, 2009, str. 61.

⁴ *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Izdavač: Starješinstvo Islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini-Sarajevo, 1977, str. 19.

Traditat islame, institucionet fisnore dhe e drejta zakono-re te shqiptarët, ishin shumë të pranishme gjatë një periudhë të gjatë të administratës osmane, kurse në disa zona qëndruan krejtësisht të paprekura.⁵

Me sistemin osman të autonomisë fetare, grupeve fetare të pranuara iu mundësua të formonin komunitetin e tyre të pavarur, të quajtur *milet*, në të cilin ata kanë ruajtur ligjet e tyre fetare, traditat dhe gjuhën nën mbrojtjen e Sulltanit.

Edhe pse Islami ishte fe shtetërore, brenda të njëjtit shtet jetonin së bashku komunitete të krishtera, hebrenj dhe myslimanë. Ato ishin shoqëri multi-konfesionale. Në bazë të sistemit të *miletit*, banorët jomyslimanë në shtetin mysliman gëzonin autonominë juridike, gjyqësore dhe kulturore. Prandaj, shoqëria multinacionale osmane merret si shembull i tolerancës së dallimeve nacionalo-religjioze, kurse sistemi i *miletit* si shembull i hershëm i pluralizmit fetar.⁶

Me largimin e osmanlinjëve dhe copëtimin e tokave tona u imponua nevoja e përfshirjes në sistemet shtetërore dhe ligjore të popujve që i përkisnin një mjedisi tjetër kulturoro-civilizues. Kështu, popullata myslimane në Ballkan kaloi në sferën kulturore të Evropës Qendrore dhe Juglindore.

Njohja e muslimanëve tanë me kulturën, ligjet dhe të kuptuarit evropian u krye pas tërheqjes së otomanëve në vitin 1912 dhe 1913. Kjo njohje pati një ndikim të thellë në të menduarit dhe sjelljen e muslimanëve. Ajo çoi në lëvizje të

⁵ Shih: Popovci, Surja, *Građanskopravni odnosi u zakoniku Leke Dukadina*, Priština, 1968.

⁶ Vejnshtejn, Zhil, *Istorija Osmanskog carstva*, redak. Rober Mantran, “Clio“, Beograd, 2002, str. 838.

ndryshme shpirtërore, të cilat lanë vulë në mendimin juridik islam dhe në praktikën e muslimanëve. Si pasojë e dobësimit të fuqisë myslimane dhe e humbjes së territoreve, teoria post-klasike juridike për pakicat muslimane kërkoi të paktën autonomi fetare dhe vlefshmërinë e të drejtës së Sheriatit në çështjet personale.⁷

Sovrani osman, si halif i botës muslimane, ka patur të drejtën e mbrojtjes së muslimanëve që jetonin nën sovranitetin e vendeve jo-islamike. Sipas mendimit të atëhershëm të pranuar në përgjithësi, zbatimi i ligjit të Sheriatit në çështjet e statusit personal të muslimanëve ishte një shenjë e lirisë së besimit islam. Prandaj, nga mesi i shekullit të 19-të, mes dispozitave dhe kushteve kontraktuale që rregullonin situatën juridike të popullsisë myslimane në Evropën Juglindore u shfaqën klauzola në zbatimin e të drejtës së Sheriatit.⁸

Pas luftërave ballkanike (1912-1913) Serbia e zgjeroi territorin e saj edhe në territorin e sotëm të Kosovës, të Maqedonisë dhe të Sanxhakut, gjë që çoi në rritjen e popullsisë muslimane nën sundimin serb. Obligimin e saj nga Kongresi i Berlinit, që të nxirrte dispozita me të cilat do të mbroheshin të drejtat e lirisë fetare për të gjithë banorët në territorin e saj, duke përfshirë edhe qytetarët e besimit mysliman, Serbia e kreu me Ligjin për mbrojtjen e lirisë fetare në vitin 1878.⁹

⁷ Durmišević, Enes, *Pravni položaj reisu-l-uleme od 1918-1930*, Glasnik Ri-jaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, broj 7-8, Juli-avgust, 1997, Sarajevo, str. 621.

⁸ Karčić, Fikret, *Šerijatski sudovi u Jugoslaviji 1918-1941*, Sarajevo, 1986, fq.49.

⁹ Salkić, Muhamed, *Jugoslavenska politika prema Islamskoj zajednici*, vidi: http://www.iitb.ba/upload/attachments/zbornik_radova_sa_simpozijuma_rJU.pdf

Mirëpo, qeveria serbe, me praktikën e saj politike në Kosovë dhe Maqedoni, pas luftërave ballkanike, ka bërë që shqiptarët jo vetëm të mos njiheshin kombëtarisht, por që të mos mund të shfrytëzonin as të drejta politike dhe as të drejta të tjera civile. Tashmë dihet mirëfilli se historia fatkeqe e popullit shqiptar në shtetin jugosllav, dhe para atij shteti në mbretërinë serbe, ka filluar me Luftën e Parë Ballkanike (1912), kur forcat ushtarake serbe pushtuan luginën e Kosovës dhe Prizrenin, ndërsa ushtria malazeze pushtoi Pejën dhe Gjakovën.¹⁰

Sheriati një trashëgimi e rëndësishme për botën

Një nga trashëgimitë më të rëndësishme që ia ka lënë Islami botës së civilizuar është e drejta e tij fetare - Sheriati. (Joseph Schacht)¹¹

Vetëm përmendja e konceptit të ligjit të Sheriatit në vendin tonë shkakton konotacion negativ. Kjo temë është devalvuar përmes konsumit ditor politik dhe është bërë objekt i gazetave të shumta dhe i të folurit ideologjik.

Islami ofron rrugëdalje nga çdo situatë dhe jep përgjigje për pyetjet para të cilave shkenca moderne mbetet e pafuqishme. Arsyeja për dobësinë aktuale të muslimanëve qënd-

¹⁰ Hiti, Filip, *Istorija Arapa*, Sarajevo, 1988, fq. 643.

¹¹ Schacht, Joseph, *Islamsko vjersko pravo*, Islamska misao, godina IV, broj 39, mart 1982, Džumadel-ula - Džumadel-uhra 1402, Sarajevo, 1982, fq.39.

ron në largimin e tyre nga Islami dhe mosnjohja e parimeve të tij, që janë shpëtim për njerëzimin në çdo kohë.¹²

Esencën e Islamit nuk e përbën vetëm besimi dhe kryerja e obligimeve fetare, kjo ngase Islami është një sistem që i rregullon të gjitha aspektet e jetës, duke përfshirë edhe të drejtën. Për këtë arsye, popujt që e kanë pranuar Islamin e kanë pranuar edhe të drejtën islame si pjesë përbërëse të këtij sistemi. Ky realitet fetar dhe ligjor ka të bëjë edhe me periudhën osmane.¹³

Të gjithë dijetarët muslimanë pajtohen se Sheriati është i përshtatshëm për zbatim praktik në çdo kohë dhe vend. Ky është një fakt historik që e konfirmon shpallja hyjnore, historia dhe realiteti. Këtë e vërteton gjithësecili që ka njohur thesaret e Sheriatit, duke përfshirë juristët dhe dijetarët muslimanë, si dhe dijetarët objektivë jomuslimanë.¹⁴

Sheriati është në lidhje të ngushtë me Shpalljen. Sheriati gjendet në Shpalljen Hyjnore (d.m.th. në Kuran dhe Sunet-praktikën e Muhamedit a.s.). Thelbin e Sheriatit e përbëjnë urdhëresat e qarta të përfshira në Kur'an dhe Sunet. Rregullat konkrete të Kur'anit dhe Sunetit, të njohura me emrin e përbashkët *nusus-e*, që janë relativisht pak, përbëjnë thelbin e Sheriatit. Sheriati i përmban të gjitha udhëzimet që Allahu ia ka shpallur Muhamedit a.s. në lidhje me fenë, vlerat morale dhe dispozitat praktike ligjore. Sheriati në esencë paraqet një fakt mbihistorik.

¹² El Kardavi, Jusuf, *Šerijat i život*, Zenica 2003, fq. 9.

¹³ *Historija Osmanske države i civilizacije I*, përgatiti: Ihsanoglu, E., Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004, fq. 515.

¹⁴ El Kardavi, Jusuf, *Islamsko pravo*, Sarajevo, 1989, fq. 11.

Sheriati njihet përmes asaj që është dhënë autoritativisht (Kur'ani) dhe shenjimit të rrugës me shembullin e duhur (Suneti). Aftësia për t'i kuptuar këto burime dhe nxjerrja e konkluzioneve të mëtutjeshme nga ato quhet *fikh* (të kuptuarit e thellë). Imami Ebu Hanife *fikhun* e ka përkufizuar si: “Njohje e gjërave që janë në favor dhe disfavor të përsosur”¹⁵. Ky kuptim, që në fillim ka qenë subjektiv (të kuptuarit personal të dijetarit), më vonë u strukturua në sistem, në një disiplinë që mësohet (fikh). Disiplina shkencore që merret me studimin, shpjegimin dhe përpunimin e Ligjit të pandryshueshëm islam është shkenca juridike e Islamit që quhet fikh.¹⁶

Sheriati përmban të drejtën, por edhe elemente morale dhe fetare, dhe kështu e tejkalon kuptimin e konceptit të shkencës së të drejtës (jurisprudencës), siç theksohet shpesh. Pra, nga Kur'ani dhe Suneti rrjedh Sheriati - Sistemi moral dhe ligjor islam.¹⁷

Ai përmban jo vetëm të drejtën por edhe teologjinë dhe mësimin moral. Sheriati përmban dispozita të qarta mbi themelet e Islamit - për vlerat themelore dhe obligimet praktike, të tilla si namazi, agjërimi, zeqati, haxhi dhe aktivitete të tjera fetare.¹⁸

Begović sikur edhe dhe disa ulema të tjerë nuk bën dallimin mes sheriatit dhe fikhut. Sipas tij, me të drejtën e Sheri-

¹⁵ Karaman, Hayreddin, *Historia e të drejtës islame nga fillimi deri në kohën tonë*, Logos A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2014, fq. 24.

¹⁶ Karciq, Fikret, *Studime për të drejtën e Sheriatit dhe institucionet*, Logos A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2015, fq. 114.

¹⁷ Hamid, Abdul Wahid, *Islamizmi rruga e natyrshme*, Istanbul, 1992, fq. 44.

¹⁸ Kamali, Mohammad Hashim, *Zakon i društvo, Uporedna religijska prava, priredio: Karčić, Fikret*, Sarajevo, 2005, fq. 74.

atit ne nënkuptojmë një sërë normash që rrjedhin nga Kur'ani e Suneti me metodën e të kuptuarit individual (ixhtihad), të objektivizuara dhe të ndërtuara në sistem, vëllimi i të cilit është i kufizuar në sferat që janë të rregulluara zakonisht me ligj.¹⁹

Leksikisht, Sheriat (a. *shari'a*, gjithashtu edhe *shar'*, pas-kajorja fillestare) do të thotë: mënyrë, rrugë e drejtë deri te uji; *shere'a - jeshre'u* do të thotë: të shkohet rrugës; të njihen shtigjet; të ligjësohet. Sheriati në të vërtetë do të thotë shteg apo rrugë deri te uji, që është rruga drejt vetë burimit të jetës. Folja *shere'a* fjalë për fjalë do të thotë të shënuarit e kredos, të shënjohej qartë rruga për tek uji. Në përdorimin e saj fetar, duke filluar nga periudha më të hershme, kjo fjalë do të thotë rrugë e jetës së mirë, do të thotë vlera religjioze të shprehura në mënyrë funksionale dhe në terma konkretë, për të përmirësuar jetën e njeriut. Kryefjala *shere'a* tregon ose përcakton rrugën. Prandaj, ai që përcakton rrugën s'është askush tjetër përveç vetë Zotit që është burim i vlerave religjioze.²⁰

Sheriati do të thotë në përgjithësi "rrugë e qartë që duhet të ndiqet", "rrugë në të cilën duhet të shkojnë besimtarët", do të thotë vetë "feja islame", kurse si një term teknik do të thotë "ligj fetar i Islamit", tërësi e urdhërave të Allahut.

¹⁹ Begović, Mehmed, Šerijatsko bračno pravo, Geca Kon, Beograd, 1936, str. 4, Sipas: Milan Andrić, Osnovi šerijatskog prava (s posebnim osvrtom na odnose između polova prema bračnim pravilima šerijatskog prava), Shih: http://www.ceir.co.rs/images/stories/rit_06/rit_6_osnovi_serijatskog_prava.pdf

²⁰ Rahman, Fazlur, *Duh islama*, Izdavački zavod "Jugoslavija"-Izdavačka organizacija "Prosveta", Beograd, 1983, fq. 149.

Gjithashtu, si një shenjë treguese e dispozitës së veçantë *hukm*, shumësi i saj *shara'i-ahkam* mund të jetë sinonim i *shari'a-s*. *Shari'* mund të tregojë, si një term teknik, të Dërguarin a.s. si lajmëtar të Sheriatit, por më shpesh tregon Allahun si Ligjvënës.²¹

Dijetarët islamë konsiderojnë se Sheriati si ligj paraqet për jetën shpirtërore të njeriut po atë që paraqet uji për jetën fizike të trupit të tij. Në këtë mënyrë, Sheriati, në kuptimin e burimit të ujit, përshtatet plotësisht në semiotikën e këtij termi.²²

Njeriu duhet t'i përmbahet Sheriatit, rrugës që ka caktuar Zoti, duke drejtuar jetën e tij sipas saj, në mënyrë që të realizojë vullnetin hyjnor.²³ Në këtë kuptim, ky term është përdorur në Kur'an në pesë vende.: ***"Pastaj Ne të vumë ty në një rrugë të drejtë të fesë, prandaj ti ndiqe atë e mos ndiq dëshirat e atyre që nuk dinë."*** (El Xhathije, 18);

"...për secilin prej jush Ne caktuam ligj (shir'aten) e program (minhaxha)" (El Maide, 48). Definicionin e Sheriatit fakihët zakonisht e nxjerrin nga ajeti 18 i sures El Xhathije. Fjala Sheriat siç është thënë, mund të thotë edhe "burim i ujit", edhe pse në këtë kuptim përdoret shumë rrallë.²⁴

Lidhja semantike ndërmjet Sheriatit, si një grup rregullash të vendosura për njerëzit nëpërmjet Kuranit dhe Sunetit

²¹ Smailagić, Nerkez, *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, fq. 580.

²² Džananović, Ibrahim, *Idžtiħad u prva četiri stoljeća islama*, Sarajevo, 1986, fq. 9.

²³ *Tarihut tešri'*, përgatiti Ibrahim, Muhammed Jusri, Džida, 1425/2005, fq. 11.

²⁴ Džananović, Ibrahim, *Idžtiħad u prva četiri stoljeća islama*, op. cit., fq. 9.

të Muhamedit a.s. dhe rrugës përmes së cilës shkohet në burim, thekson bazën më të gjerë shpirtërore, fetare të këtij termi.

Sikurse udhëtari që kënaq etjen dhe ndihet i lumtur kur pi ujë të pijshëm në burim, në të njëjtën mënyrë njeriu që i kryen dispozitat sheriatike e kënaq shpirtin e tij dhe ndihet i lumtur sepse ka bërë një punë me të cilën është i kënaqur edhe Krijuesi edhe ndërgjegjia e tij. Sikurse burimi që është shpëtim për jetën e njeriut, ashtu edhe Sheriati është shpëtim për mendjen dhe shpirtin e tij.²⁵

Në aspektin terminologjik Sheriat do të thotë: atë që Allahu ka *caktuar* për robërit e Tij prej besimit, ritualeve, moralit dhe aktiviteteve sociale që rregullojnë aspekte të ndryshme të jetës me qëllim të realizimit të lumturisë njerëzore në këtë dhe në botën tjetër.²⁶

Përdorimi terminologjik vjen nga disa ajete të Kur'anit: ***“Ai ju përcaktoi juve për fe atë që ia pat përcaktuar Nuhut dhe atë që Ne ta shpallëm ty dhe atë me çka e patëm porositur Ibrahimin, Musain dhe Isain. (I porositëm) ta praktikoni fenë e drejtë e mos të përçaheni në të...”*** (Esh Shura, 13).

Disa besojnë se Sheriati shënon thirrjen islame (*davet*) që kujdeset për moralin dhe për rregullimin e marrëdhënies mes njeriut dhe Krijuesit të tij, dhe se përtej kësaj nuk merret me

²⁵ Latić, Džemalutin i Seid Smajkić, *Šerijat i njegov današnji značaj za Bošnjake*, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, broj 1-2, Januar-februar, 1997, Sarajevo, fq. 49.

²⁶ El Katan, Mena Halil, *Vudžub tahkim Eššerijatil islamijeh*, Kairo, (pa vit botimi), fq. 9.

çështje të tjera të jetës.²⁷ Në fakt, Sheriati është kodeks që rregullon jetën në tërësinë e saj.²⁸

Sheriati është ligji i shpallur i Allahut, që definojnë marrëdhënien e njeriut me Zotin e Plotfuqishëm, marrëdhëniet midis njerëzve, si dhe marrëdhëniet e njeriut me natyrën. Zbatimi i Sheriatit është, në fakt, kthim i njeriut në burimin e tij. Sheriati është baza e besimit tonë. Është e pamundur që ai të anashkalohet. Islami pa Sheriat nuk do të ishte më Islam, sepse Sheriati është thelbi dhe esenca e Islamit.²⁹ Ai nuk është një sistem i thjeshtë ligjor, përkundrazi është një sistem i tërësishëm i ligjit dhe i moralit.³⁰

E drejta islame ka për qëllim të rregullojë të gjitha aspektet e veprimtarisë njerëzore dhe jo vetëm ato që mund të shkaktojnë pasoja juridike. Në këtë mënyrë, të gjitha veprat dhe marrëdhëniet vlerësohen në përputhje me një shkallë prej pesë standardeve morale. Sipas Sheriatit, një vepër mund të klasifikohet si e detyrueshme (*vaxhib*), e rekomandueshme (*mendub*), e lejuar (*mubah*), e papëlqyeshme (*mekruh*) apo e ndaluar (*haram*).³¹

²⁷ Zejdani, Abdul Kerim, *Individi dhe shteti në Sheriatin islam*, Prizren, 1421/2000, fq. 13.

²⁸ Huršid, Ahmed, *Porodični život u islamu*, Sarajevo, 1987, fq. 15.

²⁹ Shih: Haredy, Mohsen, *Abeceda islamskog prava* (1. dio): <http://www.islambosna.ba/forum/islambosna-vijesti-i-tekstovi-81/abeceda-islamskog-prava-%281%20dio%29/?čap2>

³⁰ Shih: Buljina, Halid, *Islamska država*, shih: Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, broj 3-4, Mart-april, 1997, Sarajevo, fq. 204.

³¹ Safi, Louay M., *Islamsko pravo i društvo*, vidi: *Religija i pravo*, përgatiti: Karčić, Fikret, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2004, fq. 114.

Një nga karakteristikat e Sheriatit është gjithëpërfshirja dhe universaliteti. Nuk ka asnjë çështje, as situatë në jetë, për të cilat e drejta islame nuk ka qëndrimin dhe zgjidhjen e vet. Sheriati përmban në të njëjtën mënyrë rregulla në lidhje me adhurimin, ritualet, politikën dhe (në kuptimin e ngushtë) normat ligjore, detajet e veshjes, mënyrat e përshëndetjes, sjelljen e të ngrënit dhe të folurit në dhomën e spitalit.³²

Sheriati përfshin të gjitha format e sjelljes: shpirtërore, mendore dhe fizike. Ai përfshin besimin dhe praktikën: pranimi i një Zoti të vetëm dhe besimi tek Ai është pjesë integrale e Sheriatit, sikurse janë pjesë përbërëse obligimet fetare: namazi, agjërimi, etj.

Për më tepër, të gjitha çështjet juridike dhe sociale, si dhe sjellja e përgjithshme personale, përfshihen nën Sheriat si një parim gjithëpërfshirës i mënyrës totale të jetës.³³

Prandaj, në tekstet e Sheriatit gjenden dispozitat për adhurimin (ibadet), moralin dhe besimin, për veprat në kuptimin e tyre më të gjerë, duke përfshirë edhe rregullimin e marrëdhënieve në mes të njerëzve, qoftë individë apo grupe.³⁴

Kurani e konfirmon këtë: ***“Asgjë nuk kemi lënë pas dore nga Evidenca. Më në fund te Zoti i tyre do të tubohen.”*** (El En'am, 38)

Sheriati, sipas Mevlana Islahit, e ka fillimin e tij me Hazreti Ademin, kurse me Muhamedin a.s. ka marrë formën e tij

³² Schacht, Joseph, *Islamsko vjersko pravo*, Islamska misao, godina IV, broj 39, mart 1982, Džumadel-ula – Džumadel-uhra 1402, Sarajevo, fq. 38.

³³ Rahman, Fazlur, *Duh islama*, op. cit., 1983, fq. 150.

³⁴ Zejdani, Abdul Kerim, *Individi dhe shteti në Sheriatin islam*, op. cit., fq. 13.

gjithëpërfshirëse dhe përfundimtare. Në kohën mes këtyre dy pejgamberëve të Zotit, ka pasur disa ndryshime në këtë të drejtë, por parimet dhe vlerat themelore kanë mbetur të pandryshuara.³⁵

Dispozitat e Sheriatit zbatohen për të gjithë muslimanët, edhe nëse ata jetojnë në tërësi të ndryshme shtetërore. E drejta islame zbatohet vetëm për muslimanët (parimi personal), kurse për jomuslimanët vetëm në rast se ata vetë kërkojnë një gjë të tillë. Rrjedha e kohës, teorikisht, nuk ndikon në qëndrimin e muslimanëve ndaj ligjit të Zotit.

Ligji i Zotit mbetet një burim i vazhdueshëm frymëzimi, një masë e sjelljes së besimtarit. Parimet e së drejtës islame dhe dispozitat e veçanta të procedurave gjyqësore, ofrojnë një bazë të gjerë për përdorim në kushtet moderne dhe garantojnë mbrojtjen e të drejtave themelore të njeriut edhe në veprimet penale (respektimin e të drejtave të të akuzuarit, të gjykuarit, të lënduarit, si dhe të drejtat e shoqërisë në tërësi).³⁶

Zbatimi i së drejtës së Sheriatit, që nga fillimi i shtetit islam, ishte në duart e gjyqtarëve (*kudat*), të cilët rregullat e së drejtës materiale i kuptonin nga Kur'ani dhe Sunneti - burime të së drejtës sheriatike.³⁷

³⁵ Islahi, Amin Ahsan, shih: *Šerijat, bilješke uz jedno novo djelo o islamskom pravu*, Karčić, Fikret, Islamska misao, Godina IV, broj 44, Avgust, 1982, Sarajevo, fq. 49.

³⁶ Bassiouni, M. Sherif, *The Sources of Islamic Law, and the Protection of Human Rights in the Islamic Criminal Justice System*, vidi: Karčić, Fikret, *Univerzalnost islama*, Islamska misao, godina V, broj 49, Januar 1983, Rebiul-evvel – Rebiul-ahir, 1403, Sarajevo, fq. 46.

³⁷ Kazanović, Husein, *Dvije kodifikacije šerijatskog porodičnog prava*, op. cit., fq. 9.

E drejta e Sheriatit është aplikuar në botën islame nga fillimi i Islamit deri në shekullin e 13-të Hixhri, dhe në disa vende islamike vazhdon të zbatohet edhe sot. Orientalisti Santiljana ka mohuar zërat se e drejta arabe “si një e drejtë fetare” nuk është e aftë të zhvillohet.

Në bazë të faktit se juristët e “medhehbit maliki dhe shafi respektojnë rregullat të bazuara në zakone” ai ka nxjerr përfundimin se e drejta sheriatike është në gjendje për të ndjekur zhvillimin e shoqërisë.³⁸

Duke u marrë me çështjen e Sheriatit, me aplikimin dhe ndikimin e tij tek ne, ne myslimanët duhet të marrin në konsideratë traditën tonë që të gjejmë zgjidhje që do të mundësojnë ruajtjen e identitetit tonë fetar.

Sqarimi i rregullave islame për kërkesat e muslimanëve është një temë e rëndësishme, por edhe e ndjeshme, sepse, si rezultat i interpretimit të gabuar dhe jo të saktë, shtrembërohet e vërteta e Sheriatit.

Bashkësia islame ka provuar të jetë shumë e përgjegjshme ndaj detyrave dhe misionit të saj. Institucioni i Bashkësisë Islame, myftinjë, juristët dhe ulemaja islame kanë operuar në kushte shumë të vështira, por megjithatë ia kanë dalë të jenë në mbrojtjen e të drejtave të subjekteve të tyre.

³⁸ Muhammed, Muhammed Abdul Dževad, *Razvoj zakonodavstva u islamskom svijetu s posebnim osvrtom na posljednji period osmanljiskog hilaheta*, Islamska misao, godina VI, broj 61, januar 1984, Rebiul-evvel – Rebiulahir, 1404, fq. 26, shih fusnoten 24.

Dr. Jusuf el-Kardavi

SI (PSE) FRIKËSOHEN NJERËZIT NGA ISLAMI

Prej manifestimeve që kërkohen nga predikuesit e thirrjes islame gjatë veprimtarisë së tyre misionare, është edhe konsekuenca gjatë thirrjes dhe mësimit të njerëzve, ashtu që të mos kërkojnë nga personi që së voni e ka përqafuar Islamin, atë që kërkohet nga personi që është lindur në Islam, është rritur në të, është edukuar në gjirin e tij, dhe e ka trashëguar kulturën dhe traditat nga familja dhe nga komuniteti i tij. Prandaj, është gabim të kërkohet prej personit që së voni e ka pranuar Islamin që t'i kryej farzet, sunetet dhe nafilët, e pastaj të kërkohet largimi nga gjërat e ndaluara, të dyshimta dhe të urryera, dhe të insistohet në to, ashtu siç veprohet me një mysliman të përkushtuar e që është rritur në mesin e mirësive dhe është bërë shembull për njerëzit.

Unë i kam qortuar vëllezërit e mi në Japoni, të cilët gjatë mësimit të personave që janë rishtas në Islam, i rëndonin me shpjegime të hollësishme të dispozitave, duke i ngarkuar ata edhe me adhurimet e obligueshme dhe me ato fakultative, saqë më thanë: “Islami nuk po përhapet në mesin e japonezëve, sepse ata po thonë: “Vërtet feja juaj ka shumë angazhime.”

Unë u thashë atyre: “Ju vetë jeni shkaktarë! Metoda juaj e mësimit është ajo që i largon ata dhe nuk i tërheq!”

Mësuesi që i mëson ata që janë të rinj në Islam, duhet të kufizohet vetëm në mësimin e farzeve themelore. Gjithashtu, te ndalesat, duhet të kufizohen vetëm te haramet e determinuara, dhe të mos zgjerohet me gjërat që janë të dyshimta apo të urryera.

Madje, unë them: Së pari duhet përqendruar vetëm në shmangien e mëkateve të mëdha, sepse mëkatet e vogla shlyhen me pesë namazet ditore, me namazin e xhumasë, me agjërim dhe adhurim të Ramazanit, siç thuhet në hadithin autentik: *“Pesë namazet ditore, namazi i xhumasë deri në xhuminë tjetër dhe Ramazani deri në Ramazanin tjetër, i shlyejnë mëkatet e vogla, të cilat janë shkaktuar në mes tyre, nëse njeriu pranë atyre nuk shkakton mëkate të mëdha.”* (Transmeton Imam Muslimi, nga Ebu Hurejre r.a.)

Nga “Dy Sahihët” transmetohet: *“Çka mendoni, sikur të ishte një lumë para derës së ndonjërit prej jush, në të cilin ai do të lahej për çdo ditë nga pesë herë, a do të mbetej në të ndyrësi? Ky është shembulli i pesë kohëve të namazit. Allahu me faljen e namazeve i shlyen mëkatet.”* Me këtë nënkupto-

hen mëkatet e vogla, sepse mëkatet e mëdha shlyhen vetëm me pendim (tevbe).

Kjo konfirmohet edhe me Kuran:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ ۚ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ
السَّيِّئَاتِ ۚ ...

“Dhe fale namazin në mëngjes dhe mbrëmje, dhe në një kohë të natës! Me të vërtetë veprat e mira i shlyejnë veprat e këqija.” (Hud, 114)

“Kush agjëron Ramazanin dhe e fal teravinë, me besim dhe duke shpresuar në shpërblimin e Zotit, atij i falen të gjitha gabimet e kaluara.” (Buhariu & Muslimi)

Në një hadith autentik, gjithashtu, konfirmohet: *“Nga umreja deri në umren tjetër, shlyhen mëkatet e shkaktuara mes tyre.”*

Për më tepër, Kurani përcakton se duke u shmangur nga mëkatet e mëdha shlyhen mëkatet e vogla. Kjo ndodh nëse shmangia bëhet nga devotshmëria dhe frika e Allahut, e jo nga paaftësia e duke qenë lakmitar dhe i prirë për të. Allahu i Plotfuqishëm thotë:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ
مُدْخَلَ كَرِيمٍ

“Nëse largoheni prej mëkateve të mëdha, të cilat u janë të ndaluara, Ne jua shlyejmë mëkatet e vogla dhe ju fusim në një vend të ndershëm.” (En-Nisa, 31)

Prej sjelljes së mirë dhe lehtësimit ndaj personave të rinj në Islam, është edhe lehtësimi i tyre për pendim. Në qoftë se një person e ka jetuar jetën në baltën e mëkateve, e pastaj Allahu ia hap gjoksin për pendim dhe e udhëzon në rrugën e drejtë, e kemi obligim që ta shoqërojmë me simpati dhe ta konsiderojmë si atë që e ka pranuar rishtas Islamin. Më tutje, ia prezantojmë veprat e vogla dhe dispozitat më të lehta, derisa t'i forcohen këmbët, e t'i lëshojë rrënjët në tokën e mirësive dhe devotshmërisë, e pastaj të ngrihemi me të pak nga pak. Në fakt, ai vetë do të përpiqet të ngrihet, ashtu që nëse në fillim mjaftojë vetëm me farzet, tash do të përpiqet t'i shtojë edhe sunetet ose disa prej tyre për fillim. Po kështu, nëse në fillim mjaftojë me përmbajtje nga mëkatet e mëdha, do të përpiqet që aty t'i përfshijë edhe mëkatet e vogla. Ai madje do të ngrihet edhe më shumë se kaq, derisa të mbeten vetëm të dyshimtat, e kush ruhet nga të dyshimtat, ai e ka pastruar fenë dhe nderin e tij.

Kështu duhet të veprojmë gjatë thirrjes së një myslimani që e stërvit dhe e lufton epshin e tij, për t'u lartësuar prej një grade në tjetrën, derisa ta arrijë gradën e të devotshmëve, për të cilët flitet në hadithin e Pejgamberit s.a.v.s.:

“Nuk e arrin rob gradën e të devotshmëve, derisa t'i braktis edhe gjërat që s'kanë ndonjë gjë (të dyshimtë), nga kujdesi për shkak të atyre gjërave që kanë ndonjë gjë!” (Transmeton Tirmidhiu)

Jam ndier shumë keq kur i kam hasur disa vëllezër, predikues në Islam, që shkonin në vendet që kanë jetuar gjysmë shekulli e më tepër në komunizëm, bijtë dhe bijat e të cilëve janë lindur në atë atmosferë ateiste e jobesimtare, ku edhe

janë mbajtur të padijshëm për Islamin, plotësisht të izoluar prej tij, dhe asnjëherë nuk u është dhënë mundësia të njihen me të. E vetmja gjë që i lidh me Islamin është shehadeti (dëshmia për njëjësimin e Zotit dhe pejgamberllëkun e Muhamedit a.s.), dhe admirimi i trashëguar për këtë fe. Unë i pashë këta vëllezër teksa fillonin që këtyre njerëzve, burra e gra, t'ua mësonin çështjet e diskutueshme. Atyre ua impononin medhhebin dhe tarikatin e tyre; meshkujve ua detyronin lëshimin e mjekrës, ndërsa femrave veshjen e perçes!

Disa prej jush jeni frikësues!

Prej shkaqeve të frikësimit është edhe vulgariteti, vrazhdësia dhe ashpërsia në sjellje me njerëzit. Vërtet sjellja e mirë, njerëzia, butësia dhe buzëqeshja predikuesin e bëjnë të dashur te njerëzit dhe e afrojnë me ta. Përndryshe, me vulgaritet, vrazhdësi dhe ashpërsi, pra sot njerëzit nuk i pëlqejnë personat me këto cilësi, ngase janë cilësi neveritëse, jo tërheqëse, siç shihet dhe dihet.

Kurani famëlartë këtë e përcakton në mënyrë të qartë. Muhamedit a.s. shprehet me këto fjalë:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ ۖ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ
لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

“Në saje të mëshirës së Allahut u solle butësisht me ta (o Muhamed!) – e sikur të ishe i ashpër dhe i vrazhdë, ata do të largoheshin prej teje...” (Ali Imran, 159)

Kështu i tha, me gjithë faktin se ai ishte i dërguari i tyre nga Allahu, i mbështetur me shpallje, dhe i mbrojtur nga Zoti

i tij. Mirëpo, qeniet njerëzore për nga natyra nuk e durojnë shoqërimin me ashpërsinë dhe vrazhdësinë, madje edhe nëse është shoqëruesi pejgamber i mbrojtur, dhe ky fakt duhet të na mjaftojë si mësim dhe këshillë.

Prandaj, nuk duhet të habitemi kur shohim se i Dërguari i Allahut ishte njeriu më i moralshëm, më i butë, më miqësor, më i shoqërueshëm, më i gatshëm për ta falur keqbërësin dhe për t'ia shtrirë dorën atij që ka dështuar dhe i kanë rrëshqitur këmbët. Duke e përshkruar atë, Allahu i Lartmadhërishëm thotë:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ
عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

“Ju erdhi i dërguar nga mesi juaj. Atij i vjen rëndë për vuajtjet tuaja. Është i brengosur për besimtarët, dhe është i butë dhe i mëshirshëm.” (Et-Tevbe, 128)

Prej frikësimeve është edhe pamja e keqe

Nga shkaqet e frikësimit është edhe pamja e jashtme, pra kur është e keqe, pra në dukje, në veshje dhe në paraqitje, e që lë përshtypje te njerëzit, sidomos tek bashkëkohorët, pra se ky person është i prapambetur ose jeton jashtë rrethit të kohës.

Muhamedi a.s. u kujdes shumë që ta lartësojë shijen e shokëve të tij në paraqitjet e tyre, në dukjet e tyre, ashtu siç u kujdes edhe në ngritjet e përvojës së tyre.

Ai një herë iu tha shokëve të tij: *“Ai që ka në zemrën e tij një grimcë të mendjemadhësisë, nuk do të hyjë në Xhenet.”*

Një njeri e pyeti: “O i Dërguari i Allahut, unë jam një njeri i pasionuar pas bukurisë në çdo send, madje nuk kam dëshirë që dikush të ma kalojë as për një lidhëse këpucësh. A është kjo mendjemadhësi?” Pejgamberi s.a.v.s. iu përgjigj: “Allahu është i bukur dhe e pëlqen bukurinë!” Mendjemadhësi konsiderohet atëherë kur njeriu e mohon të vërtetën, kur i konsideron të tjerët më të ulët se veten e tij, i shikon me përbuzje dhe mospërfillje, si dhe sillet ashpër me ta.”

Sa shprehje e bukur, sa shprehje e fuqishme: “Allahu është i bukur, dhe e pëlqen bukurinë!”

Imazh tërheqës dhe imazh dëbues

Më e rëndësishme nga të gjitha është Imazhi me të cilin Islami paraqitet te njerëzit. Ekziston imazh tërheqës dhe imazh dëbues, imazh përgëzues dhe imazh frikësues, por ne njerëzit mund t'i afrojmë rreth vetes vetëm me imazhin përgëzues.

Ka njerëz që Islamin e paraqesin me një imazh aq trishtues sa prej tij të rrëqethet lëkura, pra nga egërsia e tij dridhet trupi dhe nga përmendja e tij frikësohen zemrat.

Ky është Islami që bën thirrje për *verbalizëm* në doktrinë, për *formalizëm* në adhurim, për *negativizëm* në sjellje, për *cektësi* në të menduar, për interpretim *fjalë për fjalë*, për *fenomenizëm* në jurisprudencë dhe për *formalitet* në jetë.

Ky është Islami fytyrëmërror, i vrenjtur dhe i zymtë, i cili në thirrje e di vetëm dhunën, në dialog e di egërsinë, në trajtim me njerëzit arrogancën dhe metodën e vulgaritetit.

Ky është Islami i ngurtë si shkëmbi, i cili nuk njeh diversitetin e mendimeve, nuk e pranon diversitetin e interpretimeve. Ai e njeh vetëm një mendim dhe vetëm një formë. Ai nuk dëgjon mendim tjetër, as formë tjetër. Asnjëri prej tyre nuk beson se mendimi i tij është i drejtë por ka mundësi të jetë i gabuar, kurse mendimi i tjetrit është i gabuar por mund të jetë edhe i drejtë. Ai beson se vetëm mendimi i tij është i drejtë dhe nuk mund të jetë i gabuar, ndërsa mendimi i të tjerëve është absolutisht gabim dhe nuk ka mundësi në asnjë mënyrë që të jetë i drejtë.

Ky është Islami që femrën e sheh me dyshim, i cili bën thirrje për mbylljen e saj në shtëpi, për ndalimin e saj nga puna dhe për ndalimin e saj nga angazhimi në thirrjen fetare dhe në jetën shoqërore dhe politike.

Ky është Islami, i cili nuk vendos drejtësi në shpërndarjen e resurseve, as nuk e konfirmon bazën e konsultimit në qeverisje, as nuk e vendos lirinë për popullin, as nuk kërkon përgjegjshmëri për hajdutët e mëdhenj për atë që kanë vjedhur apo kanë bërë, as nuk i paralajmëron njerëzit nga rënia në kthetrat e varësisë së fuqive të huaja, apo nga nënshtimi ndaj pushtetit armiqësor ekspansionist sionist, por (ky Islam) i fut njerëzit në polemika e grindje verbale, në të drejtën islame sekondare, në vogëlsira kontradiktore, qoftë në adhurim apo transaksione, ku nuk përfundojnë dot mosmarrëveshjet.

Ky është Islami, i cili aq shumë zgjerohet në fushën e ndalesave, saqë gati e bën jetën një mori ndalesash, ku fjala më e afërt me gjuhët e predikuesve të tij dhe me pendën e autorëve të tij është fjala 'haram' (e ndaluar).

Ndërkaq, Islami i dëshiruar është Islami i parë. Islami i Kuranit dhe Sunetit. Islami i traditës së Pejgamberit a.s. dhe i traditës së halifëve të drejtë dhe të udhëzuar pas tij. Islami i lehtësimit dhe jo i vështirësimit, tërheqës e jo frikësues, i mirësisë e jo i dhunës, i njohjes njëri me tjetrin e jo i injorimit të njëri-tjetrit, i tolerancës e jo i fanatizmit, i substancës e jo i formës, i veprimit e jo i polemikës, i dhënies e jo i pretendimit, i angazhimit e jo i imitimit, i rinovimit e jo i ngurtësimit, i disiplinës e jo i përtacisë. Islami i modernitetit e jo i ekzagjerimit apo i neglizhencës.

Islami i dëshiruar është Islami i bazuar në doktrinë, fryma e së cilës është monoteizmi, në adhurim, fryma e të cilit është sinqeriteti, në moral, fryma e të cilit është mirësia, në sheriat, fryma e të cilit është drejtësia, në bashkësi, fryma e të cilës është vëllazëria, dhe fryti i gjithë kësaj është civilizimi, fryma e të cilit është ekuilibri dhe integrimi.

Ky është Islami i vetëm, i cili na afron me botën dhe e afron botën me ne. Ky është Islami që birësohet nga zgjimi islamik, apo ajo që duhet të birësohet nga zgjimi dhe me të gjitha degët e tij, sepse është shumë evidente se disa prej degëve të tij tashmë kanë nevojë ta tejkalojnë fazën e adoleshencës dhe ta arrijnë moshën madhore.

*Përkthim dhe përshtatje
nga gjuha arabe:*

Miftar Ajdini

Nexhat Ibrahimi

PARAQITJA POZITIVE E ISLAMIT NË EVROPË

Shqyrtimi hyrës

Islami për myslimanin nuk është vetëm besim, bindje, doktrinë e brendshme, ritual i caktuar, por është edhe mënyrë e jetës, sistem i jetës, platformë mbi të cilën ndërtohen njerëzit, përkatësisht karakteret e tyre, por edhe vetë historia, në nivel lokal, rajonal apo edhe më gjerë. Nëse njeriu Islamin e ka përqaftuar si synim jete, vështirë që të mos arrijë rezultatin e synuar. Këto synime duhet të jenë në pajtim me ligjet pozitive të shtetit ku jeton, por pa e lënduar ndonjë parim apo shtyllë të fesë islame.

Gjatë shekullit XX shumë myslimanë kanë arritur të shkojnë për të jetuar në Evropë, e jo ta përdorin Evropën vetëm si trampolinë për të ikur në ndonjë vend tjetër. Shekulli

XXI karakterizohet me një trend edhe më të theksuar, sidomos për shkaqe të pasigurisë nga luftërat, vështirësitë ekonomike apo për ndonjë synim shëndetësor, shkencor e intelektual. Tani kemi myslimanë në Evropën perëndimore si brez i dytë apo i tretë. Përkundër këtij fakti se ata janë myslimanë të lindur në Evropë, se janë pjesë fizike e Evropës, deshëm ne apo jo, pas çdo incidenti apo edhe pas ndonjë konflikti lokal të një lagjeje, me ndërlidhje myslimane-kristiane, gjendja e myslimanëve vjen në gjendje shqetësuese, madje kërcënuese, herë-herë edhe me pasoja fatale.¹

Duke e marrë parasysh këtë gjendje, përpjekja duhet të shkojë drejt paraqitjes së rolit të myslimanëve në Evropë dhe më gjerë dhe manifestimit të besimit të tyre në jetën e përditshme të vendeve evropiane.² Myslimanët gjenden në situatë të vështirë: ta pranosh fenë e tyre apo ta ruash fenë tënde dhe tërë atë që e përbën këtë fe. Edhe pse është gjendje e rëndë, megjithatë nuk është e pakapërcyeshme. Në përgjithësi, myslimanët kanë si prioritet arsimimin e lartë dhe inkuadrimin në shërbimet dhe detyrat publike të cilitdo lloj. Me këtë veprimtari, ata synojnë të tregojnë se Islami por edhe myslimanët nuk janë “çfarë” dhe “si” paraqiten ata nëpër thujt të gjitha mediet vendore dhe perëndimore, qeveritare apo joqeverita-

¹ Nexhat Ibrahim, Myslimanët në kërkim të Islamit, Logos-A, Shkup, 2008, fq. 445 dhe 473 e tutje.

² Vetë titulli i artikullit është defanziv, apologetik e kjo për shkak të pozitës inferiore të Islamit në Evropë. Tituj të tillë nuk do të ndeshësh për katolicizmin, protestantizmin as ortodoksizmin etj. Edhe si nocion shoqëror e filozofik, politik e ekonomik por edhe si nocion semantik titulli dhe shkrimi manifeston një lloj geto, një lloj pajtimi të detyrueshëm, të dhunshëm, të imponuar të Evropës me Islamin. Shih gjerësisht: Enes Karić, Čekajući Evropu, Sarajevë-Zagreb, 2015, fq. 43 e tutje.

re. Në përgjithësi, në jetën private të tyre myslimanët kanë një gjendje relativisht të mirë dhe nuk detyrohen në veprime antiislame, por ata (feja e tyre) ende nuk njihet si fe zyrtare, siç është rasti me hebraizmin, dhe shumë aspekte të fesë së tyre mbetin në rrafshin emocional dhe rigorozisht privat.³

Të kuptuarit e Islamit në kohën bashkëkohore

Manifestimi dhe zbatimi i Islamit në Evropë duhet të bazohet në vlerat më serioze nga e kaluara e myslimanëve. Çdo “reformë” e pamatur do të sjellë pasoja për të ardhmen. Brezi i parë, por edhe 2-3 brezat vijues, do ta kenë më vështirë, por më tutje do të jetë më mirë dhe më lehtë, nëse Islami do të jetohet në mënyrë më aktive dhe më të gjallë. Me këtë nënkuptojmë, të formohet bindja se ritualet islame afrojnë te Zoti dhe mbajnë gjallë përsëpirtësinë dhe nuk ekzistojnë vetvetiu, sa për të thënë, apo për të qenë pengesë në jetën njerëzore.⁴

Bukur e ka thënë një intelektual se për myslimanët në Evropë më me rëndësi është metodologjia e të drejtës islame, e cila do t’ju ndihmojë t’i gjejnë përgjigjet në çështjet e reja sesa *fetvatë* (decizionet juridike), tashmë ekzistuese të disa juristëve islamë, të cilat për kohën dhe vendin ku jetojnë janë të rëndësishme së dytë. Për ta është me rëndësi parësore rishtazi ta perceptojnë shkencën islame, siç ndodhi në fillim të Isla-

³ Ali Köse, Evropa dhe Islami, Logos-A, Shkup, 2015, fq. 23 e tutje.

⁴ Hidajet Hasanović, Značaj iskazivanja islama u Evropi, në:
<http://www.medzlis-rijeka.org/default/index/a/id/64>.

mit, dhe të hulumtojnë nga thesari i pasur rreth përgjigjeve të duhura, që më herët nuk janë trajtuar. Këtë përgjigje nuk mund ta ofrojnë dijetarët nga larg në kohë dhe hapësirë, por dijetarët nga vetë rrethi dhe mjedisi ku jetojnë myslimanët evropianë. Në këtë mënyrë ata duhet t'i tregojnë Evropës se Islami nuk është “problemi” i Evropës dhe botës, madje t'u dëshmojnë se myslimanët kanë ide dhe potencial shumë serioz për një të ardhme optimiste të njerëzisë.⁵

Manifestimi i Islamit në Evropë

Islami do të mund të manifestohej në Evropë plotësisht, sikur të plotësoheshin disa kushte: liria e fesë, dobishmëria për bashkësinë dhe dëshmia e shpalljes. Edhe pse me ligjet pozitive evropiane myslimanët nuk janë të detyruar të kryejnë punë të paligjshme, megjithatë, rrethanat tjera shpesh i detyrojnë myslimanët të zgjedhin mes alternativës së refuzimit të punës apo shkeljes së dispozitave islame. Sidomos kjo gjendje vështirësohet kur një numër myslimanësh shkelin rregullat, dhe atëherë myslimanët korrekt vijnë në pozitë të keqe, sepse cilësohen si “radikal”, kundrejt këtyre myslimanëve të “moderuar” që shkelin rregullat për interesa personale dhe përfitime të përkohshme.⁶

Por, kjo gjendje e të drejtave të kufizuara të myslimanëve në evro-perëndim nuk është më e keqja. Më e keqja është në

⁵ Shih: Ibrahim Kalin, Islami dhe Perëndimi, Logos-A, Shkup, 2011, fq. 47-59.

⁶ Shpesh herë shtrohet pyetja, madje edhe nga laikët tonë: Nëse mundet myslimani i caktuar ta konsumojë këtë e këtë, përse ti nuk e konsumon. Përse ti bëhesh ma katolik se papa!

sfidat e materializmit, të veshur nën petkun e shekullarizimit, laicizmit, kulturalizmit etj. Do ta shtrojmë problemin kështu: nuk është problemi te perëndimorët përse ne nuk falemi as agjërojmë! Nuk është problemi i tyre që ne nuk e flasim gjuhën e tyre edhe pas një qëndrimi 2-3 dekadash pos frazave më të zakonshme! Nuk është problemi i tyre që pjesa jonë e ndjeshme pas 2-3 dekadash e harrojmë gjuhën e prindërve! Duke harruar rëndësinë e familjes, ne bëhemi viktimë e mje-disit dhe rrethanave. Prandaj, këtu është faji jonë.⁷

Por, a ka rrugëdalje që myslimanët mos të viktimizohen nga të tjerët dhe të bëhen bashkëpunues e të dobishëm. Po, sipas asaj që ofron feja islame dhe burimet e saj, myslimanët mund të ndihmojnë sidomos në disa pikëpamje:

- 1) Mund të shërbejnë si urë lidhëse ndërmjet grupeve të ndryshme etnike, kulturore, besimore në shoqëri;
- 2) Mund të ndihmojnë në prezantimin e subtilitetit dhe mirëkuptimit në zhvillimin e dialogut ndërmjet grupeve të ndryshme e të shumta;
- 3) Mund të ndihmojnë në rimëkëmbjen e përshtetësisë dhe vlerave tjera;
- 4) Mund të bëjnë profilizimin e arsimimit shumëkultu-ror.⁸

Edhe pse Islami në aspekt të shtyllave dhe parimeve është një, në aspekt të perceptimit të tij, përkatësisht interpretimet e tij janë të shumta. Mos interpretimi përkatës i Islamit në Evropë ka bërë që të moshuarit të përpiqen ta ruajnë Isla-

⁷ Hidajet Hasanović, po aty.

⁸ Hidajet Hasanović, po aty.

min “e tyre” tradicional në dhe të huaj, ndërsa të rinjtë edhe pse po përvetësojnë traditat perëndimore në brendi të tyre ndihen dyfish të huajësuar: në shtëpitë e baballarëve të tyre nuk ndihen rahat, por as në shtëpitë e reja të tyre nuk ndihen rahat. Përse ndodh kjo është vështirë të gjendet përgjigje e saktë, por mendohet se kjo ndodh për shkak të mungesës së interpretimit bashkëkohor të Islamit. Improvizimet janë tre-guar të dështuara, kurse interpretime burimore nuk ka pasur. E kaluara është bërë klishe që ka penguar të ardhmen, rahat-inë shpirtërore dhe avancimin para.

Por, zërat për ndryshim edhe pse të paktë, nuk mungojnë. Zëri i Muhammed Abduhusë⁹, Xhemaludin Afganiut¹⁰ dhe Muhammed Ikbaliut¹¹ në botën arabe-islame dhe e Husein Gjozos¹² në Ballkan nga shekulli i parakaluar dhe i kaluar ende është i gjallë. Këta (dhe të tjerë) shumë herët kanë po-huar se reinterpretimi i Islamit, duke u bazuar në burime, është urgjent. Vetë struktura e Kuranit prej disa qindra aje-tesh juridike dhe mbi gjashtë mijë të tjera besimore dhe eti-ko-morale çojnë në përfundim se interpretimet e klasikëve janë të shkëlqyeshme, por jo edhe të vetmet dhe me karakter dogmatik. Mendimet e tyre janë përmendore të gjalla frymë-

⁹ Muhammed Abduhu, *Risalet-ut-tevhid*, botimi I, Bejrut, 1994/1414 h.; Kate Zebiri, Mahmud Šeltut i islamski modernizam, në: Enes Karić (ed.), *Kur'an u savremenom dobu*, II, Sarajevë, 1997, fq. 335-505.

¹⁰ M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, II, Zagreb, 1988, fq. 455-460. Enes Karić (ed.), *Tumačenja Kur'ana i ideologije XX stoljeća*, Sarajevë, 2002, fq. 7-32.

¹¹ Muhammed Ikbali, *Ripërtëritja e mendimit fetar në Islam*, Logos-A, Shkup, 2008.

¹² Husein Djozo, *Izabrana djela*, I-V, Sarajevë, 2006/1427 h.

zimi por jo “ikona” të paprekshme, të padiskutueshme, të pa-alternativë. Prandaj, Tarik Ramadani¹³, një mohikan thuajse i vetmuar në Evropë, ka të drejtë në insistimin e tij për reforma në perceptimin e problemeve aktuale. Ai pohon se Evropën nuk duhet parë si rival të cilin duhet luftuar, por si rival me të cilin duhet bashkëpunuar, me intelektualitet, në frymën e shpirtit dhe mësimit islam, njëkohësisht në paqe dhe pse jo në bashkëpunim me fetë tjera.

Për të sendërtuar këtë synim, bashkësitë myslimane në Evropë duhet të integrohen në shoqëritë e atjeshme. Natyrisht, kësaj klime integrimi duhet ndihmuar edhe shtetet evropiane, e jo të ndërmarrin veprime përjashtuese, çfarë bëri Franca me ligje kundër veshjes islame, apo shtetet tjera me ligjet getoizuese, përbuzëse madje dhunuese kundër myslimanëve. Dialogu ndërfaqetarak duhet të jetë i sinqertë, i hapur dhe pa kushtëzime. Evropa është e të gjithëve, sepse asnjë nga fetë monoteiste zanafillën nuk e ka në Evropë, por në Azi dhe të gjitha fetë duhet të kenë të drejtë të barabartë.

Në vend të ndezjes së fitilit të zjarrit në Perëndim kundër myslimanëve, evrop-perëndimorët duhet t’u shpjegojnë banorëve të vet se problemet aktuale në botën arabe-myslimane nuk janë prodhim i fesë islame por i vetë perëndimorëve dhe kolonës së pestë (tradhtarëve) brenda myslimanëve në ato vende. Perëndimorët e pasionuar pas resurseve materiale të Azisë dhe Afrikës janë verbuar kështu që ndjekin metodat

¹³ Shih hollësisht: Tarik Ramadan, *Të jesh mysliman evropian*, Logos-A, Shkup, 2011; Tariq Ramadan, *Western Muslims and the Future of Islam*, Oxford University Press, 2005; Tariq Ramadan, *Radical Reform – Islamic Ethics and Liberation*, Oxford University Press, 2009.

makiaveliste për sendërtimin e synimeve të tyre. Gjithashtu, duhet theksuar edhe synimet kristianizuese në shkallën e fanatizmit të skajshëm.¹⁴ Ky është shkaku kryesor, ndërsa reagi-mi i myslimanëve është pasojë e këtyre shkaqeve. Ngatërrimi i tyre i bënë myslimanët në sytë e euro-perëndimorëve monstrumë, gllabërues, duke mbuluar fajin e vet me pamflete altruiste, iluministe, humane etj. Popullit perëndimor duhet treguar natyrën e vërtetë të myslimanëve, dikur dhe sot e jo vetëm veprimet kamikaze të disa myslimanëve të frustruar e të traumatizuar në të shumtën e rasteve nga vetë perëndimorët. Nga perëndimorët myslimanët duhet të trajtohen si “ne” jo si “ata”, sepse kështu formohet kompleksi i inferioritetit dhe kështu na lindin qytetarët e rendit të dytë.¹⁵

Rritja e numrit të myslimanëve në Evropë, nëpërmjet lindjeve brenda Evropës apo nëpërmjet shpërnguljeve nga jashtë në Evropë, është rast i mirë që myslimanët të trajtohen mençurish. Sjellja e panatyrshme e evropianëve (sidomos e djathtistëve) ndaj myslimanëve ka bërë që shpesh të shpërngulurit në vend të ri mos të përshtaten plotësisht në bashkësinë e re dhe t’i ruajnë me xhelozitë traditat e tyre. Po ashtu, te kjo gjeneratë vërehet edhe dëshira për praktikumin e Islamit jo vetëm në familje por edhe në vende publike. Por, 11 shtatori 2001 në Nju Jork bëri një kthesë globale, të cilën myslimanët nuk janë të gatshëm ta pranojnë. Ata nuk mund

¹⁴ Shih: Nexhat Ibrahim, *Islami në trojet islamo-shqiptare gjatë shekujve*, botimi V, Zëri Ynë, Prishtinë, 2011; Hajredin S. Muja, *Në fenë e të parëve*, Logos-A, Shkup, 2013.

¹⁵ Sabir Tuajmeh, *El-Islamu ve mushkilat’us-sijasijjeh*, Bejrut, 1974/1394, fq. 139 e tutje.

të pajtohen me faktin që duhet të bartin pasojat e një personi diku në skaj të botës, i cili vepron në emër të myslimanëve, por pa pajtimin e tyre. Si do të ishte që një Skandinavi e tërë të vihet në shënjestër dhe të ndëshkohet për shkak të një fanatiku kristian dhe nacisti Brejvik, i cili lavdërohet me vrasjen e myslimanëve.¹⁶

Me rëndësi është që në këto zhvillime, myslimanët nuk guxojnë të tërhiqen nga jeta publike, intelektuale e shoqërore. Përkundrazi, duhet të marrin pjesë në çdo aktivitet shoqëror, politik, intelektual... Myslimanët kanë arritur rezultate epokale në shumë fusha të shkencës e artit, të politikës e ekonomisë dhe deri në shekullin XVIII ata paraqisnin njërin prej faktorëve me rëndësi të botës së deriatëhershme. Vetëm pas shekullit XVIII myslimanët ngecën, madje “kapën” tatëpjetën¹⁷, që do të rezultojë me kolonizimin e tyre nga evropianët gjatë shekullit XIX-XX, të cilët në këtë kohë ishin në kulmin e zhvillimit dhe prosperitetit. Si fuqi e vetme, Evropa dhe pastaj edhe SHBA, u vendosë si orientues i botës, si kriter mes të mirës dhe të keqes, ndërsa shumë myslimanë, duke vlerësuar gabimisht çka është vlerë e çka pavlerë, importuan dhe përvetësuan shumë ideologji të huaja, duke braktisur identitetin e vet fetar, moral, kulturor e shkencor.

Kush është fajtorë për këtë gjendje, feja islame apo mungesa e fesë islame nga jeta jonë private, shoqërore, intelektuale e myslimanëve. Për fat të keq, para vetes kemi në të

¹⁶ Ferid Muhiq, Identiteti islam i Evropës, Logos-A, Shkup, 2013, fq. 35 e tutje dhe vepra në përgjithësi.

¹⁷ Murad Hofmann, Islam kao alternativa, Zenica, Bemust, 1996, fq. fq. 24. Ali Köse, po aty, fq. 67 e tutje.

shumtën e rasteve pasues të Islamit në letër, pasues të vlerave islame të papërcaktuara “humaniste”, por që nuk janë reprezentues të denjë të Islamit. Sepse, Islamit i nevojiten intelektualë të mirëfilltë, me ndjenja fetare dhe atdhetare, kurse këta janë të paktë e të rrallë por edhe halë në sy për të dyja palët, edhe për myslimanët artificialë edhe për kundërshtarët e Islamit.¹⁸

Vlerat e mirëfillta perëndimore nuk injorohen

Çdo përparim teknik e teknologjik është i mirëseardhur për njerëzit, e edhe për myslimanët. Periudha e hershme myslimane tregon se myslimanët e kanë kuptuar drejt obligimin e përparimit. Çdo gjë shkencore kineze, hinduse, persiane, greke, egjiptiane e kanë pranuar, zhvilluar, për t’ia përcjellë atë dituri të përparuar gjinisë njerëzore. Prandaj, edhe sot, përvetësimi i të arriturave perëndimore, i metodave të tyre shkencore, duke i shtuar frymën islame, mund të prodhojë përparim material dhe shpirtëror të jashtëzakonshëm. Përparimi teknik nuk guxon të bëhet synim në vete, sepse do të bëheshim vegël e makiavelizmit, por ky zhvillim do të duhej të ishte instrument për lehtësimin e jetës në përgjithësi. Nëse mjetet materiale do të vireshin nën kontrollin e synimeve humane, rezultatet pozitive do të ishin të pashmangshme, ndër- sa zhvillimi do të quhej modernizim (bashkëkohorizim) e jo

¹⁸ Shih: S. H. Nasr, Tradicionalni islam u modernom svijetu, Sarajevë 1994, fq. 78.

shekullarizim dhe vesternizim.¹⁹ Me fjalë tjera, përgjigjja myslimane ndaj Perëndimit duhet të jetë sikurse përgjigjja e Perëndimit ndaj myslimanëve. Përgjigja myslimane duhet të jetë kreative, duke i kuptuar sfidat perëndimore dhe duke ofruar alternativa në ato sfida. Përgjigjja nuk bën të ngushtohet vetëm në aspektin politik sepse edhe dominimi perëndimor nuk është vetëm politik. Islami duhet të paraqitet në formën e vet të plotë, fetare, politike, ekonomike, sociale etj.²⁰ Nëse përgjigjja duhet të jetë elitare, atëherë bota myslimane duhet të formojë inteligjencë të re e cila di të ndiejë dhe mendojë në mënyrë islame, të integrojë politikën, shkencën, etikën, ekonominë, kulturën etj. E tërë kjo duhet të përshkohet me punë të sinqertë ekipore, konsultuese, pa kushtëzime rajonale e etnike, pa pengesa racash e gjuhësh, ngjyrash e dallimesh tjera. Kriter i dallimit duhet të jetë takvallëku, vetëdija jonë e vazhdueshme për Krijuesin dhe veprimi në atë frymë. (El-Huxhurat, 13).

Kjo elitë intelektuale, e pajisur me dije fetare, duhet ta arsimojë masën dhe ta zgjojë nga letargjia e ngecja. Ajo duhet ta islamizojë masën, por jo ta modernizojë²¹, reformojë²² apo

¹⁹ Fuat Sezgin, Epoka e madhe e panjohur – Nga historia e shkencës dhe e teknologjisë islame, Logos-A, Shkup, 2015.

²⁰ Interpretuar sipas: Khurshid Ahmad, Priroda islamskog preporoda, në: Enes Karić, Kur'an u savremenom dobu, II, po aty, fq. 69.

²¹ *Modernizmi islam* është lëvizje shpirtërore islame që përkrah reformën e institucioneve themelore islame, shoqërore dhe politike, në pajtim me mësimin islam, por që frymëzimin për këtë e gjen edhe në mendimin dhe praktikën perëndimore dhe duke e aplikuar metodologjinë perëndimore. Gjerësisht shih: Nexhat Ibrahim, Islami në trojet islamo-shqiptare, po aty, fq. 166 e tutje.

²² Reformizmi islam është lëvizje shpirtërore islame që përkrah metodën e revitalizimit të mendimit dhe praktikës islame, që më tepër bazohet në buri-

të ketë koncepte të afërme me këto në mënyrën perëndimore, sepse specifikat e Islamit nuk lejojnë kopjimin e thjeshtë të modernizmit evropian, reformizmit evropian apo fundamentalizmit evropian. Elita duhet të bëhet bindëse dhe e qartë intelektualisht dhe racionalisht, duke e ringjallur dhe avancuar arsimimin mysliman, i cili do të dijë t'i qaset Perëndimit. Myslimanët duhet të arsimojnë intelektualë diplomatë, ekonomistë, tregtarë, filozofë, teologë. Kësaj duhet shtuar edhe vetëdijen e re dhe vullnetin e ri për synimin e ri, gjatë së cilës gjendje do të shfaqin gatishmërinë dhe guximin për vepra të guximshme dhe të sakrificës. Në këtë gjendje të re, vetëdije të re pushojnë kriteret e përditshme të së mundshmes, kurse fillojnë kriteret ku individit dhe grupi ngrihen në shkallën e sakrifikimit për ideal. Po nuk u plotësoan këto dhe kriteret të ngjashme e të afërta, nuk mund të presim ndryshime të gjendjes dhe të ndjenjës, vetëdijes për më shumë, për më lart. Në tërë këtë, individit është strumbullar. Ai duhet të pajiset me moral, kulturë, urtësi, aftësi, dije, sepse kjo e fundit (dija) është kurora dhe çelësi i suksesit. Individit duhet ta rritë numrin e individëve në grup, e grupi në bashkësi më të madhe. Gjuha e individit, e grupit dhe e bashkësisë duhet të jetë bashkëkohore, intelektuale, e përshtatshme dhe profane. Kur të ngadhënjëhet vetvetja, nga brenda, mund të mësohen edhe të tjerët me vlerat që e kanë karakterizuar dikur Islamin, siç është besimi, mësimi, kultura, edukimi, qytetërimi.²³

met fundamentale të Islamit sesa në inspirimin e epokës moderne, që është karakteristikë e modernizmit islam. Gjerësisht shih: Nexhat Ibrahim, Islami në trojet islamo-shqiptare, po aty, fq. 169 e tutje.

²³ S. H. Nasr, Vodič mladom muslimanu, Sarajevë, 1998, str. 302.

Çfarë mund t'i ofrojë Islami botës euro-perëndimore

Është e diskutueshme se çfarë mund t'i ofrojë Islami botës euro-perëndimore! Myslimanët kanë ofertat e tyre, gjithashtu, edhe perëndimorët refuzimet e tyre. Por, nëse do të përpiqemi të flasim objektivisht, duke lënë anash emocionalizmin nonshalant lindor dhe racionalizmin materialist të skajshëm perëndimor, Islami mund t'u ofrojë partnerëve të vet një varg gjërash, të cilat Murad Hofmann, diplomat gjerman, i ka propozuar para disa viteve, e ato të përmbledhura janë:

1. Perëndimi vuan nga paragjykimet racore kudo. As Islami nuk arriti ta eliminojë në tërësi nga vetvetja këtë të keqe, por nuk ekziston religjion tjetër i cili ka treguar rezultate më të mira në luftë kundër racizmit. Gjithashtu, përkundër urdhrat kristian “duaje fqinjin tënd sikur vetveten”, Perëndimi përfundimisht vuan prej ftohtësisë së marrëdhënieve shoqërore e familjare. Disa njerëz nuk kanë madje as kontakte me fqinjin e vet. Umeti mysliman dhe myslimanët në Perëndim, sidomos nëse trajtohen më mirë, do ta demonstrojnë këtë ngrohtësi, miqësi dhe gatishmëri të munguar për ndihmë, të cilët kështu i mungojnë fëmijëve perëndimor.
2. Të rinjtë në Perëndim mbrojnë hierarkitë në të gjitha fushat, duke përfshirë këtu punën, kishën dhe familjen e tyre. Islami është pluralist dhe madje nuk njeh sakramentet të cilat priftërinjtë duhet kryer. Nuk ka papë në Islam, as mundësi ndërmjetësimi, sepse këtë e bëjnë drejtpërdrejt duke iu drejtuar Allahut në sexhaden e tij të lutjes,

prandaj edhe myslimani është besimtari më i lirë që mund të imagjinohet.

3. Perëndimi feston racionalitetin. Mirëpo, dogmat si: mëkati i lindjes, trinia, personifikimi hyjnor, janë ato të cilat Islamini e veçojnë si religjionin më racional: libri i shenjtë mysliman thërret njeriun në meditim, vrojtim dhe përsiatje ndërsa për gabimet eventuale ekspertin edhe e shpërblen.

Gjithashtu, nga natyra myslimanët janë njerëz të kthjellët, gjithnjë të gatshëm të dalin para Krijuesit dhe botës. Myslimanët janë shpresa e vetme për lagjet e ndotura nga varësitë e ndryshme. Rol në këtë ka familja, e cila është thelbi i shoqërisë dhe shtetit. Po u rrënuar familja do të rrënohet edhe shteti edhe shoqëria. Prandaj, myslimanët duhet ta mbrojnë familjen që ta mbrojnë shoqërinë dhe njerëzinë.

4. Perëndimi, sidomos pjesa femërore e tij, përpjeket ta mbrojë dinjitetin e femrës, mirëpo gjatë kësaj përpjekjeje bën gabime, sepse kopjon meshkujt apo edhe garon me ta. Ato gabimisht vlerësojnë se vendi i punës dhe pavarësia ekonomike e mbron dinjitetin e saj. Në të shumtën e rasteve, këto parime moderne evropiane e zhvlerësojnë femrën, e sfidojnë me ngarkesa që nuk mund t'i bartë. Femra në Perëndim, me synim të barazimit me meshkujt dhe me synim të lirisë absolute, u bë objekt shfrenimi e perversiteti edhe më shumë edhe më vrazhdë se më parë.

Jemi dëshmitarë se femra perëndimore, por jo vetëm ajo, çdo ditë e më shumë ka nevojë për mbrojtje psikiatrike. Atë nuk e ndihmon pavarësia ekonomike, as liria e lëviz-

jes, e të shprehurit, e zgjedhjes së partnerëve e tjera. Islami ofron alternativë kundrejt vetmisë, tëhuajësimit, konfuzionit. Këtë e bënë sidomos nëpërmjet namazit, agjërimit, zekatit, nëpërmjet arsimimit edukativ dhe edukimit arsimues, menaxhimit të mirë të kohës, familjes, rrethit etj.

5. Me plakjen e popullsisë perëndimore, me grumbullimin e pasurisë te pletë, sidomos te të vejat, sistemi ekonomik perëndimor rrezikon të humb vitalitetin. Sidomos në kohën kur mjetet rrezikojnë të humben, për shkak të investimeve jo të sigurta nga luftërat lokale e rajonale dhe nga sistemi kamatar rrënues. Sistemi islam i investimeve ofron lehtësi për investuesit, sepse me parimin e ndarjes së fitimit dhe humbjes, ofron më shumë siguri ndër palët kundrejt fitimit fiks paraprak. Njëkohësisht, Islami mundet sërish ta njoftojë Perëndimin me konceptin e tij se drejtësia shoqërore dhe dinjiteti njerëzor ka përparësi kundrejt synimeve johumane ekonomike.
6. Njeriu perëndimor është gjithnjë e më i vetëdijshëm për rrezikun e marrjes së llojeve të rrezikshme të ushqimit. Ata do të mund të zbulojnë se myslimanët tërë kohën kanë qenë në të drejtë, duke refuzuar të përdorin mishin jo të shëndetshëm të derrit.²⁴
Në brengosjen e tyre në rritje për shëndetin e bazuar në kontrollimin e peshës dhe parimet dietaliste, perëndimo-

²⁴ Hidajet Hasanović, po aty.

rët do të mund ta zbulonin Islamin dhe shtyllën e tij - agjërimin si një gjë vërtet mjaft moderne.”²⁵

Këto janë disa kontribute të cilat myslimanët do të mund t’ia ofronin perëndimorëve. Pranimi dhe absorbimi i këtyre parimeve dhe aplikimi qoftë në rrafshin individual apo kolektiv, nënkupton revolucion shoqëror dhe moral. Kristianizmi e ka humbur kredibilitetin ndër kristianët për ndonjë ndryshim pozitiv, ndaj Islami ka shansin për këtë. Ka potencial besimor, moral, shoqëror e ekonomik për ndryshim. As ...izmat tjerë në Evropë nuk mund të bëjnë revolucion, sepse kanë karakter të përkohshëm, të kufizuar, trend çasti të të pakënaqurish, dhe jo platformë të qëndrueshme.

Përfundim

Gjallëria marramendëse, dinamika agresive, e gjallë, me shumë ndryshime dhe dallime e karakterizon kohën e fundit. Të tillë janë edhe njerëzit e kësaj kohe, sepse të tilla janë ligjet e natyrës. Por, nëse rrethanat ndryshojnë esenca megjithatë mbetet e njëjtë dhe si rezultat i kësaj njeriu vazhdimisht është në kërkim të fatit, prehjes, lumturisë, gëzimit. Bota, me specifikat e saj, e rrëgjon, e pengon arritjen e këtij synimi duke e shndërruar njeriun në qenie të kësaj bote dhe të varur nga kjo botë materiale. Rrëgjimi i aspektit shpirtëror të njeriut, ai element që njeriun e bën njeri, e shndërron njeriun në vlerë të parëndësishme, krijesë njëtrajtëshe, pa aspektin frymor, i cili njeriut i jep dimensionin e lartë, metafizik. Këtu

²⁵ Murad Hofmann, po aty, fq. 24.

edhe qëndron problemi i njeriut, paaftësia e harmonizimit të aspektit fizikë dhe frymorë, ose injorimi i njërit aspekt në dëm të tjetrit. Problemi që njeriun e shtynë në ekzistimin e tij fizikë dhe problemi që njeriun e shtynë në ekzistimin meta-fizikë. Vënia nën kontroll e ekzistimit fizikë nga ekzistimi frymor e çon njeriun drejt burimores, drejt të lartës, hyjnores.

Literatura:

1. Ali Köse, Evropa dhe Islami, Logos-A, Shkup, 2015.
2. Enes Karić, Čekajući Evropu, Sarajevë-Zagreb, 2015.
3. Enes Karić (ed.), Kur'an u savremenom dobu, II, Sarajevë, 1997.
4. Enes Karić (ed.), Tumačenja Kur'ana i ideologije XX stoljeća, Sarajevë, 2002.
5. Ferid Muhic, Identiteti islam i Evropës, Logos-A, Shkup, 2013.
6. Fuat Sezgin, Epoka e madhe e panjohur – Nga historia e shkencës dhe e teknologjisë islame, Logos-A, Shkup, 2015.
7. Hajredin S. Muja, Në fenë e të parëve, Logos-A, Shkup, 2013.
8. Hidajet Hasanović, Značaj iskazivanja islama u Evropi, në: <http://www.medzlis-rijeka.org/default/index/a/id/64>. (Qasja më: 29. 06. 2016).
9. Husein Džozo, Izabrana djela, I-V, Sarajevë, 2006/1427 h.
10. Ibrahim Kalin, Islami dhe Perëndimi, Logos-A, Shkup, 2011.
11. M. M. Sharif, Historija islamske filozofije, II, Zagreb, 1988.
12. Muhammed Abduhu, Risalet-ut-tevhid, botimi I, Bejrut, 1994/1414 h.
13. Muhammed Ikbali, Ripërtëritja e mendimit fetar në Islam, Logos-A, Shkup, 2008.
14. Murad Hofmann, Islam kao alternativa, Zenica, Bemust, 1996.

15. Nexhat Ibrahim, Islami në trojet islamo-shqiptare gjatë shekujve, botimi V, Zëri Ynë, Prishtinë, 2011.
16. Nexhat Ibrahim, Myslimanët në kërkim të Islamit, Logos-A, Shkup, 2008.
17. S. H. Nasr, Tradicionalni islam u modernom svijetu, Sarajevë 1994.
18. S. H. Nasr, Vodič mladom myslimanu, Sarajevë, 1998.
19. Sabir Tuajmeh, El-Islamu ve mushkilat'us-sijasijjeh, Bejrut, 1974/1394.
20. Tarik Ramadan, Të jesh mysliman evropian, Logos-A, Shkup, 2011.
21. Tariq Ramadan, Radical Reform – Islamic Ethics and Liberation, Oxford University Press, 2009.
22. Tariq Ramadan, Western Muslims and the Future of Islam, Oxford University Press, 2005.

Prof. Dr. Qazim Qazimi

MUSLIMANËT DHE METODAT EKSPERIMENTALE TË SHKENCËS

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ
السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ
دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
لَايَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿البقرة ١٦٤﴾

*“Vërtet se në krijimin e qiejve dhe të Tokës, në ndërri-
min e natës e të ditës, në anijet që lundrojnë nëper det
për t’u sjell dobi njerëzve, në ujën që e lëshon All-llahu
prej qiellit duke e ngjallur përmes tij tokën pas vdekjes
së saj dhe duke shpërndarë në te nga çdo lloj gjallese,*

në qarkullimin e erërave dhe reve të nënshtruara mes qiellit e Tokës, (në të gjitha këto), ka argumente për një popull që ka intelekt (mend)”.¹

Shkencëtarët myslimanë i kanë kushtuar rëndësi të madhe po edhe i vunë theks të mprehtë metodave eksperimentale të shkencës dhe kjo ndodhte për shkak të përqendrimit të madh në vrojtimin empirik të gjetur në Kur'an dhe sunnet (hadithe të Pejgamberit Muhammed a.s.), por edhe për shkak të themelimit rigoroz e kritik të metodave historike në shkencën e hadithit.

Myslimanët, në periudhën e mesjetës, hartuan dhe aplikuan metodat eksperimentale të shkencës. Ata studiuin matematikën, mjekësinë, kiminë, astronominë, dhe fusha të tjera të dijes. Puna në laborator ishte pjesë e rëndësishme e përpjekjeve të tyre kërkimore-shkencore. Metodatat e tyre të mbledhjes së informacionit në mënyrë sistematike ishin mjaft të zbatueshme, duke krijuar themelet e sistemeve që përdoren sot. Ata, duke u mbështetur në mësimet hyjnore paraqitën për herë të parë vrojtimin preciz, eksperimentin e kontrolluar dhe përshkrimin e kujdesshëm.

Dijetarët myslimanë kanë folur për evolucionin, për krijimin dhe zhvillimin e jetës si dhe ndikimin e mjedisit në qeniet e gjalla. Për këto çështje kanë shkruar Ibni Miskavij, Ihvanu Es-Safa, Ibni Halduni e ndonjë tjetër. Ata kanë caktuar ligjin e përgjithshëm të gravitetit dhe kanë precizuar kuptimet themelore të mekanikës: shpejtësinë, peshën dhe hapësirën edhe pse këto më vonë i janë përshkruar Njutonit.

¹ Kur'ani, Sureja El- Bekaretu, ajeti 164.

Është realitet se në shkencat e aplikuara një numër i madh i arritjeve të dukshme u bënë nga shkencëtarët dhe inxhinierët myslimanë të mesjetës duke përfshirë shkencëtarët si Abbas Ibni Firnas, Tekiu Ed-Dini dhe pjesërisht El-Xhezari, i cili konsiderohet pionier i robotikës dhe i inxhinierisë.² El-Bejruni (vd. 1050) ishte i pari eksperimentues i madh i botës. Ai shkroi më tepër se 200 libra, shumë prej të cilëve trajtojnë eksperimentet e tij të sakta. Kontributi i tij shkencor, arrin në 13 mijë faqe. Qasja e tyre e re ndaj hulumtimit shkencorë çoi drejt zhvillimit të metodës empirike shkencore në botën Islame. Në praktikë vërtetimi eksperimental dhe eksperimentet kuantitative të Ibni El-Hejthemit (i njohur në perëndim si Alhacen) në librin e tij të Optikës shihet si fillimi i metodës moderne shkencore. Zhvillues tjerë të metodës shkencore llogariten edhe Xhabir ibni Hajjan, Ibni Sina, Ebu Rejhan dhe El-Biruni. Zhvillimi më i rëndësishëm i metodës shkencore, përdorimi i eksperimentimit dhe kuantifikimit për të dalluar mes teorisë garuese shkencore, u bë kryesisht me orientimin empirik që u paraqit nga shkencëtarët myslimanë, në shkencat natyrore, posaçërisht në fushën e fizikës, matematikës dhe astronomisë, rezultate të rëndësishme në këto fusha kanë shënuar: Er-Razi,³ El-Kindi, Ibni El-Hejthem, Ibni En-Nefis, Ibni Sina, El-Bejruni, Xhabir Ibni Hajjan, El-Havarizmi, El-Bettani, El-Buzxhani, Es-Sufi, El-Kashi, El-

² http://www.mtestudios.com/news_100_years.htm 1000 Years of Knowledge Rediscovered at Ibn Battuta Mall], MTE Studios. - **(Anglisht)**

³ Ziauddin Sardar, 1998, Shkenca në Filozofinë islame, Filozofia islame, Routledge Encyclopedia of Philosophy, <http://www.muslimphilosophy.com/ip/rep/H016.htm>, 3 shkurt, 2008.

Antaki, El-Bagdadi, El-Hazin, El-Hazvini, El-Gafiki, Ibni El-Bejtari, El-Dumejri, - El-Xhahidh, Az-Zehravi, Ibni Tufejl, El-Farabi, Ibni El-Avvam, Ibni Junus, Ibni Hamza, El-Xheldeki, El-Makdisi, El-Idrisi, Ibni Halduni, si dhe shumë të tjerë.⁴ Çdo njëri prej tyre ishte fort i bindur që për zhvillimin e shkencave natyrore, përveç teorisë ishte i domosdoshëm edhe eksperimenti

Do theksuar se me ardhjen e shekullit të X-të, arabishtja u bë për Lindjen ajo që do të bëhet më vonë latinishtja dhe greqishtja për Perëndimin - gjuhë e literaturës, artit dhe shkencës dhe gjuhë e përbashkët për mësimdhënësit dhe mësimnxënësit.⁵

Janë të shumta të arriturat shkencore emperike, por edhe shpikjet e zbulimet që u bënë nga shkencëtarët muslimanë në mesjetë dhe rezultat i punës së tyre janë edhe:

Kamera obskura, kafeja, fluturakja me ajër, sipërfaqet kontrolluese të fluturimit, sapuni, shamponi, distilimi i pastër, lëngëzimi, kristalizimi, purifikimi, oksidimi, avullimi, filtrimi, alkooli i distiluar, acidi urinor, acidi nitrik, alembik, boshti dhëmbor, valvula, pompa piston këmbyesve thithëse, ora mekanike të nxitura nga ulja dhe pesha, mbyllësi me kombinim, çarku i ngritur me majë, bisturi, sharra e dorës, forcepsët, katguti kirurgjik, mulliri me erë, inokulimi, vakcina kundër smallpoksit, pena me ngjyrë, kriptanaliza, analiza e frekuencës, qelqi, qilimi persian, çeku modern, globi qiellorë, raketat eksplozive, kopshtet artificiale.

⁴ Karima Alavi, Tapestry of Travel, Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown University. - **(Anglisht)**

⁵ Erica Fraser. The Islamic World to 1600, University of Calgary. - **(Anglisht)**

Nga shpikjet e myslimanëve veçojmë:

1. Aviacioni dhe fluturimi

Eksperimenti i parë në aviacionin u zhvillua në Endelus (Spanjë) nga myslimani: "Abbas Ibni Firnas- Ai në vitin 852 kërcen nga minarja e Xhamisë së Madhe të Kordobës duke përdorur një pelerinë të lëshuar e të kapur më krahë të dru-njtë. Ai shpresonte të lëshohej lehtas si zog, por kësaj nuk ia doli. Më pastaj më 875, në moshën 70 vjeçare, pasi kishte përsosur një makinë, me mëndafsh dhe puplave të shqiponjës ai provon përsëri, kësaj radhe duke kërcyer nga maja e një bjeshke. Fluturon në lartësi duke qëndruar në ajër për dhjetë minuta, por përplasët gjatë zbritjes - duke konkluduar, saktësisht, se shkak i përplasjes ishte mosvënia e një bishti maki-nës së tij që ta ngadalësonte zbritjen.

Hezarfen Ahmed Çelebi (1609- 1640), i cili ka jetuar në Turqinë e Perandorisë Osmane. Dijetar musliman i shekullit të XVII.⁶ Ka fluturuar me krahë artificial të punuar me krahë shqiponje dhe të menaxhuar nga vetë ai tetë ose nëntë herë. Duke përdorur forcën e erës Ahmed Çelebi fluturoi nga Kulla Galates (në Karaköy) në pjesën e saj evropiane dhe u lëshua në Sheshin Doğancılar në Üsküdar në anën aziatike të Stambollit. Distanca në mes kullës dhe sheshit është rreth 3,358 m. (2 mi).⁷ Ai llogaritet një nga figurat më të shquara në historinë e aviacionit turk.

⁶ Çelebi, Evliya (2003). *Seyahatname*. Istanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, p. 318.

⁷ Distance and elevation for this calculation as provided by Google Earth – center of tower to center of square.

Edhe Mulla Hasan Masurica, shqiptar nga Zarbica e Kamenicës së Kosovës, në vitin 1899, ndërtoi aeroplanin, i cili u ngjit 50 deri 70 metra lart mbi fshatin Zarbicë në drejtim të Vranjës dhe kaloi afro katër kilometra. Ai këtë e arriti katër vjet para vëllezërve Vilber dhe Orvil Rajt, të cilët e ndërtuan aeroplanin me motor dhe fluturuan në qiell më 1903. Hasan Masurica ndërtoi pushkën me një, pesë dhe njëzetë e pesë fishekë, të cilat i demonstroi para Sulltan Abdul Hamidit në Stamboll, ku ishin prezent dhe për këtë ngjarje kanë rrëfyer më vonë: Azem, Sherif dhe Osman Sedllari nga fshati Sedllar i komunës së Kamenicës, të cilët atëbotë ishin truproje personale të sulltanit në Stanboll.⁸

2. Mekanizmin e parë me avull

Disa burime tregojnë se mekanizmi i parë me avull është shpikur nga inxhinieri irlandez "James Watt" (1736-1819). Ndërsa ne shohim se El-Xhuzerij 600 vjet më parë ka projektuar në librin e tij një pajisje, mjet lëvizës automatik me avull.

3. Nëndetësen e parë

Është i pamohueshem fakti që "Ibrahim Efendiu" i vitin 1719, e ka konstruktua nëndetësen e parë nga çeliku dhe e përdori në një aheng-dasme të mbajtur me rastin e një sy-netije, në atë kohë të një nga princat në Stamboll.

⁸ <http://www.zeriislam.com/artikulli> i shkruar nga Kadri Halimi, 25 Gusht, 2009.

4. Lojën e shahut

Lojën e shahut të cilën ne e njohim sot, vjen nga Persia. Prej atje ishte përhapur drejt perëndimit në Evropë - për tu sjellë në Spanjë në shekullin e X nga Mursët - dhe drejt lindjes deri në Japoni.

5. Formën sferike të tokës, rotacionin e saj rreth Diellit

Në shekullin IX, për shumë shkencëtarë myslimanë, forma sferike e tokës ishte një e vërtetë e pa diskutueshme. Argument për këtë, thotë Ibni Hazem: “Është se Dielli gjithnjë është në pozitë vertikale nga cilado pikë e Tokës”. Kjo ishte 500 vjet para se Galileo të realizonte këtë. Shkencëtari El-Idrisi, më 1139 i pat ofruar globin e botës oborrit të Mbretit Roger të Sicilisë.

Shkencëtari myslimane El-Bejruni (973-1048) duke i lexuar trupat qiellor në Kosmos në dritën e ajeteve kur'anore, ka bërë llogaritjet shkencore dhe ka konstatua se Toka është sferike dhe bën rotacionin e saj rreth Diellit para “Koperniku” për 500 (pesëqind vjet), por njerëzit tanë nuk e dinë këtë.

6. Rrotullimin-qarkullimin e gjakut

Thuhet se Michael Servetosi është ai që zbuloi qarkullimin e gjakut në shekullin e XVI-të, ndërsa mjeku mysliman, Ibni En-Nefis (1208-1288) në librin e tij kishte pikturuar enët e gjakut dhe seksionet e sistemit të zemrës me shumë detaje të shënuara dhe ka paraqitur informacion të mikro-qarkullimit dhe makro-qarkullimin e gjakut veç e veç. Ibni En-Nefis

disa shekuj para Herfit ka sqaruar qarkullimin e vogël të gjakut, ndërsa Ibni El-Hejthem natyrën e dritës, shpejtësinë dhe ligjin e thyrjes së saj shumë më herët se shkencëtarët evropianë.

7. Anestezinë e parë-qetësimin

Mendohet se Xhonken ishte i pari që në vitin 1850 beri procesin e anestezisë, por faktet tregojnë se procesi i anestezisë është zbuluar dhe zbatuar nga dijetari mysliman, nga Bagdadi-Ibni Kurrete, i cili jetoi dhe veproi mes viteve (835-902). Ai pas veti ka lënë disa hulumtime të rëndësishme në mjekësi, astronomi dhe mekanikë. Mjekët myslimanë i prezantuan vlerat e opiumit për anestezi që në mesjetë. 600 vjet përpara Longut, në Spanjën islamike Ez-Zahravi dhe Ibën Zuhri bashkë me disa kirurgë të tjerë myslimanë kryenin qindra operacione me një anestezi të tillë, e cila bëhej me përdorimin e gazrave të lagura me narkotikë që vendoseshin në fytyrë.

8. Atomin Krye e formularit

Është e njohur se hulumtimet e para rreth atomit mendohet ti këtë bërë shkencëtari britanik, Xhon Dalton (1766-1844). Ideja e fragmentimit të mundshëm të bërthamës së uraniumit është ngritur nga fizikani gjerman Othoan (1779-1868). Por e vërteta qëndron këtu se shkencëtari musliman - Xhabir Ibni Hajjani (721-815), ka dhënë informacione rekorde rreth atomit dhe ka thënë se: “Atomi është thërmia më e vogël dhe ajo përmban një energji të dendur”.

9. Tuberkulozin dhe mjekimi i tij

Deri vonë në shek. XIX nuk dihej për trajtimin e tuberkulozit i cili vriste njerëz. Është e ditur se gjermani, Robert Koch (1834-1910) është ai që zbuloi bakterjen e tuberkulozit dhe mënyrën për të trajtuar këtë sëmundje. Për shkak të këtij zbulimi të rëndësishëm ai ka fituar çmimin Nobel në botë për mjekësi në vitin 1905. Mjekët myslimanë përdorën një sërë substancash të caktuara për të vrarë mikrobet. Ata përdorën sulfurin kundër zgjebes, kurse Er-Razi në shekullin e X-të përdori përzierje mercuri si antiseptikë lokalë. Është fakt që në botën islame-osmane Abbas Vesim bin Abdu Er- Rahman (vd. 1761) ka pasur hulumtime të rëndësishme në gjetjen e bakteries që shkakton sëmundjen dhe për mënyrat dhe metodat e trajtimit. Ky hulumtim ka ngritur interesim të madh në Evropë, dhe ka pasur shkencëtarë të huaj që e vizitonin atë kohë pas kohe.

10. Alkoolin e destiluar

Një sërë kimistësh myslimanë prodhuan alkool të destiluar për qëllime mjekësore qysh në shekullin e X-të. Ata bile prodhonin në masë pajisjet që nevojiteshin për distilimin e alkoolit që duhej përdorur në eksperimente kimike. Ata e përdorën alkoolin si tretës dhe si antiseptik kundër plagëve. Suksesi i kirurgëve në Spanjën islamike arriti aq lartë, saqë titullarë nga Evropa vinin në Kordobë të Spanjës, për t'u kuruar në atë që quhej "Ajka e Klinikave të Mesjetës".⁹

⁹ Shkëputur nga libri: "Ndreqja e gabimit: Mrekullia e Shkencës Islame", Marrë nga: Revista "Argumenti" nr. 52, Korrik 2006.

11. Kamerën Obscura

Njeriu i parë, i cili realizoi se drita në fakt depërton në sy, në vend se të reflektohet nga syri, qe matematikani, astronomi, dhe fizikani musliman i shekullit të XX, Ibni Hejthem. Ai shpiku aparatin e parë fotografik kur vërejti se si drita depërton përmes një vrime në kanatin e dritares. Duke e bazuar në faktin se sa më e vogël vrima, aq më e mirë fotografia, ai punon për të sjellë aparatin e parë të njohur si Camera Obscura (nga fjala arabe “kamara” që do të thotë dhomë e errët apo private).

12. Distilimin

Distilimi, metoda e ndarjes së lëngjeve nga mbeturinat gjatë zierjes, është zbuluar rreth vitit 800 nga shkencëtari më i shquar i Islamit, Xhabir bin Hajjani, i cili ka shpikur gjithashtu edhe shumë nga aparatet dhe metodat bazë akoma në përdorim sot si - lëngëzimin, kristalizimin, distilimin, pastrimin, oksidimin, tretjen dhe filtrimin. Përveç kësaj, ai gjithashtu kishte zbuluar edhe acidin sulfurik dhe nitrik, dhe me anë të shpikjes së aparatit distilues, ai kishte arritur t'i jep botës ujë trëndafili si dhe parfume. Ibni Hajjan vuri në dukje eksperimentimin sistematik dhe ishte themelues i kimisë moderne.

13. Pompën për nxjerrjen e ujit

Një nga shpikjet më të rëndësishme mekanike në histori-në e njerëzimit ishte aparati për të ngritur ujin nga poshtë lart. Ky është fryt i punës së një inxhinieri të zgjuar myslimanë i quajtur El-Xhezari.

Libri i tij i vitit 1206 “**Libri i njohurisë mbi aparatet e holla mekanike**”, tregon se ai gjithashtu kishte shpikur apo përpunuar përdorimin e valvulave dhe pistonave, sajoi disa nga orët e para mekanike që lëviznin me ujë dhe peshë dhe ishte babai i robotëve. Në mesin e 50 shpikjeve tjera të tija, është edhe brava me kod. El-Xhezari, i cili konsiderohet pionier i robotikës dhe i inxhinierisë së ditëve tona.¹⁰

14. Instrumente kirurgjike

Dizajni i shumë instrumenteve moderne kirurgjike është i njëjtë me ato të sajura në shekullin XX nga një kirurg musliman i quajtur Ez-Zahravi. Skalpetat e tij, sharra për eshtra, pincetat, gërshërët e vogla për operimin e syve dhe shumë nga 200 instrumentet, të cilat ai i kishte sajuar, sot janë të njohura për kirurgun modern. Ai ishte që zbuloi se fijet që përdorën për qepje të brendshme treten vetvetiu. Në shekullin XIII, një mjek tjetër musliman i quajtur Ibni Nefis, përshkroi qarkullimin e gjakut, 300 vjet para se William Harvey ta zbulonte këtë.

15. Mullirin me erë

Mulliri me erë ishte shpikur më 634 për një halif persian dhe ishte përdorur për të bluar drithë dhe tërheq ujë për vaditje. Në shkretëtirat e gjera të Arabisë, kur përrrenjtë sezonal thaheshin, i vetmi burim i energjisë mbetej era që frynte me muaj nga një drejtim. Mullinjtë kishin gjashtë apo dymbëdh-

¹⁰ http://www.mtestudios.com/news_100_years.htm 1000 Years of Knowledge Rediscovered at Ibn Battuta Mall, MTE Studios. - (Anglisht)

jetë fleta të veshura me pëlhurë apo gjethe palme. Kjo ishte 500 vjet përpara se mulliri i parë me erë të dukej në Evropë.

16. Stilografin

Stilografi ishte shpikur për Sulltanin e Egjiptit më 953, pasi kishte kërkuar një stilolaps, i cili nuk do t'ia njolloste duart apo rrobat. Ky stilograf ruante ngjyrën në një rezervuar, dhe sikurse stilolapsat modern, kalonte ngjyrën në maje me një aksion kombinues të gravitetit dhe kapilarit.

17. Qilimat

Qilimat konsideroheshin si pjesë e parajsës nga muslimanët e mesjetës, duke iu falënderuar metodave të avancuara të endjes që kishin, ngjyrave, sensit për dizajn si dhe arabeskat, të cilat ishin bazë e artit islam. Për krahasim, dyshemetë e Evropës ishin prej dheu deri sa qilimat arabë e persianë u paraqiten.

18. Çekun

Çeku modern vjen nga fjala arabe “sekk”, një përbetim i shkruar për ta paguar mallin kur ai të jetë shpërndarë, për t'iu shmangur kështu bartjes së parave nëpër terrene të rrezikshme. Në shekullin IX, një biznesmen musliman ka mundur të kthejë në para në Kinë një çek të lëshuar në Bagdad.

18. Barutin

Megjithëse kinezët kishin shpikur barutin salpetër, të cilin e përdornin për fishekzjarrë, ishin arabët ata që e përpunuan atë, ku bashkë me nitratin kaliumin, e përdornin për nevoja ushtarake. Në shekullin XV ata veç kishin shpikur një raketë, të cilën e quajtën “vezë vetë lëvizëse dhe djegëse”, dhe një torpedo – një lloj bombe me një shtizë në majë, e cila ngulej në anijen e armikut për të eksploduar më pas.

19. Kopshtet e bukura

Evropa mesjetare kishte kuzhinë dhe kopsht me barishte, por ishin arabët ata, të cilët zhvilluan idenë e kopshtit si një vend të bukurisë dhe meditimit. Kopshtet e bukura mbretërore për herë të parë në Evropë u hapën në Spanjën e muslimanëve të shek. XIX. Ndër lulet, të cilat e kanë origjinën në kopshtet e muslimanëve është edhe karafili dhe tulipani.

20. Operimin e eliminimit të perdes së syrit

Mendohet se Blanket është i pari që ka kryer largimin e perdes në sy me 1846, por Kurani i referohet historisë së Jakubit, a. s., kur bebëzat e syve ju kishin zbardhë nga mërzia për Jusufin e më pas iu kthye të pamurit pasi e qiti mbi fytyrë këmishën e Jusufit. Nisur nga këtu Ebu El-Kasim Ammar bin Ali El-Musuli (950-1010), i cili jetoi në Irak dhe Egjipt, realizoi operimin e syrit dhe trajtimin e kësaj sëmundje. Ai kishte realizuar edhe një operacion për të hequr errësirën e thjerrëzës së syrit. Mjekët muslimanë gjithashtu shpikën mjete anesteze nga përzierjet e opiumit dhe alkoolit si dhe

zhvilluan gjilpëra më zgavra për të thithur perden e syve, një teknikë kjo që edhe sot është në përdorim.

Nuk ka dyshim se ndër shpikjet më të rëndësishme në atë periudhë ishte edhe shpikja e letrës, prodhimin e të cilës më parë në mënyrë shumë sekrete e mbanin kinezët. Industrinë e prodhimit të letrës muslimanët e kanë marrë nga robët e luftës që ranë në duart e muslimanëve - të burgosurve pas Betejës së Talas në 751 pas Isasë-Krishtit. Kjo çoi në themelimin e manufakturave për prodhimin e letrës në Samarkand. Më vonë industria e letrës u zhvendos në Feës dhe pastaj, gjatë periudhës emevitëve në Endalus dhe prej atje në shekullin e XIII në Evropë.

Dijetarë muslimanë më të njohur që i kontribuan dijes, shkencës dhe kulturës:¹¹

- Xhabir ibni Hajjan; (Geber) (vdiq me 803 e.r.); Kimi (babai i kimisë).¹²
- El-Esmai (740-828); Zoologji, botanikë, mbarështimin kafshësh.
- El-Hvarizmi (Algorizm) (770-840); Matematikë, astronomi, gjeografi (algorizem, algjebra, kalkulus).
- Amër ibni Beker El-Xhaidh (776-868); Zoologji, gramatikë arabe, retorikë, Leksikografi
- Ibni Is'hak El-Kindi (Alkindus -(800-873); Filozofi, fizikë, optike, mjekësi, matematikë, metalurgji.

¹¹ Shih veprën e Ahmed Muhammed Esh-shenvanij, "Mevsuatu Abakireti El-Hadareti El-Ilmijjeti fi El-Islami Medinetu El-Munevveretu, viti 2007 m. (1428).

¹² Ahmed Muhammed Esh-shenvanij, "Mevsuatu Abakireti El-Hadareti El-Ilmijjeti fi El-Islami" fq.2001-221, Medinetu Le-Munevveretu, viti 2007 m. (1428 h.).

- Thabit ibni Kurra (Thebit) (836-901); Astronomi, mekanikë, gjeometri, anatomi.
- Abas ibni Firnas - (Vdiq më 888) Mekanika e fluturimit, planetarium, kristale artificiale.
- Ali ibni Raban; At-Tabari- (838-870) Mjekësi, matematikë, kaligrafi, letërsi.
- El-Bettani (Albategnius) - (858-929); Astronomi, matematike, trigonometri.
- El-Ferxhani (Al-Fraganus) (...860); Astronomi, inxhinieri civile.
- Er-Razi (Razes-(864-930); Mjekësi, oftalmologji, kimi, astronomi.¹³
- El-Farabi (Al-Farabius) - (870-950); Sociologji, logjikë, filozofi, shkenca politike, muzikë.
- Ebu El-Hasan Ali El-Mesudi-(Vdiq me 957); Gjeografi, histori.
- Es-Sufi (Azofi) - (903-986); Astronomi.
- Ebu Al-Kasim Az-Zahravi (Albukasis) - (936-1013); Kirurgji, mjekësi, (babai i kirurgjisë moderne).
- Muhamed El-Bujzani - (940-997); Matematikë, astronomi, gjeometri, trigonometri.
- Ibn El-Hajthem (Alhazen) - (965-1040); Fizike, optike, matematike.
- El-Mevardi (Alboacen) (972-1058); Shkenca politike, sociologji, jurisprudencë, etikë.

¹³ Burimi: www.al-mofakreen-al3arab.com/vb/showthread.php?

- Ebu Rejhan Al-Bejruni - (973-1048); Astronomi, matematikë, (përcaktoi perimetrin e tokës).
- Ibn Sina (Avicenna) - (981-1037); Mjekësi, filozofi, matematikë, astronomi.¹⁴
- Ez-Zerkali (Arzarkel) -(1028-1087); Astronomi, (shpiku astrolabin).
- Umar El-Hajjam (1044-1123); Matematikë, poezi.
- Al-Gazali (Algazel) (1058-1111); Sociologji, teologji, filozofi.
- Ebu Bekër Muhamed ibni Jahja (Ibn Baxha-(1106-1138)); Filozofi, mjekësi, matematikë, astronomi, poezi, muzikë.
- Ibni Dhuhri (Avenzoar) (1091-1161); Kirurgji, mjekësi.
- El-Idrisi (Dreses) (1099-1166); Gjeografi, Harta e Botës, Globi i parë.
- Ibni Tufejl, Abdubacer - (1110-1185); Filozofi, mjekësi, poezi.
- Ibni Rushdi (Averroes) (1128-1198); Filozofi, ligj, mjekësi, astronomi, teologji.¹⁵
- El-Bitruxhi (Alpetragius) -(Vdiq me1204); Astronomi.
- Ibni El-Baitar (...1248); Farmaci, botanikë.
- Nasir Ed-Din Et-Tusi - (1201-1274); Astronomi, gjeometri jo euklidiane.
- Xhelalu Ed-Din Er-Rumi (1207-1273); Poezi, sociologji.
- Ibni En-Nafis Dimashkiu - (1213-1288); Astronomi.

¹⁴ Burimi: www.al-mofakreen-al3arab.com/vb/showthread.

عباقرة وعلماء مسلمون وعرب غيروا مجري التاريخ

¹⁵ Ahmed Muhammed Esh-shenvanij, "Mevsuatu Abakireti El-Hadareti El-Ilmijjeti fi El-Islami", fq.45-57, Medinetu El-Munevveretu, viti 2007 m. (1428 h.).

- El-Fida (Abdulfeda) (1273-1331); Astronomi, gjeografi, histori.
- Ibni Haldun (1332-1395); Sociologji, Filozofi e Historisë, Shkenca Politike.¹⁶
- Ulug Beg (1393-1449); Astronomi, është nipi i Timurit (në përfundim i njohur Tamerlani). Në Samarkand ndërtoi një observator madhështor.¹⁷
- Muhamed ibni Abdullah (Ibn Betuta); Udhëpërshkruesi botëror, 75,000 milje udhëtim dhe kthim nga Maroku në Kinë 1304-1395.¹⁸

Qytetërimi islam i themeluar përbrenda viteve (800-1500), përparoi aq hovshëm në të gjitha fushat e dijes, sa që ai u bë pikë referimi për shumë studiues, dijetarë, hulumtues e shkencëtarë përfundimorë për të mësuar ato dije neper qendrat shkencore të botës islame. Ka prej tyre, që me të kthyer në vendet e tyre, ata përkthyen veprat dhe të arriturat shkencore të dijetarëve musliman, si vepra, gjetje, dhe zbulime autoktone të tyre, duke i bërë vetit një reputacion në botën përfundimore se ata ishin shpikësit, zbuluesit e dijeve të rralla e të panjohura gjër atëherë për Përfundimin.¹⁹

Qytetërim islam luajti rolin ndërlidhës midis shkencës dhe kulturës antike e në veçanti asaj greke e pastaj evropiane,

¹⁶ . Po aty, fq. 35-42.

¹⁷ . Dr. A. Zahur (Zahoor), Forumi Ulug BEGU [1393 - 1449].

¹⁸ Burimi; <http://www.geocities.com/alcislam/>

¹⁹ Të dhënat që tregojnë për arritjet e studiuesve muslimanë janë marrë nga referenca të ndryshme kryesore: “World Book Encyclopedia” (Enciklopedia e Librit Botëror), dhe “Kronologji e shkencës dhe e zbulimeve”, të Isak Asimovit.

por edhe begatoi rezultatet e shkencës dhe të arsimit në përgjithësi në botën e qytetëruar. Studiuesit e qytetërimit botëror kanë vënë në pah një kontinentet të qytetërimit, duke filluar që nga qytetërimi antik-grek, të cilët i vun bazat e shkencës dhe të diturisë, për të pasuar tek qytetërimi islam, i cili i ruajti, i shpiu përpara dhe i barti në Evropë dituritë dhe me këtë begatoi qytetërimin botëror.

Duhet ditur se Evropa nuk do të arrinte aty ku është sot, po të mos kishte ekzistuar qytetërimi islam. Historianët objektivë evropianë e pranojnë se Renesanca, si lëvizja më e ndritshme në historinë evropiane, kurrë nuk do të kishte filluar po të mos ishte kontributi multidisiplinar i shkencëtarëve islamë në zhvillimin e humanizmit dhe iluminizmit evropian, prandaj, logjikshëm dhe me të drejtë mund të thuhet se, Renesanca nuk ishte asgjë përveçse jehonë e qytetërimit islam në Spanjë dhe Sicili, si dhe në pjesët e tjera të Azisë. Evropa e di fare mirë për kontributin qenësor të qytetërimit islam në historinë e ngritjes së saj në vendin ku është sot. Shkenca e mirëfilltë, tashmë ka vërtetuar se Islami ka pasur rolin vendimtar në ndërtimin e qytetërimit evropian.

Ka edhe historianë perëndimorë që i japin mirënjohje shkencëtarëve islam për meritat që kanë për kulturën e njerëzimit. *"Ne evropianët"* thotë Cagori *"mendojmë se kemi dhënë dhe kemi vërtetuar shumë teori, shikime dhe mendime, por në fund prapë konstatohet se arabët në to na kanë kaluar (lënë mbrapa). Popujt arabo-islame kanë bartur flamurin e rilindjes kulturore disa shekuj me radhë, në kohën kur Evropa ka qenë në detin e errësirës. Mendimi shkencor në periudhën islame i dhuroi njerëzimit shumë forma të rehatisë, kulturës,*

mirëqenies, duke ua dhurar mësuesin El-Farabi dhe Ibn Sina”.

Do theksuar edhe këtë se vlerat e pafundme të dijes islame në kulturën dhe arsimimin perëndimor ka pasur raste kur janë nënvlerësuar bile edhe përbuzur, çuditërisht edhe nga disa studiues të dijshtëm. Është e nevojshme që zbulimi dhe pranimi i kontributeve të muslimanëve në qytetërimin global të çmohet dhe vlerësohet nga kompetentët, në shërbim të dijes dhe të vërtetës shkencore për të ndërtuar mirëqenie për mbarë njerëzimin.

Sikundër fillimin poashtu mbarimin e këtij punimi po e përmbylli me mesazhin kur'anor:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۚ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ
أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾ سورة الإسراء

“Mos iu qas asaj për të cilën nuk kë njohuri, se vërtetë të dëgjuarit, të pamët dhe zemra, për të gjitha këto ka përgjegjës”.²⁰

²⁰ Kur'ani, sureja El- Isra, ajeti 36.

KURANI DHE SHKENCA

Prim. Dr. Med. Sc. Ali F. Iljazi

KURANI FAMËLARTË NGA KËNDVËSHTRIMI SHKENCOR BASHKËKOHOR

Allahu i madhërishëm e ka krijuar njeriun të dobët. Në këtë kuptim, Ai thotë:

“Allahu dëshiron t’ju lehtësojë (dispozitat), e megjithatë njeriu është i paaftë (për t’u përballuar epsheve).”
(En Nisa, 28)

Kjo dobësi dhe pafuqi ka të bëjë me dobësinë psikike dhe fizike. Njeriu kur shikon rreth vetes në ballafaqim me argumentet e Zotit që e rrethojnë, siç janë qiejt, Toka, vullkanet, tërmetet, vetëtimat, bubullimat, shtrëngatat, përmytjet, vërtet ndihet i pafuqishëm dhe i dobët.

Edhe në kuptimin intelektual, po ashtu është i krijuar i dobët:

“Të pyesin ty për shpirtin; Thuaj: “Shpirti është çështje që i përket vetëm Zotit tim, e juve ju është dhënë fort pak dije.” (El Israë, 85)

Dituria e njeriut është e vogël dhe atë e përcjellin dy pengesa të përhershme: padituria para diturisë dhe harresa pas diturisë.

Pos kësaj, njeriu nuk e njeh ardhmërinë dhe atë që do të ndodhë:

“S’ka dyshim se vetëm Allahu e di kur do të ndodhë kiameti, Ai e di kur e lëshon shiun. Ai e di se ç’ka në mitra (të nënave), nuk e di kush pos Tij se çka do t’i ndodhë (çka do të punojë) nesër, dhe askush nuk e di, pos Tij, se në ç’vend (ose kohë) do të vdesë. Allahu është më i dijshtëmi, më i njohuri.” (Llukman, 34)

Është i krijuar i paaftë në veprimet e tij, por edhe në kuptim, kështu që ai atë që është larg e konsideron afër, ndërsa atë që është afër e konsideron larg, të dobishmen e konsideron të dëmshme, ndërsa të dëmshmen të dobishme, por gjithashtu nuk i di as pasojat që rrjedhin nga veprimet e tij.

Dobësia njeriun e përcjell që nga momenti i krijimit të tij, për këtë secili mund të pyes: A thua njeriu e di këtë fakt? A thua njeriu mendon nga është krijuar? A e di njeriu se është krijuar nga asgjë dhe ka qenë asgjë? A thua njeriu mendon për forcën e cila e krijoi nga asgjë dhe e formësoi?

Njeriu sado që vepron fuqishëm, me forcë prapë në esencën e tij është i dobët në çdo pikëpamje të personalitetit të tij.

Faktorët e dobësisë së njeriut vërehen sa vijon:

- Përparimi i madh shkencor prapëseprapë është ende i kufizuar. Ende ka regjione të trupit të njeriut të pa hulumtu-

ara dhe mbesin të panjohura. Dituria për trurin, harmonia funksionale e pjesëve të trupit ende janë të panjohura. Nëse i qasemi ndjenjave dhe të kuptuarit do të gjejmë shumë gjëra nga këto lëmenj në nivel hipotetik, e jo në fakte të sigurta.

- Shkencëtarët duke studiuar njeriun gjithnjë hasin në udhëtime të shtrembëruara kurdo që përparojnë.

Allahu i madhërishëm thotë:

“Të pyesin ty për shpirtin; Thuaj: “Shpirti është çështje që i përket vetëm Zotit tim, e juve ju është dhënë fort pak dije.” (El Israë, 85)

Dobësia e njeriut rritet edhe atëherë kur njeriu lëshohet në konflikt në mes mendjes dhe emocioneve. Atëherë kupton se është i paaftë të mbrojë ndjenjat e tij ose të ngadhënjejë mbi frikën. Njeriu është i paaftë të dijë se çfarë do të ndodhë në të ardhmen, të nesërmen apo pas një ore. Për këtë nëse njeriu e di që është i paaftë, ashtu siç përmendëm, atëherë nuk i mbetet asgjë tjetër pos të gjunjëzohet para këtij fakti, dhe të kuptojë madhështinë e Zotit të tij për të marrë mësim nga kjo dhe të kërkojë falje përherë.

Në ajetin në vijim vërehen shenjat e dobësisë së njeriut që e përcjellin gjatë gjithë jetës:

“Allahu është Ai që ju krijoi në një gjendje të dobët, pastaj pas asaj dobësie ju dha fuqi, e pas fuqisë, dobësi e pleqëri. Ai krijon çka të dojë, Ai është më i dijshmi, më i fuqishmi.” (Er Rrum, 54)

Allahu i madhërishëm në Kuranin fisnik urdhëron e thotë:

“Ne e kemi krijuar njeriun dhe e dimë se ç’pëshpërit ai në vetvete dhe Ne jemi më afër tij se damari i qafës së tij.” (Kaf, 16)

Nëse e shikojmë shpjegimin e këtij ajeti sipas komentuesve tradicional, do të vërejmë që shumica e mendimeve kanë të bëjnë, që me damarin e qafës mendohet në enën e gjakut, gjegjësisht arterien e qafës (a. carotis), të cilën arabët e kanë konsideruar si pjesë e aortës (“Tefsir El Bejdavi”, “Tefsir El Xhelalejn”).

Mirëpo, ekzistojnë edhe mendime tjera që konsiderojnë këtë shpjegim jopreciz, posaçërisht nëse ky ajet shikohet në detaje dhe shkencërisht, ngase sintagma “damari i qafës” (habl el veridi) nuk ka të bëjë me enën e gjakut, sepse “habl” (litar, fije, etj.) nënkupton diç që nuk ka zbrazëti (nuk është gyp). Për këtë fjala “habl” nuk mund të emërtohet me diç të zbrazët, ngase për shkak të kësaj karakteristike do të humbasë forcën e saj dhe paraqet disa karakteristika tjera.

Allahu i madhërishtëm në këtë ajet ka lidhur atë me të cilën shpirti dëshiron (vesvese en nefis), lidhet me afërsinë e damarit të gjakut.

Nëse merret parasysh që dëshira njerëzore ndodh në tru, duhet të kemi ndërmend se ekzistojnë edhe pjesë tjera të trurit që janë më afër trurit se aorta, e sidomos nëse merret parasysh që ena e gjakut nuk është e lidhur me dëshirën e njeriut (vesvese en nefis). Kësaj duhet t’i shtojmë edhe sa vijon. Nëse me damarin që pulson mendohet në arterien, e cila përcjell gjakun deri te truri, atëherë duhet pasur ndërmend se ekziston edhe arteria tjetër, rëndësia e të cilës nuk është aspak më e vogël.

Truri (encephalon) përbëhet nga tri pjesë:

- a) Trungu trunor (truncus encephalicus);
- b) Truri i vogël (cerebellum);
- c) Truri i madh (cerebrum).

Shtojmë edhe të përmendurës faktin, që në ajetin e cituar tregohet që “damari pulsues” është organ unik, nga e cila mund të konkludohet se kemi të bëjmë me organ tek, e që përsëri është fakt që nuk përputhet me shpjegimin e zakonshëm i cili është përcjellë deri më sot. Pra, është e qartë se ekzistojnë në dy anët e qafës dy arterie (damarë), e jo një.

Ajeti tregon në tri cilësi të larta të Allahut xh.sh.: në forcën e Tij të pakufishme, në atë që Ai di lindjen e dëshirës që ndodh në shpirtin e njeriut, dhe se Allahu i madhërishëm është më afër njeriut se damari pulsues, për çfarë ka bërë me dije sesa e gjerë është dituria dhe përsosmëria e Tij në krijimin e njeriut, dhe se Ai di gjërat me të cilat njeriu është i preokupuar me shpirtin e tij.

Për këtë, damari pulsues është diç shumë me rëndësi, ngase Allahu e ka lidhur pëshpëritjen e njeriut dhe damarin pulsues në një ajet.

Në esencë, me fjalën vesvese (kuptimisht pëshpëritje) nënkupton lëvizje apo zë i fshehtë i cili nuk dëgjohet. Sipas shumicës së mendimeve, vesvese en nefis (zëri i fshehtë që ndodh në shpirt) ka lidhje direkte me mendjen, ndërsa mendja është manifestim personal, gjegjësisht manifestim i fshehtë i trurit dhe ka funksione kthyesë. Mendja paraqet aparatën kthyes personale, ndërsa kohëve të fundit është vërtetuar qartë që ky aparat paraqet manifestimin qendror të vetëdijes. Nga kjo që u tregua mund të konkludohet që *habl el verid* (damari pulsues) paraqet një prej pjesëve të rëndësish-

me të trurit i cili është i lidhur me vetëdijen, zgjimin, ndjenjave emocionale dhe direkt apo indirekt është i lidhur me pjesët e ndryshme të trurit.

Për këtë, konsiderojmë që damari pulsues (*habl el verid*) padyshim paraqet trungun e trurit (Brain Stem). Por, Allahu përsëri e di më së miri.

Trungu trunor është sistem nervor i cili ka gjatësi 7.5 cm. Sipas përbërjes, dallon nga enët e gjakut, muret e së cilave veçohen me specifikat të cilat i bëjnë të specializuara për përcjelljen e gjakut. Vetë enët e gjakut nuk e kanë funksionin e lidhjes së pjesëve të organizmit. Përkundrazi, trungu trunor paraqet lidhjen e trurit me palcën kurrizore dhe bart karakteristikat e litarit (*habl*). Fjala *el verid* nënkupton transmetimin e informatave dhe impulseve brenda dhe jashtë trurit.

Nëse përsëri kthehemi te ajeti i përmendur, do të vërejmë që konteksti tregon në lidhjen e “pëshpëritjes” me litarin pulsues, pra ekziston lidhja direkte në mes asaj që shpirti fshehtazi i pëshpërit njeriut dhe transformimit të ideve dhe mendimeve në aktivitete të dirigjuara, ndërsa aktivitetet e dirigjuara janë direkt dhe indirekt të lidhura me trungun trunor.

Për këtë, Allahu i madhërishëm ka njoftuar në këtë ajet, që Ai di për pëshpëritjet, kur ato ndodhin edhe para se të arrijnë te trungu trunor ku zhvillohet transformimi nga qëllimi në veprim aktiv. Pra, Allahu është më afër te njeriu sesa kjo shkallë apo fazë, që d.m.th., se Ai është më afër njeriut se vetëdija e tij, ndjenjat e tij, zgjimit dhe vëmendjes, gjegjësisht të gjitha aktiviteteve që paraqesin “pëshpëritjet e shpirtit”.

Të vërtetën e ka thënë Allahu i madhërishëm:

“Ne do ta lexojmë ty e nuk do ta harrosh (Kuranin).

***Përveç asaj që Allahu dëshiron. Ai e di të hapëtën e të fshehtë.*” (El A’ëla, 6-7)**

Në hadithin e Pejgamberit s.a.v.s., gjithashtu përmendet trungu trunor. Hadithin për këtë e shënon Buhariu në “Sa-hih”, ndërsa e përcjell Seid b. Musejeb nga Ebu Hurejre. Pejgamberi s.a.v.s. ka thënë: “Kur dikush nga ju flenë, shejtani në pjesën e pasme të kokës (kafije er re’s) ia lidh tri nyje dhe secila nyje shtrëngohet në vendin e vet duke thënë: Para teje është nata e gjatë, andaj fli. Kur njeriu ngrihet dhe përmend emrin e Allahut, zgjidhet një nyje, kur merr abdes zgjidhet nyja e dytë, ndërsa kur falet zgjidhet nyja e fundit dhe pastaj bëhet punëtor dhe vullnetmirë, ndërsa në të kundërtën do të jetë me vullnet të keq dhe përtac.” (Buhariu)

Në këtë hadith janë argumentet dhe shenjat e përsosura që lidhen me trunqun e trurit, e këto janë sa vijon:

1. Në hadith përmendet shprehja “kafije er re’s”, që d.m.th. pjesa e pasme e kafkës në të cilën është i vendosur trungu trunor dhe truri i vogël.

2. Hadithi tregon për të keqen më të madhe të njeriut, e kjo është kur flenë, shejtani mbi kokë e lidh litarin që e pengon që të zgjohet deri në mëngjes. Është e njohur që zgjimi, vëmendja dhe vetëdija janë funksione të sistemit retikular aktiv, i cili gjendet në pjesën qendrore të trunqut trunor.

3. Hadithi përmend që shejtani lidh tri nyje, ndërsa secili ka vendin e vet të veçantë. Ne përsëri do ta kuptojmë mrekullinë madhështore të këtij hadithi, nëse dimë që trungu trunor i ka tri sfera të qarta, e këto janë:

- a) Palca e zgjatur (medulla oblongata);
- b) Ura (pons);
- c) Truri i mesëm (midbrain mesencephalon).

Palca e zgjatur (medulla oblongata) përmban disa qendra kontrolluese për funksione automatike vitale, si për frymëmarrje dhe shpejtësinë e rrahjes së zemrës.

Ura (pons) paraqet qendër të rëndësishme për lidhjen e informatave nga hemisferat e trurit me trurin e vogël.

Truri i mesëm (mesencephalon) kontrollon funksionet senzore dhe motorike, duke përfshirë lëvizjet e syrit.

Secila nga këto regjione përmban sistemin aktiv retikular me ndihmën e të cilit ndodh vetëdija.

4. Nga hadithi i përmendur vërehet se zgjimi në namazin e sabahut është i mundur për shkak të afërsisë së agimit, vetëm nëse ekziston dëshira për këtë. Hadithi potencon që zhytja në gjumë të thellë zvogëlohet në mëngjes.

Por, përse disa gjejnë arsyetim që ngritja në namazin e sabahut është shumë e rëndë, e nuk dëshirojnë të thonë që vullneti i tyre për të ngadhënjyer zgjimin dhe ngritja e hershme është tejet e dobët?

Shkencërisht është vërtetuar se ekziston “zgjuesi biologjik” te njeriu, i cili është shumë më preciz se orët elektronike dhe mekanike. Kjo orë kurdiset me precizitet dhe vendosmëri, me vullnet dhe duke u ushtruar, dhe ajo e zgjon njeriun realisht për gjërat e caktuara të cilat ka vendosur t’i bëjë para gjumit.

Nga kjo që përmendëm mund të përfundojmë: trugu trunor konsiderohet si damar i cili lidh trurin me palcën kurri-

zore (medulla spinalis), karakterizohet me lidhjen e gjerë nervore me qendrat e trurit, apo përcjell informatat nga truri dhe anasjelltas, por gjithashtu është e lidhur me siguri për zgjim dhe vëmendje.

Allahu i madhërishëm ka treguar në ajetin e lartpërmeundur, se është më afër te njeriu se damari i qafës (pra trunget trunor). Ai di çfarë “shpirti pëshpërit” para se të ndodhë. Ai është më afër te njeriu se faza kur pëshpëritja dhe qëllimi publikohen në veprim material derisa kjo është ende në fazën e nxitjes nervore brenda trurit. Allahu është më afër njeriut se vetëdija, ndjenjat dhe vëzhgimet e tij.

Pra “damari i qafës”, sipas shumicës së ekspertëve është trunget trunor (truncus cerebri) e jo damari i gjakut në “qafë”, siç e kanë komentuar në të kaluarën mufesirët tradicional. Pra, nuk kanë pasur qasje për atë që shkenca bashkëkohore dhe mjekësia kanë arritur, e tani janë më të qarta.

Allahu i madhërishëm në Kuranin fisnik urdhëron e thotë:

“Ne e urdhëruam njeriun t’u bëjë mirë prindërve të vet, ngase nëna e vet me mundim e barti dhe me vështirësi e lindi, e bartja e tij dhe gjidhënia e tij zgjat tri-dhjetë muaj (e ai vazhdon të jetojë) derisa të arrijë pjekurinë e vet dhe kur t’i mbushë dyzet vjet, ai thotë: “Zoti im, më inspiro mua që të falënderoj për të mirën Tënde që ma dhurove mua dhe prindërve të mi, që të bëj vepra të mira që i pëlqen Ti dhe m’i bën të mirë pasardhësit e mi, unë pendohem te Ti dhe unë jam me myslimanët.” (El Ahkaf, 15)

Duke shpjeguar shprehjen “belega eshud dehu” (periudha e pjekurisë), Ibn Kethiri thotë në Tefsirin e tij, që kjo është

koha kur intelekti arrin maksimumin dhe kur në tërësi e përsos të kuptuarit. Në këtë kuptim, dijetarët konsiderojnë që Pejgamberi a.s., nuk u dërgua si pejgamber, derisa nuk i plotësoi dyzet vjet të jetës.

Studimet psikologjike shpjegojnë që dituria e deponuar në memorien e njeriut në përgjithësi rritet gjatë 39 viteve të para të jetës, kur në këtë periudhë arrin edhe shkallën më të lartë, pas së cilës pleqëria gradualisht zvogëlon kuantitetin e diturisë së deponuar:

“A nuk e përfillin ata (me vëmendje) Kuranin? Sikur të ishte prej dikujt tjetër, përveç prej Allahut, do të gjenin në të shumë kundërthënie.” (En Nisaë, 82)

Kurani fisnik shëron shpirtin e njeriut edhe atëherë kur psikologët janë të paaftë që ta bëjnë këtë. Qëllimi i kryesor i shpalljes së Kuranit është njeriu me gjithë karakteristikat e tij të dukshme dhe të padukshme. Kurani ka qenë dhe do të mbetet ilaçi i parë i vërtetë për shpirtin e njeriut nëse pasohet.

Për këtë do të shkëpusim një trëndafil nga ky kopsht i pafund.

Allahu i madhërishëm urdhëron e thotë:

“Nuk ndodh asnjë fatkeqësi në tokë e as në trupin tuaj, e që të mos jetë në shënime (libër Levhi Mahfudh) para se të ngjajë ajo, e kjo për Allahun është lehtë. Ashtu që të mos dëshpëroheni tepër për atë që u ka kaluar, e as të mos gëzoheni tepër me atë që Ai u ka dhënë, pse Allahu nuk e do asnjë arrogant që u lavdërohet të tjerëve.” (El Hadid, 22-23)

Asgjë në tokë nga sprovat nuk ndodh e që nuk ka qenë e shënuar më parë nga Allahu i madhërishëm në Librin e qartë (Levhi Mahfudh). D.m.th. dynjaja është si një tregim i cili tejkalon fantazinë. Besimtarin kur e godet fatkeqësia, duron, ndërsa kur i ndodh mirëqenie, është falënderues.

Me gëzimin dhe hidhërimin e që ndalohej në ajet, mendohet në atë aspekt kur kalohet kufiri dhe vjen deri te sjellja e kundërt e personit nga ajo sjellje që kërkohet.

Gëzimi dhe hidhërimi janë faktorë emocional që kanë ndikim të ndryshëm te njeriu. Studimet bashkëkohore mjekësore kanë vërtetuar që gëzimi dhe hidhërimi kanë veprim negativ në zemrën e njeriut. Për këtë, mjekët këshillojnë që lajmet tronditëse dhe të pikëllueshme mos t'u tregohen personave me pengesa në zemër. Po ashtu, studimet bashkëkohore mjekësore tregojnë që faktorët emocional sikur pikëllimi dhe gëzimi, mundin ndonjëherë të shkaktojnë konsumim të tepruar të ushqimit pa vetëdije, e që shkakton mbipeshë, e cila përfshin shumë komplikime si p.sh. tension të lartë të gjakut, lëvizje të vështirësuar, gurësit në fshikëzën e tëmthit, dëmtim të boshtit kurrizor dhe të gjunjëve (artroza), dobësim të muskujve, zgjerim të venave, vështirësi në frymëmarrje dhe dëmtim të sistemit kardiovaskular dhe cerebral.

Gjendja e frikës dhe pasigurisë, sëmundjet dhe ngjarjet tragjike në familje, situatat e rënda materiale, pasiguria në punë, mundi fizik i zgjatur, zhurma, pagjumësia dhe uria, por edhe situatat që bartin gëzim dhe kënaqësi të tepruar, në princip përshkruhen si “stresogjene”. Reaksionet në stres janë individuale.

Çfarë ndodh me organizmin në stresin akut?

Ngjarja e befasishme e padëshiruar, aversive ose e këndshme në skajshmëri në një situatë jetësore shkakton reaksione sa vijon:

- a) Truri regjistron rrezikun dhe menjëherë dërgon sinjal në organizëm i cili “lëshon” hormonin e quajtur kortizol;
- b) Hormoni mobilizon energjinë;
- c) Vigjilenca (zgjimi, vëmendja) rritet. Shpejtohet ritmi i zemrës. Enët e gjakut zgjerohen dhe tkurren. Metabolizmi në trup përjeton “ndryshim”;
- d) “Ndryshimi” i proceseve metabolike ka për qëllim që energjinë ta orientojë kah muskujt;
- e) Rreziku ka kaluar;
- f) Hormoni “mbyll” vetveten. Me kalimin në tru, ai “urdhëron” trurin që të pushojë, e që njëkohësisht paraqet ndërprerjen e tajimit të kortizolit;
- g) Organizmi kthehet në gjendje të mëparshme.

Por, çfarë ndodh me stresin kronik?

Situatat e gjata stresogjene siç janë vështirësitë e përhershme familjare, problemet e pazgjidhura afariste, papunësia, vetmia, veprojnë në mënyrën sa vijon:

- a) Truri i dërgon trupit sinjal që kortizoli të futet në akcion;
- b) Meqë situata stresogjene është e vazhdueshme dhe afatgjatë, hormone kortizol edhe më tej tajohet;
- c) Organizmi hyn në “zonën e kuqe” e cila karakterizohet me tendosje permanente, shqetësim, pagjumësi, depresion dhe simptome të karakterit funksional.

Dhe në fund këtu janë edhe komplikimet psikologjike që shkaktojnë mbipeshë, ngase personi është tejte larg dukjes së bukur dhe të harmonishme, lëvizjet janë të ngadalësuar, ndërsa perceptimi mendor po ashtu është më pak aktiv.

Të gjitha që i përmendëm, Allahu i madhërishëm i përmbledh shkurtimisht me fjalët:

“O bijtë e Ademit, vishuni bukur për çdo namaz (lutje), hani dhe pini e mos e teproni, pse Ai (Allahu) nuk i do ata që e teprojnë (shkapërderdhin).” (El A’rafë, 31)

Kurani fisnik në shumë ajete ka treguar që fytyra e njeriut ndërron ngjyrën, d.m.th. nxihet kur bie në dëshpërim dhe pikëllim, e për këtë flasin ajetet e Kuranit në vijim:

“Kur ndonjëri prej tyre lajmërohet me (lindjen) vajzës fytyra e tij prishet dhe bëhet plot mlllef.” (En Nahl, 58)

“E kur ndonjëri prej jush lajmërohet me (lindje të vajzës) atë që ia pat përshkruar Zotit shembull, fytyra e tij, nxihet dhe i zihet fryma.” (Ez Zuhruf, 17)

Kurani famëmadh përmend një fakt të rëndësishëm i cili padyshim flet për atë që fytyra e njeriut është pasqyrë e shpirtit, kështu që gjendja dhe situata në të cilën gjendet mund të shihet duke e shikuar fytyrën e tij. Në këtë kuptim, Kurani fisnik thotë:

“E kur u lexohen atyre ajetet tona të qarta, në fytyrat e atyre që nuk besuan u vëren urrejtje. Gati u vërsulen atyre që ua lexojnë ajetet tona. Thuaj: “A t’u tregoj për një më të keqe se kjo? Zjarri, të cilin Allahu e caktoi për ata që nuk besuan”. Sa i keq është ai vend ku do të shkojnë.” (El Haxhxh, 72)

Si dhe ajeti:

“Muhamedi është i Dërguar i Allahut, e ata që janë me të (sahabët) janë të ashpër kundër jobesimtarëve, janë të mëshirshëm ndërmjet vete, ti i sheh ata kah përulen (në ruku), duke rënë me fytyrë në tokë (në sexhde), e kërkojnë prej Allahut që të ketë mëshirë dhe kënaqësinë e Tij ndaj tyre. Në fytyrat e tyre shihen shenjat e gjurmës së sexhdes. Përshkrimi i cilësive të tyre është në Tevrat dhe po ky përshkrim është edhe në Inxhil. Ata janë si një farë e mbjellë ku mbin filizi i vet, e ai trashet, përforcohet dhe qëndron në trungun e vet, ajo e mahnit mbjellësin. (Allahu i shumoi) Për t’ua shtuar me ta mllëfin jobesimtarëve. Allahu atyre që besuan dhe bënë vepra të mira u premtoi falje të mëkateve dhe shpërblim të madh.” (El Fet’h, 29)

Për këtë fakt nuk është ditur asgjë derisa shkenca nuk përparoi duke ardhur deri te rezultatet e rëndësishme gjatë hulumtimit të tij. Këtë fakt e vërtetuan hulumtimet mjekësore dhe psikologjike duke vërtetuar se vërtet fytyra e njeriut është pasqyrë e shpirtit. Dr. Gaylord Haros për këtë thotë: “Fytyra jote në realitet është mesazhi yt kah bota, nëpërmes saj tjerët mund të njohin situatën në të cilën ti gjendesh, bile edhe vetë mund të shikosh në pasqyrë dhe saktë të përcaktosh gjendjen tënde, duke pyetur fytyrën tënde çfarë i nevojitet . . .”

Pikat e zeza nën sytë janë argument që njeriut doemos i nevojitet ushqimi, ajri i pastër dhe i freskët, ndërsa rrudhat që paraqiten qartë tregojnë për gjitha ato që njeriut i kanë ndodhur gjatë jetës, ato janë shenjë që flet për atë në çfarë mënyre rrjedh jeta njeriut.

Mjekësia bashkëkohore konstaton që fytyra posedon 55 muskuj të cilët i shfrytëzojmë pa dëshirën dhe vetëdijen tonë gjatë shprehjes së ndjenjave dhe emocioneve tona. Këta muskuj i rrethojnë nervat që i lidhin me trurin.

Çdo ngjarje, e mirë ose e keqe, lë gjurmë të thellë në fytyrë, për këtë fytyra e njeriut është e vetmja pjesë e trupit e cila zbulon njeriun dhe flet për gjendjen e tij, dhe nuk ekziston asnjë organ tjetër pos fytyrës me ndihmën e të cilit është e mundur të lexohet gjendja në të cilën ndodhet njeriu.

Për më tepër, shkencëtarët vërtetojnë se është e mundur të zbulohet karakteri dhe natyra e njeriut nëpërmes rrudhave në ballë.

Personat kokëfortë dhe këmbëngulës që nuk heqin dorë nga qëllimet e tyre, rëndom shtrëngojnë buzët.

Rrudhat e hershme rreth syve flasin për qeshjen e shpesh-të, ndërsa rrudhat e thella rreth syve tregojnë në hidhërim dhe pesimizëm.

Tek oratorët dhe personat që merren me punë të ngjashme siç janë avokatët, etj., në mesin e fytyrës paraqiten linja të thella që arrijnë deri te qafa, ndërsa personat që tërë kohën kalojnë duke shkruar, siç janë daktilografët, pastaj rrobaqepësit dhe gjithë ata që janë të detyruar për shkak të punës specifike të mbajnë kokën ulur, rrudhat paraqiten në qafë.

Dr. Alexis Karel, fitues i çmimit Nobel në fushën e mjekësisë pohon: “Forma e fytyrës varet nga situata në të cilën gjinden muskujt që lëvizin brenda indit yndyror nën lëkurë, ndërsa gjendja e këtyre muskujve varet shumë nga idetë dhe rrjedhat e tyre.”

Secili njeri mund t’i jep shprehje fytyrës së tij që dëshiron dhe kësaj maske gjithnjë i përmbahet, por fytyra jonë pa

marrë parasysh kundërshtimit tonë, e formëson gradualisht varësisht nga gjendja e ndjenjave tona, kështu që me kalimin e viteve fytyra bëhet foto përkatëse e ndjenjave dhe shpresave të personit.

Fytyra po ashtu shpreh edhe aspektet e thella të aktivitetit të ndjenjave, kështu që në të përpos personit të prishur e mashtrues, inteligjencës së tij, dëshirave, emocioneve dhe frikësimeve, mund të shpreh edhe karakterin e trupit si dhe sëmundjet organike dhe psikike.

Pamja e trupit na udhëzon në gjendjen e organeve, ndërsa në fytyrë është përmbledhja e tërë trupit dhe ajo reflekton funksionin e gjëndrës mbrojtëse, lukthit, zorrëve, sistemit nervor, etj., udhëzon në karakterin dhe llojin e sëmundjes së personit.

Thënë shkurt, secili person bart në faqet e fytyrës së tij specifikën e trupit dhe shpirtit të tij.

Në këtë mënyrë shkenca ka ardhur deri tek argumenti, për të cilin Kurani ka treguar, duke folur për fytyrën si pasqyrë e shpirtit në të cilën reflektohet gjendja e njeriut, sidomos kur është fjala për situatat që flasin për natyrën emocionale të njeriut, ndjenjat e tij dhe ngjashëm. Për këtë është lehtë të njohim në fytyrën e njeriut pikëllimin dhe dëshpërimin, bile edhe atëherë kur e mbulon maska, por njëkohësisht fytyra reflekton edhe lumturinë, qetësinë dhe kënaqësinë, gjegjësisht shenjat e gjendjes shpirtërore të njeriut, por duhet me qenë lexues i mirë i shenjave në fytyrë.

Një prej karakteristikave të lëkurës është se çdo lloj gjallëse lëshon një erë karakteristike që e dallon atë nga të tjerat. Brezat njerëzor ndryshojnë nga aromat që dalin prej lëkurës

së tyre. Ndërsa, kjo erë është e fortë tek zezakët dhe indianët, aq sa ndihet aq larg, pakësohet tek popujt tjerë. Burimi i këtyre erërave tek njeriu janë acidet organike që sekretohen nga gjëndrat yndyrore të vendosura në lëkurë. Kështu, Jakubi a.s., ndjeu erën e djalit të tij, Jusufit a.s. në këmishën e dërguar atij, siç konfirmon ajeti i Kuranit fisnik:

*“(u nisën) **Dhe posa u ndanë devetë (prej qytetit), i ati i tyre tha: “Unë po e ndiej erën e Jusufit, mos më konsideroni të matufosur.” (këtë ia tha familjes së vet në Palestinë).**” (Jusuf, 94)*

Pra, ky ajet kuranor tregon dallimin e erës së djersës së Jusufit a.s., nga era e djersës së vëllezërve të tij. Shkenca ka vërtetuar se aroma e njeriut ndryshon nga mosha në moshë. Fëmija që ushqehet me qumështin e nënës së tij ka dallim prej fëmijës që ushqehet me qumësht lope. Era e djersës ndryshon në sëmundje të ndryshme të brendshme aq sa mund të bëhet tipike për çdonjërin prej tyre.

Kështu, tuberkulozi ka erë djerse të veçantë, diabetiku nxjerr erë acetoni si dhe të sëmurët me uremi e kanë erën e djersës karakteristike.

Andaj, Kurani fisnik na fton të meditojmë për krijesën njerëzore, të cilën Allahu i madhërishëm e përsosi në formën më të bukur:

*“**Vërtet, Ne e krijuam njeriun në formën më të bukur.**” (Et Tinë, 4)*

Allahu i madhërishëm ia ka bërë njeriut rolin organizativ dator me ndërrimin e ditës dhe natës, kështu ka përcaktuar ditën për punë dhe aktivitete të ngjashme, ndërsa natën për pushim. E bëri natën të ftohtë dhe të errët, ftohtësinë e saj shkas

me të cilin dobësohet forca lëvizëse, ndërsa errësirën e saj shkas i qetësisë së shqisave, intelektit dhe shpirtit.

Lexojmë ajetin kuranor duke medituar:

“Allahu është Ai, që juve ua bëri natën të pushoni në të, e ditën të ndritshme. Allahu është dhurues ndaj njerëzve, por shumica e njerëzve nuk e falënderojnë.”
(Gafir, 61)

Si dhe ajeti: ***“Nga argumentet e tij është edhe gjumi juaj natën dhe ditën, edhe përpjekja juaj për të fituar nga të mirat e Tij. Në këtë ka argumente për popullin që dëgjon.”*** (Er-Rrum, 23)

Pos kësaj, ka veçuar secilën periudhë të natës dhe ditës, kështu që bëhet ibadet në të tretën e fundit të natës, pastaj në mëngjes falet namazi i sabahut. Pastaj, Allahu i madhërishëm ka bërë edhe pushimin pas drekës (kajlule) për pushim të menjës dhe shpirtit.

Kjo në tërësi përputhet me ritmin biologjik dhe me orën biologjike e cila precizon aktivitetin e trupit.

Me ritmin e biologjik të rregullt nënkuptohet devijim nga kufiri minimal deri në maksimum dhe përsëri nga kufiri minimal, kur është fjala për aktivitetin e organeve trupore. Kjo është në përputhshmëri me planin kohor të përcaktuar i cili njëkohësisht është i pandryshuar dhe është një prej karakteristikave tejet të rëndësishme për materien e gjallë.

Është i paracaktuar gjenetikisht. Ora biologjike është përgjegjëse për orientimin periodik dhe planifikim kohor, në mënyrë stabile të veprimit.

Ekzistojnë gjenet që quhen “per” dhe “tim”, që janë nën ndikimin e errësirës dhe dritës, zvogëlohen nën ndikimin e dritës së fortë, ndërsa rriten në errësirë.

Ekzistojnë edhe dy gjene që quhen “clock” dhe këta bashkohen me gjenet “per” dhe “tim” për t’i aktivizuar dhe filluar me punën e orës biologjike.

Këto katër gjene e përbëjnë qendrën e orës biologjike. Ciklusi fillon në drekë, pastaj grumbullohen proteinat derisa nuk arrijnë maksimumin e tyre para agimit, ku zvogëlohen për të filluar ciklin e ri (në drekë).

Faktorët e jashtëm ndikojnë në orën biologjike. Drita dhe errësira zgjimi dhe gjumi zhurma dhe qetësia.

Këta faktorë të jashtëm veprojnë në adaptimin e sërishëm me rolin mbizotërues të mjedisit, dhe këtë me mënyrën e ndryshimit të kualitetit dhe kuantitetit në gjenet që kontrollojnë saktësinë e orës biologjike, e që sjell deri te ndryshimi i funksioneve të organeve në sjellje.

Numri i orëve përcakton kohën e dritës kur ritmi biologjik arrin kulminacionin e tij:

- Rritet sekretimi i kortizolit.
- Rritet niveli i sheqerit, metabolizmi i yndyrave dhe proteinave.
- Rritet shkalla e energjisë së domosdoshme për aktivitetin ditor.

Në drekë:

- Testosteroni arrin kulminacionin.
- Niveli i adrenalinës ende është i lartë.
- Ndjenja e urisë sjell deri te tendosja.

- Rritet aktiviteti i zemrës dhe është i domosdoshëm largimi nga mundimet dhe preferohet “kajlula” (fjetja pas drekës).

Në mbrëmje:

- Lirohet melatonini.
- Zvogëlohen rrahjet e zemrës, bie temperatura e trupit.
- Përgjumësia.
- Zvogëlohet niveli i kortizolit, aktivizohet imuniteti.

Ora biologjike është shkas i hipertensionit, mbipeshës dhe rezistencës në insulinë.

Kujtojmë ajetet e Kuranit fisnik duke medituar:

“Thuaj: “Sikur Allahu ta bënte natën të përhershme (t’ua zgjaste) deri në ditën e kiametit, ç’mendon, cili Zot pos Allahut do t’ju sillte dritë? A nuk merrni vesh?

Thuaj: “Më tregoni, nëse Allahu ua bën ditën të vazhdueshme deri në ditën e kiametit, cili Zot pos Allahut do t’ju sjellë natë që të pushoni në të? A nuk shihni (sa po gaboni)!

Po nga mëshira e Tij, u bëri juve natën dhe ditën për të pushuar në të dhe për të përfutur nga begatitë e Tij, prandaj, të jini mirënjohës!” (El Kasas, 71-73)

Në fund, mund të konkludojmë se sistemi nervor, ana shpirtërore (er rruh) dhe egoja impulsive (en nefs) e njeriut paraqet një çështje ende të panjohur për njeriun. Truri është enigmë e cila ende mbetet sfidë për shkencëtarët.

Islami ndërton gjërat në harmoni dhe lidhje në mes materies dhe shpirtit, shkencës dhe krijimit.

Rezultatet që kanë arritur shkencëtarët në studimet e mjekësisë gjatë këtyre tridhjetë viteve, qofshin në sferën e psi-

kiatrisë, apo të sistemit nervor dhe funksionimit të tij të përsosur, qoftë për psikën dhe fenomenet parapsikologjike që kanë bërë shumë ekipe të shkencëtarëve, vërtetojnë për mrekullinë kulmore të Kuranit fisnik.

Andaj, mesazhi i Kuranit fisnik është i përhershëm dhe vlen për çdo vend, kohë dhe brez:

“Ne do t’u bëjmë atyre të mundshme që shohin argumentet Tona në horizonte dhe në veten e tyre deri që t’u bëhet e qartë se ai (Kurani) është i vërtetë. A nuk mjafton që Zoti yt është dëshmitar për çdo gjë?”
(Fussilet, 53)

Literatura:

1. H. Sherif Ahmeti: Kurani. Përkthim me komentim në gjuhën shqipe, Prishtinë, 1987;
2. Sejjid Qutb: O Okrilju Kur’ani, Sarajevë, 2000;
3. Muhtesar Sahih El Buhari, Tiranë, 2015;
4. Dr. Halid Faik El Ubejdi: Kur’an, nervni system i psihologjia, Sarajevë, 2005;
5. Fauci et al: Harrison’s, Principles of Internal Medicine, 17th Edition, USA, 2008;
6. Saimir Bulku: Sekretet e mjekësisë në Kuran, Tiranë, 2011;
7. Dr. Halis Xhelebi: Et tibbu mihrabul imani, 1955;
8. Harun Jahja: Mrekullitë e Kuranit, Tiranë, 2002;
9. Terry F. Pettijohn: Psikologjia, Pejë, 1997;
10. Abdul Fadil Muhsin Ibrahim: Biomedicina islamski pogledi, Sarajevë, 2001;
11. Dr. Ali Iljazi: Kurani dhe shkenca bashkëkohore, Gjakovë, 2000;
12. Dr. Ali Iljazi: Trajtresa të zgjedhura islame dhe shkencore, Shkup, 2010.

Bilall Hasanoviq

TOLERANCA ISLAME*

Toleranca e një feje është masë e aftësisë jetësore të saj. Sa më zemërgjerë që janë dispozitat e një feje, aq më tepër ajo ka shpresë në sukses në përkushtimin e saj për të qenë fe universale e gjinisë njerëzore. Për të qenë fe e gjithë botës prapë është ideal për të cilin synon secila fe, që pretendon për ti dhënë shoqërisë njerëzore ngushllim në këtë botë, ndërsa lumturi dhe paqe të amshueshme në botën tjetër. Fjala hyjnore në Kur'an e drejtuar Muhamedit a.s. *“Ne ty të kemi dërguar për të gjithë botët vetëm si mëshirë”* qartë tregon qëllimin përfundimtar të Islamit.

Tasht ta shofim fluturimthi se sa është islami tolerant në teori dhe praktikë:

* Marrë nga vepra: Bilall Hasanoviq, *Izbor Hutbi i vazova*, botuar nga Bashkësia Islame e BeH, në Sarajevë, vit. 1979.

Kur'ani si burim themelor i Islamit shprehimisht thotë: *“Në fe nuk ka imponim”*. Pastaj *“Ju keni fenë tuaj, e unë kam fenë time”*. Kuptim të tillë dhe të ngjashëm kanë shumë dispozita kur'anore. Përveç kësaj edhe jeta dhe vepra e të dërguarit të Zotit, Muhamedit a.s. na ofrojnë shembuj të mrekullueshëm të durueshmërisë (lexo: tolerancës) fetare.

Kur myslimanët e parë i bezdisen përndjekjet që i përjetonin nga vëllëzërit e tyre pagan të Mekës, i dërguari i Zotit i urdhëroi besimtarët e tij që të shpërngulën në Abisini (Etiopi) ku është krishterimi fe shtetërore. Kur Mekasit i dërguan mbretit të Abisinisë një delegacion për këtë dhe iu lutën që t'ua dorëzoj emigrantët, ai këtë kërkesë ua refuzoi, ngase nga udhëheqësi i të shpërngulurëve Xhaferi, kishte dëgjuar disa qëndrime të Kur'anit, të cilat kishin bërë në të përshtypje të thella.

Me një rast të dërguarit të Zotit i kishte ardhur një ebrej dhe në mënyrë brutale kishte kërkuar që ti paguhet borxhi. Një sjellje e tillë e tij i revolttoi disa nga paria Islame, që ishin të pranishëm, por atyre i dërguari i Zotit u tha se ebreu kishte të drejtë dhe urdhëroi që sasia e borxhit menjëherë ti paguhet.

Në kohën kur të dërguarit të Zotit i vinin me rradhë delegacionet nga viset e ndryshme arabe, i erdhi një delegacion nga të krishterët e Nexhranit. I dërguari i Zotit i priti ata me nderimet më të larta, u ofroi banim në xhaminë e tij dhe kur arriti dita e diell i lejoi që në xhami ta kryjnë shërbesën e tyre ndaj Zotit sipas parimeve të fesë së tyre. Dispozitat e sheriatit edhe ehli – kitabëve do të thotë jomuslimanëve – monoteistë, u japin të drejta të njëjta qytetare sikur myslimanëve. Jo ve-

tëm këtë, por myslimani mund të shërbehet me enët e ebrejëve ose të krishterëve, lejohet të hanë mishin e kafshëve të cilën ata e prejné (përveç derrit, - plot.perk.) dhe të martohet me të krishterën dhe ebrejen, sa kohë që ajo mund të qëndroj edhe më tej në fenë e saj, etj. Në jetën e përditshme vlejné të njëjtat të drejta si për jomyslimanët ashtu për myslimanët. Përveç kësaj, para organeve shtetërore jomyslimanët janë të barabartë me myslimanët. Nënshtetasit jomyslimanë të cilët jetojnë në shtetin Islam ligji i sheriatit i quan **“Dhemmij”** do të thotë **“të mbrojtur”**. Ata kanë për të dhënë një tatim të caktuar, i cili quhet “xhizje”, ndërsa pushteti Islam i garanton se do t’ua mbrojë jetën, pasurinë, nderin dhe çdo të drejtë tjetër. Tek ne, me emërin urryes “raja” quhen nënshtetasit jomyslimanë.

Duke pasur parasysh dispozitat e sheriatit dhe duke u bazuar në praktikën e të dërguarit të Zotit, sunduesit Islam kanë dhënë shembuj të panumërt të tolerancës fetare. Kështu që p.sh. halifi i dytë Ebu Bekri r.a. me rastin e një ekspedite ushtarake në Siri i dha instrukcione Ebu Ubejdës, komandantit kryesor të ushtrisë se si duhet të veprojnë ndaj armikut dhe mes tjerash i tha që në luftë t’i kursej pleqtë, të pafuqishmit, fëmijët, gratë, të sëmuarit dhe të gjithë të paafitit për luftë e sidomos priftërinjtë. Ebu Ubejde me rastin e një sulmi ushtarak në Siri, pasi e pushtoi një pjesë të një krahine të krishterë nga banorët e atij vendi i mbledhi tatimin e një viti dhe u dha premtime në emër të sundimtarit se do ti mbrojë sikur nënshtetasit myslimanë. Nuk shkoj shumë dhe u dëgjua lajmi se i është afruar kufirit ushtria e re bizantine. Pasi që Ebu Ubejde nuk ishte i sigurt se pjesën e okupuar do të mund ta mbajë

nën sundimin e tij, banorëve të saj ua kthej haraçin e mbledhur me motivacionin se nuk është i sigurtë a do të mund ta përmbushë premtimin e dhënë. Kjo drejtësi i befasai banorët e krishterë, të cilët i kishte rraskapit haraçi i bizantinëve, andaj, ata i ndihmuar këtij burrështetasi të drejtë deri në fitorën përfundimtare.

Në kohën e sundimit të halifit Omer r.a. u gjykua një ebrej me nipin e të dërguarit të Zotit, halifin e mëvonshëm, Aliun r.a. Kur erdhën paditësit e halifit Omer, ky iu drejtua Aliut me fjalë lajkatare, mirëpo menjëherë e hetoi te Aliu shenjën e paknaqësisë. Pas kryerjes së shqyrtimit halifi e pyeti Aliun, se a mos i kishte ardhur mërzi pse e kishte barazuar me ebrejin, ndërsa ky i qe përgjigjur: “Jo, mua ajo nuk më ka mërzitur, por jamë hidhëruar pse gjatë kohës së gjykimit mu drejtove me fjalë talljeje”.

Një tjetër rast, në kohën e halifit Omer r.a., kur ushtria myslimane pas rrehtimit të gjatë e detyroj Jerusalemin të dorëzohet, patriarku i Jerusalemit Sofronije kërkoi që qytetin t’ia dorëzoj halifit Omer. Pasi që Omeri i pranoi çelësat e qytetit, ai e solli për të vizituar kishën (kryesore). Gjatë kohës së qëndrimit në kishë, Omerit iu kujtua se ishte koha e namazit, andaj iu lut patriarkut që te dalin nga kisha. Patriarku i bëri ofertë që të falet në kishë, por halifi këtë e refuzoi me fjalët: *“Nuk mund të falem në kishë, për shkak se nëse falem, myslimanët mund të fillojnë për të uzurpuar kisha kështu që do t’u shkaktojnë shqetësime të tjerëve”*.

Kur Anglia e okupoj Jerusalemin në vit. 1917, marshalli Alen soleminisht e shpalli se u jep liri fepredikimi të gjithë njerëzve, duke ndjekur shembullin e Omerit r.a. (përkunder

kësaj ai, gjithashtu, deklaroi se sot perfunnduan kryqezatat,-plot. perk.).

Prandaj, kjo ishte një pasqyrë e tolerancës Islame, gjatë kohës së halifëve të parë, kur myslimanët bënë luftëra të rrepta me të krishterët, ebrejët dhe paganët.

Në kohën e sundimit të halifëve nga dinastia Emevite, shteti islam tashmë përfshinte shumë popuj jomysliman nga Gjibraltari e deri te brigjet e Grangesës. Banorët jomysliman të shtetit Islamik, jo vetëm që i gëzonin të gjitha të drejtat qytetare, por shumë prej tyre zënin pozita të larta në shtet. Sidomos grekët dhe sirianët kanë luajtur rol të rëndësishëm në organizimin e administratës në shtetin e ri arab ku në të gjitha fushat e jetës publike të krishterët dhe ebrejët kanë pasur pjesëmarrje të rëndësishme....

Në kohën e sundesit më të njohur emevit Abdul-Melikut ka jetuar poeti arab i krishterë Ahtal, të cilit vet halifi në she-një të respektit i përgatiti vizitë triumfale në kryeqytetin e tij Damask. Në bisedë miqësore, Adul-Meliku shpeshë herë e rrotullonte me dorë kryqin të cilin e barte në qafë vazhdimisht poeti i devotëshëm.

Në kohën e sundimit të halifëve nga dera Abaside, jomyslimanët kanë luajtur rol edhe më të rëndësishëm në hila-fetin arab. Halifët e arsimuar nga kjo dinasti i përdornin të krishterët, ebrejët, madje edhe politeistët, për t'ua përkthyer veprat laike (jofetare) nga gjuha greqishte, sirianishte dhe persishte në arabishte. Në Bagdat me meritën e halifëve të cilat i shpërblenin begatshëm punëtorët në fushën e letërsisë, për një kohë të shkurtër mbinë bibliotekat dhe institucionet shkencore, Në mesin e tyre dallohen sidomos të krishterët:

Kosta ibn Luka, Thabit ibn Kurre el-Harrani dhe Is-hak ibn Hunejn, pastaj Hubejshi etj. Përmendje të veçantë meriton Hunejn ibn Is-hak, i cili ka qenë mjek personal i halifit Mutevekil. Ai ka qenë përfaqësuesi më i lavdishëm i mjekësisë së vjetar arabe.

Abasitët në shtetin e tyre për të krishterët rregulluan edhe organizatën kishtarë, në krye të se cilës qëndronte patriarku me seli në Bagdat. Në hilafetin lindor, që ka mbretëruar liria e plotë e predikimit të fesë, argument më i mirë është se në fillim të Azisë Islame edhe sot ka më shumë sekte të krishtera se sa në vet Evropën e krishterë.

Në kohën e sundimit të Maurëve (myslimanëve) në Spanjë, të krishterët dhe ebrejtë kanë qenë të barabartë me mysli-manët. Ata merrnin pjesë në të gjitha lëmitë e jetës publike. Në kohën e Abdurrahmanit të III sunduesit më të fuqishëm në hilafetin e Perëndimit, ministër i financave ka qenë Hasdaj - ebrej. Historia e literaturës arabe nga koha e sundimit të tyre në Spanjë ka shënuar shumë emra të krishterëve dhe të ebrejëve të cilët në shkencën dhe literaturën arabe kanë lënë vepra të pavdekshme. Në Universitetin e famshëm në Kordovë, përveç vendasve, studionin edhe të krishterët nga shtetet e huaja. Është e njohur se një shkollë e tillë e ka edukuar edhe papën Silvestrin e II. Për të gjitha këto, pas kapitullimit të sunduesit të fundit arab në vit. 1492, spanjollët ua paguan borgjin arabëve me dëbime të pashembullta.

Kur hilafeti lindor u shkapërderdh në shtete të vogla, pakicat jomyslimanë në shtetet e rithemeluara e ruajtën të drejtën e fepredikimit në shtetet: Buja, Selxhuk, Gaznevi, Samanij, Mameluk, Ejubij etj, të krishterët dhe ebrejtë kanë pasur të

drejta të njejta sikur myslimanët. Lidhur më këtë, nuk duhet argument më i qartë se sa fakti se ebrejët dhe të krishtërt në Palestinë, nën të gjitha dinastitë Islame gjatë të gjitha kohëve i kanë ruajtur klerikët e tyre. Mirëpo, cionizmi sot nuk është duke treguar zemërgjerësi të tillë ndaj myslimanëve dhe të krishterëve.

Në gjysmën e shekullit të XIII-të, në rrënojat e shtetit Selxhuk, dolën në shesh Osmanlinjë. Nomadët e deriatëherëshëm me pranimin e Islamit në Azinë e Vogël, i vunë themelet e shtetit të tyre të fuqishëm dhe të rregulluar. Që në kohën e sundimit të Orhanit, sulltanit të dytë të dinastisë së osmanlinjëve, e pushtuan tërë Azinë e Vogël, dhe nëpër Dardanele kaluan në Evropë. Kështu që nën sundimin e tyre u gjendën shumë popuj të krishterë, nga të cilët duhet përmendur sidomos grekët. Në kohën e Muratit të I dhe djalit të tij Bajazitit nën sundimin e osmanlinjëve kanë rënë bullgarët, serbët ndërsa në kohën e Muratit II dhe të djalit të tij Mehmed Fatihut edhe grekët e evropës, rumunët, shqiptarët dhe një pjesë e kroatëve. Në shtetin turk, të krishterët i kanë pasur të gjitha të drejtat, të cilat u takonin sipas dispozitave të sheriatit. Grekët në rrethana të reja shpejt u orientuan dhe jo vetëm që e ruajtën organizatën fetare të tyre në krye me patriarkun e Konstantinopojës, por për së shpejti me Dubrovnikasit dhe Venedikasit, e morrën në dorë të tyre tregëtinë e perandorisë osmane.

Në kohën e Muratit të II, njëri ndër sunduesit më të kultuar dhe më human turk, u lidh marrëveshja paqësore njëvjeçare ndërmjet Turqisë dhe mbretit Polako-Hungarezo-Kroat Vlladisllavit, kështu që Murati u betua në Kur'an, kurse Vlla-

disllavi në Evangjele se plotësisht do ti përmbahen marrëveshjes. Murati ndërgjegjshëm e mbajti fjalën e dhënë, ndërsa Vlladisllavi me nxitjen e të dërguarit të papës Juli Çezarit, e organizoi kryqëzatën kundër turqëve në të cilën ushtria e krishterë u shkatërrua në vitin 1444 në luftë afër Varnës. Në luftë humbën jetën mbreti Vlladisllav dhe Jul Cezari, andaj e tërë bota krishtere besonte se disfata ka qenë dënim i Zotit për shkak të thyerjes së marrëveshjes.

Pushteti Osman të gjithë popujve jomyslimanë të shtetit të tij, u ka lejuar që të organizohen fetarisht. Patrikana e Pejës, e cila ishte e suprimuar, përsëri u riaktivizua në kohën e Mehmed Pashë Sokoloviçit të famshëm. Këtij myslimani entuziast dhe burrë shtetasi të madh turk nuk i është dukur aspak e papëlqyshme, pse në karrikën e patriarkut serb është ulur i afërmi i tij, ose siç thonë disa vëllai i tij Makaria.

Në vit. 1463, Mehmed Fatihu (arriti) në Bosnjë, ndërsa në kohën e pasardhësit të tij Bajazitit të II në vit. 1482 nga turqit është marrë edhe Hercegovina. Me ardhjen në Bosne, osmanlinjët për herë të parë arritën të vënë kontakt të afërt me katolicizmin. “Ahdnamja” (Fletë-garancion) e Fatihut lëshuar në llogorinë ushtarake në një fushë afër Kiselakut, e cila edhe sot ruhet si shenjtëri në manastirin e Fojnicës, në të cilin në lutjen e fratit Angjell Zavidoviçit, katolikëve nënshtetas turk, u jepet e drejta e fepredikimit që është argument i gjallë i tolerancës së madhe fetare, nga njëri ndër sulltanët më të kulturuar dhe më të fuqishëm turk.

Bosnja dhe Hercegovina kanë qenë të rraskapitura me shekuj nga luftërat fetare. Qysh në shekullin e X kishte lëshuar rrënjë lëvizja e Bogumilëve, e cila si pinjoll e mësimi

të manihejëve nga Mesopotamija, u bartë në Gadishullin Ballkanik. Në Bullgari lëvizja bogumile u shkatërrua me dhunë, ndërsa Nemanja në Rashkë atë e çrrënjosi. Mirëpo, lëvizja bogumile gjeti truallin e përshtatshëm në viset malore të Bosnjës dhe Hercegovinës. Gati të gjithë banorët e këtyre viseve e pranuan këtë sektë. Bani Kulin dhe pasardhësit e tij kanë qenë bogumil të entuziazmuar.

Bogumilët e dëbuar nga Rashka gjetën strehim tek bashkëbesimtarët e tyre në Bosne, por edhe aty ishin të shtypur nga lindja dhe nga perëndimi. Sulmet e kryqëzatave në bogumilët rënditeshin njeri pas tjetrit gjatë shumë shekujve. Për banorët e Bosnës dhe Hercegovinës feja nuk ishte formalizëm i thjeshtë, të cilin mund ta ndërrojnë zemrat e bogumilëve të mbushura me krenari fetare, por u përballonin të gjitha sprovave, andaj të gjitha përpjekjet për të kthyer bogumilët në fenë krishtere mbetën të pasuksesshme.

Bogumilët në trevat kufitare u njoftuan me Islamin shumë më përpara se të marshoj Fatihu në Bosnje. Kur sulltani i fuqishëm në vitin 1463 u gëdhi në këto treva, me qëllim që ta ndëshkoj vazalin e pabesë, mbretin e fundit të Bosnjës Stepan Tomasheviçin, shumë stërgjyshër tonë kaluan në Islam, ngase kjo fe ishte shumë më afër shpirtit bogumil se sa krishterimit. Kalimi i bogumilëve në Islam ka qenë vullnetarë, ngase boshnjakët sikur ta kishin ndërruar fenë me presion e dhunë, presioni i kishave do të kishte shfaros ata shumë më herët para ardhjes së osmanlinjëve. Bogumilët i ka josh në Islam edhe fakti se turqit nuk i kanë përndjekur ata për shkak të bindjes së tyre fetare, dhe ashtu tek ata nuk ua kanë ngacmuar shkënditë e inatit tonë historik. Përveç kësaj,

osmanlinjë e vendosën rregullin dhe paqen dhe u mundësuan këtyre banorëve të shumëvujtur jetë të qetë dhe zhvillim. Bogumilëve iu imponua drejtësia e jurisprudence Islame. Dokumenti i parë i shkruar gjyqësor, i cili është ruajtur nga periudha osmane në Bosnë, është një vendim i Gjykatës së Sheriatit. Nga ai dokument shohim se si mëkëmbësi i Bosnës në afërsi të malit Zeç ua kishte uzurpuar fshatarëve kullusat. Ata e kishin paditur në Gjykatën e Sheriatit, e cila kontestin e kishte zgjedhur në dobi të paditësëve, emrat bogumil të të cilëve shënonin në vendim.

Në kohën e sulltan Selimit (1512-1520), kur të krishterët i dëbuan myslimanët nga Spanja, ky sundues kërkoi nga Shejhul-Islami i tij, fetvanë për ti dëbuar të gjithë të krishterët nga Perandoria e tij. Shejhul-Islami i shquar i atëhershëm Zembili Ali Efendiu e refuzoi një fetva të tillë me motivacionin se banorët jomysliman janë të mbrojturit e shtetit Islam dhe kjo është e drejtë e tyre. Deri kur ata vullnetarisht nuk heqin dorë nga kjo e drejtë, shteti nuk ka forcë të lirohet nga ky obligim.

Me pranimin e fesë Islame, shumë bijë të Bosnës dhe Hercegovinës u bënë të famshëm si burrështetas, komandantë ushtrie, shkenctarë dhe shkrimtarë. Ata gjithmonë ishin krenarë për prejardhjen e tyre dhe i bënë shërbime të shumta vendit dhe popullit pa dallim feje.¹ Hranushiqët, Hercego-

¹ Gjatë periudhës së sundimit Osman, edhe një numër i konsiderueshëm i shqiptarëve kanë qenë në pozita të larta shtetërore. Ndër ta ka pasur pasha, vezirë, sadriazem – kryeministra e deri te Shejhul-Islami, pozitë kjo e institucionit më të lartë fetare në perandorinë osmane. Gjithashtu, ka pasur dijetarë të shquar, të cilët kanë lënë vepra të famshme e ka pasur edhe bemires, të cilët kanë lënë objekte humane, kulturore e monumentale. (H.H.)

nasit, Sokolloviqët dhe të tjerët, me veprat e tyre madhështore kanë lërë përkujtim të ndritshëm mes nesh dhe nipërve të tyre. Mirëpo, për lulëzimin e kulturës në këto treva, më tepër se të gjithë të tjerët ka bërë Gazi-Husrebegë i famshëm. Atij ia kanë borxh falendërimin bashkëqytetarët tanë të vyshëm ebrej, ngase në kohën e tij u vendosën në këto treva, kur ata i përzunë spanjollët dhe kur pa kulm mbi kokë dhe pa atdhe bredhnin nëpër botë. Mirënjohës i janë edhe të krishterët sepse u ka mundësuar jetë të qetë dhe të lumtur, mirëpo më së tepërmi i kemi borxh ne myslimanët, ngase me institucionet e tij humane dhe me entet shkencore ka ndihmuar që Islami të skalitet në zemrat tona.

Përktheu nga Boshnjakishtja:

Hajrullah Hoxha

Dr. Sadik Mehmeti

“KASÎDE-I BURDE” - në gjuhën shqipe -

Hyrje

Njëra ndër poemat më të mira, në mos më e mira, që i është kushtuar ndonjëherë Pejgamberit Muhamed a.s., pa dyshim, është “*Kasîde-i Burde*” e Imam Busîrî-ut. Kjo *kaside*¹, më vonë, ka shërbyer si model dhe frymëzim për shumë au-

¹ *Kaside-ja* - është formë poetike nga më të prodhuarat në letërsinë e divanit. Vetë emri i saj tregon se kasideja është poezi qëllimore. Prandaj varësisht nga qëllimi që ka pasur poeti edhe kasideja merr emrin përkatës. Kasidetë që kanë tematikë lavdërimin për Zotin, quhen “munâxhât”, kurse kasidetë lavdëruese për të Dërguarin e Zotit, Muhammedin a.s. quhen “nat”. Kasideja më të cilën poeti ka lavdëruar apo përgëzuar personin që i kushtohet ajo quhet “med’hiye”, ndërsa kasideja që përmban vargje elegjie për vdekjen e dikujt quhet “mersije”. Kasideja përbehet prej pesëmbëdhjetë deri në njëqind bejte. Më hollësisht, shih: Agâh Sirri Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, cild I, baski 2, Ankara, 1984, f. 101.

torë, të cilët i kanë thurur lavde Pejgamberit a.s. dhe kanë shprehur dashurinë e respektin për të. Ndonëse janë shkruar shumë kaside të tjera sipas modelit të saj dhe të tilla që i kanë përngjarë asaj, asnjëra prej tyre nuk ka arritur në nivelin, e aq më pak t'ia ketë tejkaluar "*Burdesë*"².

Për këtë arsye, mendohet se "*Kasîde-i Burde*" është poema më e përhapur e mësuar përmendsh në të gjithë botën³. Dhe, vërtet, ajo pothuajse u bë himn i të gjithëve, himn i bukurisë dhe i shprehjes së bukur, himn i devotshmërisë, himn i ringjalljes shpirtërore dhe morale, me përmbajtje të lartësuar... Si e tillë, ashtu e pranuar dhe e përvetësuar, – për se edhe vetë poeti kishte dëshiruar, – ajo ka pasur rolin e saj dhe ka ushtruar ndikim të vërtetë⁴.

Për më tepër, "*Kasîde-i Burde*", ose pjesë të saj, për dallim nga poemat e tjera, është skalitur e shkruara në shumë monumente islame, e madje edhe nëpër dokumente të ndryshme (f.v. vakufnâme etj.) gjithandej botës islame⁵. Ekzistojnë dhjetëra komente që i janë bërë kësaj poeme, nga dijetarë të shquar në kohë dhe vende të ndryshme. Ndër më të njohurit përmenden komenti i 'Ümer el-Harbûtit me titull "*Asîdetu 'sh-shuhde sherh Kasîdetu 'l-Burde*", pastaj komenti i

² Dr. Ahmed 'Umer Hâshim, *Burdeh el-mediha el-mubâreke*, Kajro, 1995, f.7.

³ Abdal Hakim Murad, *Pjesništvo u pohvalu Poslanika*, (s'engleskog: Enes Karić), në përmbledhjen: Šerefudin Ebu Abdullah Muhammed bin Se'id Busiri, *Kaside-i Burda (prijevod na bosanski)*, përgatiti: Abdul Hakim Murad dhe Enes Karić, Sarajevë, 2008, f. 10.

⁴ Kasim Dobrača, *Kasidei Burdei Bosnevi*, në: "Anali Gazi Husrev-begove biblioteke", lib. IV, Sarajevë 1976, f. 11.

⁵ Enes Karić, *Qasîdatu l-Burdah u Bosni*, në: "Znakovi Vremena", vol. 13, br. 47, Sarajevë, 2010, f. 156.

Hâlid b. Abdullâh el-Ezherî “*Ez-Zubdetu fî sherh Kasîdetu ‘l-Burde*”, kopje të cilëve kemi gjetur në shumë biblioteka private të ulemave tonë të mëhershëm etj. Bibliografi i shquar turk, Haxhi Kallfa, përmend dyzet komentime të “*Burdesë*” vetëm në gjuhën arabe.⁶

Ndërkaq, sa i përket përkthimit në gjuhë të tjera, “*Kasîde-i Burde*” ka ardhur në shumë gjuhë të botës, si p.sh. në gjuhën turke nga Kemâl Pashâzâde (vd. 1534), në gjuhën perse nga Abdurrahmân Xhâmî (vd. 1492), pastaj në gjuhën urdu, në gjuhën malaje, në gjuhë të ndryshme të popujve afrikanë, në gjuhën kineze (më 1890), në boshnjakishte, në gjuhën shqipe etj., - që të gjitha këto me shkronja arabe.

Në gjuhët perëndimore, ndërkaq, përkthimi i “*Burdesë*” fillon në vitin 1771 në versionin latin të Johannes Jurij. Përkthimi i parë në gjuhën gjermane ka dalë në vitin 1824, kurse vepra “*La Burdha du Cheikh al-Bousiri*” (Paris 1894) e Rene Bassetovit nuk është e para, por sigurisht versioni poetik më i suksesshëm i kësaj kasideje në gjuhën frënge. Përkthimi i parë në gjuhën angleze është i vitit 1881 nga Jamesa Redhouse etj.⁷

Kjo kaside edhe ndër ne ka qenë shumë e njohur. Ajo është mësuar si tekst i veçantë në medresetë tona. Nxënësit dhe studentët e shkollave tona islame, pothuajse të gjithë, e kanë ditur përmendsh nëse jo të tërën, pjesë të saj gjithsesi

⁶ Haxhi Halifa, Mustafâ b. Abdullâh Kâtib Çelebi, *Keshf edh-dhunûn ‘an esâmi ‘l-kutub ve ‘l-funûn*, II, Stamboll, 1943, f. 1331-1332.

⁷ Şerefudin Ebu Abdullah Muhammed bin Se’id Busiri, *Kaside-i Burda (prijevod na bosanski)*, përgatiti: Abdul Hakim Murad dhe Enes Karić, Sarajevë, 2008, f. 11.

po. Për më tepër, studentëve që ishin dalluar në këndimin, leximin, shpjegimin dhe komentimin e “*Burdesë*”, u jepeshin diploma/ixhazetnâme të veçanta për këto arritje.⁸

Kjo ka bërë që shumë kaside dhe mevlude të autorëve tanë shqiptarë, kur kanë filluar krijimet e tyre, në fillim kanë vënë edhe shënimin shpjegues se akëcila kaside, ose akëcili mevlud, rimon sipas “*veznit*”⁹ të “*Kasîde-i Burdesë*”, gjë që flet për ndikimin e madh që ka pasur kjo poemë në krijimet e autorëve tanë të këtyre zhanreve. Po edhe në rrafshin eufonik, mund të thuhet, se ajo është shndërruar në një model për vepra poetike.

Kurse në të gjitha bibliotekat, që ruajnë dorëshkrime në gjuhët orientale dhe me përmbajtje islame, gjenden kopje në dorëshkrim të kësaj kasideje, ndërsa si botime numri i tyre është shumë më i madh¹⁰.

Se kjo poemë ka qenë shumë e njohur ndër ne dëshmon edhe fakti se ajo që në fillim të shek. XIX është përkthyer në

⁸ Një *ixhazetnâme* të tillë, myderrizi i Medresesë “Mehmet Pasha” në Prizren, hfz. Abdylaziz Hivzi efendiu me datën 5 safer 1325/20 mars 1907 ia kishte lëshuar studentit të tij *Haxhi Iljas ef. Shasivarit* nga Prishtina. Një kopje e së cilës gjendet në bibliotekën tonë personale.

⁹ Sipas formës metrike dhe masës së poezisë.

¹⁰ Në Bibliotekën Kombëtare në Tiranë ruhen dy komente në dorëshkrim në gjuhën osmane të “*Kasîde-i Burdesë*” (Titulli *Sherhi kaside Burde* [dorëshkrim] Botuar s.l., s.a. Të dhëna fizike 362 f.; 21 cm. Klasifikimi dhjetor 821.411.21 -1 .09 821.411.21 -97 .09 091=512.161 dhe *Sherhi Kaside Burde* [dorëshkrim] Të dhëna fizike 294 f.; 19 cm. Klasifikimi dhjetor 821.411.21 -1 .09 821.411.21-97 .09 091=512.161). Kurse në Bibliotekën e Kryesisë së Bashkësisë Islame të Kosovës ruhet komenti i bërë nga Hâlid b. Abdullâh el-Ezherî, i kopjuar nga Abdulkadëri i biri i Abdurrahimit, në vitin 1747 (dorëshkrimi me Sig. nr. D. A. 0364).

gjuhën shqipe nga një poet i shquar i yni - *Muhamet Çami* (1784-1844)¹¹.

Për atë që dimë, ky edhe është përkthimi i parë i kësaj kasideje në gjuhën shqipe, ndonëse deri sot ka mbetur në dorëshkrim dhe, përveç përmendjes, nuk ka njohur ndonjë analizë e kujdes të veçantë.

Një bashkëkombës tjetër i mëvonshëm i M. Çamit, *Hafëz Abdullah Sëmlaku*, e ka përkthyer “*Burdenë*” si të tërë, e ka pajisur me shënime dhe edhe e ka botuar në Korçë në vitin 1924.

Sigurisht që M. Çami dhe A. Sëmlaku nuk janë të vetmit që do ta kenë përkthyer “*Kasîde-i Burdenë*”. Midis tyre do të ketë edhe autorë të tjerë që e kanë bërë një punë të tillë.

Në vitin 1853/54 (1270 H), edhe një çam tjetër nga Konispoli, *Mulla Abdullah Sulejman Alihoxha* e kishte përkthyer në shqip “*Burdenë*”¹². Edhe ky përkthim nuk ka pasur vëmendjen e duhur të studiuesve¹³.

¹¹ *Muhamet Kyçyku-Çami (1784-1844)*, shërben si pikë transitive ndërmjet versetit klasik të bejtexhinjve dhe poezisë së Rilindjes së gjysmës së dytë të shekullit të nëntëmbëdhjetë. Muhamet Çami ishte nga Konispoli, Jugu i Shqipërisë së sotme. Ai studioi teologjinë islame për njëmbëdhjetë vjet në Kajro. Pas kthimit në fshatin e tij të lindjes ai shërbeu si hoxhë dhe vdiq më 1844 (1260 H.). Tregimet e tij të gjata në vargje “Erveheja” dhe “Jusufo dhe Zelihaja” janë të parat poema laike në letërsinë shqipe. Të dyja veprat poetizojnë idetë e moralit islam. Ka shkruar edhe disa vjersha të gjata me temë laike me karakter moral, si “Bekriu”, “Gurbetlité”, “Zaptimi i Misolongjit” etj. Ka botuar të përkthyer edhe vepra të tjera. (Shih: *Fjalori enciklopedik shqiptar*, zëri: “Çami (Kyçyku) Muhamet”, i shkruar nga Jorgo Bullo, vëll. I, Tiranë, 2008, f. 375.) Shih edhe: Robert Elsie, *Histori e letërsisë shqiptare*, përkthyer nga anglishtja: Abdurrahim Myftiu, Tiranë - Pejë: Dukagjini, 1997, f. 79-81.

¹² *Abdullah Sulejman Alihoxha-Konispoli (1795-1865)*. Ndoqi shembullin e Muhamet Çamit. Ka përkthyer disa vepra nga gjuha arabe, turke dhe persia-

Një pjesë të “*Burdesë*” e ka përkthyer dhe e ka botuar edhe ish-muftiu i Dibrës, *Salih (Ferhat) Hoxha* (1917-1995).

Autori - rrethanat - vepra

Sikurse u tha, autori i “*Burdesë*” është Imam Sherifudîn Ebu Abdullâh Muhammed Busîrî nga Egjipti me prejardhje berbere. Ka lindur në vitin 1212. Ka qenë nxënës i mësuesit të njohur të sufizmit Ebû el-Abbâs el-Mursî. Busîrî ka qenë i arsimuar në të gjitha disiplinat e fikhut, historisë islame, hadithit dhe ekzegjezës kuranore. Në moshën trembëdhjetë vjeçare u bë hafëz i Kuranit. Ka punuar si imam dhe gjykatës në shumë qytete të Egjiptit, po ashtu edhe si administrator te ministri memaluk Zejnuddîn Jakûb ibn Zubejri, i cili edhe ishte sponsor dhe kujdestar i tij. Rreth vendit dhe vitit të vdekjes së Imam Busîrît ka mospajtime. Vdiq në Aleksandri, apo në Kajro, mbase në vitin 1297. Në Aleksandri xhamia me emrin e Busîrît dhe varri i tij gjenden përballë kompleksit të madh të xhamisë së mësuesit të tij El-Mursî. Në vitin 1863 xhami-

ne. Ka lënë një numër të mirë vjershash origjinale dhe të përkthyer nga nga këto gjuhë. Është autor edhe i një mevludi në gjuhën shqipe me grafi arabe (rreth vitit 1831) “*që dallohet ndërmjet të gjithë mevludeve të tjerë të shkruar prej çamëve*”. Më gjerësisht: Ibrahim D. Hoxha, *Vjershëtarë të hershëm çamër*, Tiranë, 2001, f. 205-244.

¹³ E përmendin: Osman Myderrizi, *Letërsia shqipe me alfabetin arab*, në “Bulletin për Shkencat Shoqërore”, 2, Tiranë, 1955, f. 152; Dhimitër S. Shuteriqi, *Shkrimet shqipe në vitet 1332-1850*, Prishtinë, 1978, f. 200 dhe Robert Elsie, *Dictionary of Albanian literature*, Copyright 1986, f. 80. Por të dhëna më të plota bio-bliografike për këtë autor gjejmë te Ibrahim D. Hoxha, i cili edhe e ka transkriptuar “*Kasîde-i Burden*”, e përkthyer nga Abdullah Konsipoli. Shih: Ibrahim D. Hoxha, *Vjershëtarë të hershëm çamër...*, po aty, f. 205-244.

në e vogël, por shumë të bukur, e ka rindërtuar dhe e ka zgjeruar valiu me prejardhje shqiptare, Mehmet Sait pasha, ndërsa muret e saj janë të zbukuruara me 94 vargje të “*Burdesë*”, të shkruara më llojin e shkrimit arab *nes’h-talîk*, së bashku me disa poezi të tjera të shkruara me një kaligrafi të jashtëzakonshme në gjuhën arabe dhe turke¹⁴.

Imam Busîrî u shqua edhe në poezi, ekskluzivisht me poezitë kushtuar Pejgamberit a.s. Më e njohura prej tyre, pa dyshim, mbetet “*Kasîde-i Burde*”, emri i plotë i së cilës është *مدح خير البرية الكواكب الدرية في مدح خير البرية* “el-Kevâkib ed-durrijje fî med’hi hajri ‘l-berrijje” (“Kurora e yjve ndriçues për lavd të njeriut më të madh”)¹⁵. Njihet edhe me emrin “*Kasîde-i bur’e*” (“Poema e shërimit”). Te ne njihet si “*Kasîde-i Burde*”, ose vetëm “*Burde*”, siç e kemi përdorur edhe ne në këtë vështrim.

Në të vërtetë, rreth titullit të kësaj poeme ka disa mendime. I pari thotë se “*Burde*” ka qenë pseudonimi i autorit, i cili në mënyrë metaforike ka dashur të tregojë se u bashkohet radhëve të autorëve që kanë shkruar për Pejgamberin a.s. Mendimi i dytë thotë se Busîrî ka dashur të krahasojë veten e tij me poetin klasik – *Ka’b b. Zuhejrin*, i cili kishte shkruar një kaside me të njëjtin titull. Mendimi tjetër thotë se autori

¹⁴ Abdal Hakim Murad, *Pjesništvo u pohvalu Poslanika*, (s’engleskog: Enes Karić), në përmbledhjen: Šerefudin Ebu Abdullah Muhammed bin Se’id Busiri, *Kaside-i Burda (prijevod na bosanski)*, përgatiti: Abdul Hakim Murad dhe Enes Karić, Sarajevë, 2008, f. 8.

¹⁵ *İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi*), **zëri**: “*Kasîdetü ‘l-Bürde*”, i shkruar nga Mahmut Kaya, vëll: 24; faqe: 569, Stamboll 2001; Ahmed Abdut-tevvâb ‘Avad, *El-Burdetu li ‘l-Busîrî*, Kajro, 1996, f. 10.

ynë i sëmure, pasi e kishte përfunduar poemën e tij, e kishte parë në ëndërr Muhamedin a.s., i cili si shpërblim mbi supet e tij ia kishte hedhur xhyben, e cila në gjuhën arabe quhet “burde”, e nga këtu edhe “*Kasîdeja e Burdesë*” (“*Kasîdeja e Xhybes*” قصيدة البردة). Po ashtu thuhet se atë natë që poeti kishte mbaruar së shkruari kasidenë e tij, kishte parë në ëndërr se si Muhamedi a.s., e kishte fërkuar me duart e tij fisnike dhe se ai qe shëruar nga sëmundja që kishte vuajtur shumë dhe gjatë. *Shërimit* në gjuhën arabe i thonë “bur’a” dhe nga këtu kjo poemë është bërë e njohur si “*Kasîde-i Bur’a*” (“*Poema e shërimit*” قصيدة البرء)¹⁶.

Sido që të jetë, koha kur ka lindur kjo poemë, sipas K. Dobraçës¹⁷, në të vërtetë, ka qenë kohë kur bota islame, veçanërisht ajo në hapësirën e Lindjes së Afërme, pra në qendrën kulturore të popujve myslimanë, vazhdonte të vuante dhe të dridhej nga të rënat e forta, të cilat ua kishin shkaktuar mongolët nga Lindja (rënia dhe rrënimi i Bagdadit në vitin 1258) dhe para tyre luftërat e kryqëzatave nga Perëndimi. Krahës këtyre, asokohe sundonin murtaja dhe uria. (Vetë poeti, sikur se e thamë, ka qenë i sëmure rëndë nga paraliza). Asokohe, bota islame, veçanërisht populli arab, ishte i thyer jo vetëm materialisht dhe politikisht, por edhe shpirtërisht e moralisht.

¹⁶ H. Abdull-Ilah Sëmlaku, *Pesë kaside*, Korçë, 1924, f. 11; Kasim Dobraça, *Kasidei Burdei Bosnevi...*, po aty, f. 12; Ahmed Abdu-tevvâb ‘Avad, *El-Burdetu li ‘l-Busîrî...*, po aty, f. 16.

¹⁷ Se sa të forta kanë qenë goditjet dhe çfarë pasojash kanë pasur për jetën dhe ekzistencën e botës islame dhe të kulturës së saj, mbase më së miri na tregojnë fjalët e orientalistit të njohur Carl Brockelmann, i cili thotë se bota islame, madje as sot nuk është shëruar nga ato të rëna. (Shih: *Geschichte der arabischen Literatur*, II-3, cituar sipas: Kasim Dobraça, *Kasidei Burdei Bosnevi*, po aty, f. 10).

Në rrethana dhe në një gjendje të tillë, kur grushtet e forta i hutojnë edhe mendjet më të forta, kur individët dhe bashkësia humbin forcën dhe zënë në thua, kur në njeriun dhe në shoqëri gjithçka është e luhatshme, kur rendi shoqëror dhe morali janë thyer, kurse dobësia shpirtërore dhe rënia gjithnjë e më shumë kërcënojnë - shpirti i ndjeshëm i poetit Busîrî dhimbshëm vajtonte dhe lot të përgjakur lëshonte mbi të gjitha ato që asokohe ngjanin në botën islame... Në ato rrethana, kur dëshpërimi përfshin shpirtrat më të fortë, poeti, me lot e dhimbje, shpreson dhe kërkon ringjallje dhe vitalizim të forcave shpirtërore, duke pirë nga burimi islam në Medinë, duke e kujtuar e përmendur Pejgamberin e Zotit, Muhamedin a.s., duke e ripërtërirë frymëzimin e tij në zemrat e thyera dhe të ngrira të besimtarëve, që duke e marrë shembull Pejgamberin a.s. t'u ikin sëmundjeve dhe humnerës. Për këtë shkak ai, që në fillim, nën dhimbjen e ngërçit, i referohet erës së Medinës dhe kërkon freski nga era që po fryn nga ana e saj dhe nga i madhi Medinas-Muhamedi a.s., i cili po në Medinë prehet¹⁸. Prandaj edhe poemën autori e nis me vargjet, që në përkthim të A. Sëmlakut, thonë:

*“Shokët e Selemit¹⁹ pos kujton tinë
më gjak të përzierë lotët gjith të vinë!
apo të fryn era si ngaj Qazimeja²⁰
Apo shkrepëtimën sheh nga Medineja”²¹.*

¹⁸ Më gjerësisht për këtë shih: H. Abdull-llah Sëmlaku, *Pesë kaside*, Korçë, 1924, f. 26-30; Kasim Dobrača, *Kasidei Burdei Bosnevi*, po aty, f. 10.

¹⁹ *Selem (Dhî-Selem)* - vend afër Medinesë.

²⁰ *Qazimeja (Kâdhime-ja)* - vend nga i cili Pejgamberi a.s. kundriste-vështron-te në mes të Mekës e Medinës; një rrugë për në Mekë.

Këto vargje, dhe mbase edhe rrethanat shoqërore politike në të cilat jetoi A. Sëmlaku, - si të thuash, të ngjashme me ato kur u shkrua *“Kasîde-i Burde”* (ç’është e drejta, edhe sot bota islame në përgjithësi dhe ajo arabe në veçanti nuk po kalon ditët më të mira), - e shtyn Hfz. A. Sëmlakun, si poet që ishte, të bënte një lutje të ngjashme, ku thotë:

*“Ti moj er e Jugës që vjen nga Meqeja
Ngaj vend i uruar që ndodhet Qabeja,
Në të rëntë udha si nga Medineja
Atje është Resuli dhe gjith Sahabeja.
Habibit prej meje një Selam i shpjerë
Edhe lutju tinë mua mos më lerë,
Me gjynah të shumta un jam një i mjerë
Nga vala e detit i thuaj të më nxierë!”²²*

Sidoqoftë, *“Kasîde-i Burde”* numëron 161 bejte (dyvar-gësh). Në fillim, 12 vargjet e para janë hyrje në poezi (*mat-la’*) dhe në të shtjellohen gjithsej dhjetë tema, si më poshtë:

1. Për dashurinë ndaj Pejgamberit a.s. (1-12)
2. Për “nefsi emmaren”- shpirtin e keq që e tërheq njeriun në punë të liga dhe si të kontrollohet dhe menaxhohet ky nefsi. (13-28)
3. Për lavdinë e Pejgamberit a.s. (29-58)
4. Për lindjen e Pejgamberit a.s. dhe ç’u pikas (59-72)
5. Për të thirrurit e Pejgamberit a.s. në fenë islame - muxhizet (73-88)

²¹ H. Abdull-Ilah Sëmlaku, *Pesë kaside*, po aty, f. 12.

²² H. Abdull-Ilah Sëmlaku, *Pesë kaside*, po aty, f. 34.

6. Për nderimin për Kuranin (89-105)
7. Për Miraxhin e Pejgamberit a.s. (105-118)
8. Për betejat e Pejgamberit a.s. (119-140)
9. Për të kërkuarit falje nga Zoti dhe shefat nga Pejgamberi a.s. (141-152)
10. Lutje Pejgamberit a.s (153-161)²³.

Kasideja është e thurur edhe me elemente dhe mendime të tesavufit, kështu që disa e konsiderojnë kaside sufiste. Me kohë, rreth kësaj kaside u lajmëruan dhe filluan të thureshin shumë legjenda²⁴ dhe për këtë arsye, kuptohet, ajo filloi të humbte ndikimin dhe qëllimin e vet të vërtetë fetaro-moralizues dhe iluminist islam²⁵.

Përkthyesi

Hafiz Abdullah Sëmlaku (1892-1960) u lind dhe u rrit në një familje intelektuale në Bilisht në vitin 1892. Babai i tij, Salih Hulusi efendiu ka shërbyer për 30 vjet si mësues i shkollës së mesme të ulët (rushdije), në disa qytete të Shqipërisë, si në Bilisht, Durrës, Ersekë, Krujë etj. Po ashtu, ai ka dhënë mësim edhe në Prilep, Allosojë, Ankorë etj.

Mësimet e para fillore dhe të mesme, të asaj kohe, Abdullahu i mori nga i ati, pastaj i vazhdoi në Medresenë e Prilepit, ku edhe ka shërbyer i ati, si mësues ruzhdie. Në vitin

²³ H. Abdull-llah Sëmlaku, *Pesë kaside*, po aty, në parathënie, I.

²⁴ Një legjendë të tillë e përmend edhe H. A. Sëmlaku, shih: *Pesë kaside*, po aty, f. 11.

²⁵ Kasim Dobrača, *Kasidei Burdei Bosnevi*, po aty, f. 12.

1910, u pranua në Degën Ilahijat të Universitetit të Stambollit, ku edhe diplomoi.

Në vitin 1921 u kthye në atdhe dhe me propozim të Ministrisë së Arsimit u emërua mësues në fshatin Kuç dhe Belorta të rrethit të Korçës. Në këtë detyrë punoi vetëm tre vjet, pastaj dha dorëheqjen, me qëllim që të jetë i lirë për t'u marrë me veprimtari fetare dhe botuese.

Në vitin 1934, me dekret të Këshillit të Përhershëm të Komunitetit Mysliman shqiptar, emërohet inspektor për të gjitha shkollat fetare të Shqipërisë. E përkrahu Luftën Nacionalçlirimtare, por ishte kundër komunizmit dhe vendosjes së diktaturës, për çka edhe, - si shumë prijës të tjerë fetarë, - në vitin 1946 arrestohet dhe dënohet me heqje lirie për dy vjet si sabotator i pushtetit. U lirua në vitin 1948, por po atë vit arrestohet dhe dënohet përsëri me të njëjtat motive edhe me 6 muaj të tjerë burgim.

Si rezultat i një pune të madhe, këmbëngulëse e të gjatë në kohë me librin dhe botimet, H. A. Sëmlaku ia doli mbanë të përkthejë, të hartojë, të shkruajë dhe të botojë mbi 30 libra origjinalë dhe të përshtatur, të cilët ishin shumë të kërkuar dhe që u ribotuan disa herë, për të qarkulluar brenda e jashtë vendit. Disa prej tyre janë: *“Mevludi Sherif”*; *“Pesë Kaside”*; *“Hydbe me 50 këshilla fetare”*; *“Muhamedia (Jeta e Pasosur)”*; *“Bilbili I - Abetare me disa jetëshkrime”*; *“Bilbili IV - Hadithi Sherif (Fjala Profetike)”*; *“Bilbili V-Sheriati Muhamédie”*; *“Bilbili VI - Ëndërrëfenjëse”*; *“Bilbili VII - Shqiponja besëtare”*; *“Bilbili VIII- Fëllëza kombëtare”*; *“Bilbili i ri i Hazreti Kuranit”*; *“Fletore Islame”*; *“Amexhyzi me gërma shqip”*; *“Tebareqe xhyzi”*; *“Bilbili shqiptar-*

Dhe shkronjë e Shqipërisë” etj. Hfz. A. Sëmlaku ndërroi jetë në vitin 1960²⁶.

“Kasîde-i Burde” në shqip

Sikurse u tha, në mesin e veprave të përkthyer dhe të botuara nga Hfz. A. Sëmlaku, është edhe përmbledhja “*Pesë Kaside*”. Në të vërtetë, në këtë përmbledhje, janë përfshirë këto kaside, sipas kësaj renditjeje:

1. Kasideja Emali²⁷
2. Kasideja e Ebu Hanifesë²⁸
3. Kasideja e Imam Busirit
4. Kasideja e Ebu Beqirit²⁹
5. Kasideja e Imam Aliut³⁰

Po ashtu, në fund të kësaj përmbledhjeje janë përfshirë edhe tri poezi të vetë hfz. Abdullah Sëmlakut.

“*Nderimin e këtyre kasidevet vetëm të nderçmit ulema edhe të diturit mund t’ja u dinë...*”, përfundon përkthyesi ynë, dhe na porosët se: “*Çdo mysliman që do të kuptojë mirë*

²⁶ Më gjerësisht: Grup autorësh, *100 personalitetet shqiptare të kulturës islame (shek. XIX-XX)*, Tiranë, 2012, f. 12-13; Maksim Gjina-Petrit Bezhani, *Libra në gjuhën shqipe për Islamin (bibliografi)*, vëll. I, Stamboll, 2002.

²⁷ Kasideja “*Bed-u ‘l-emâli*”, bënë fjalë për njëjtimin-Njëshmërinë e Zotit dhe për besimin që duhet të ketë një mysliman i vërtetë. E ka shkruar ‘Alî b. ‘Uthmân el-Ûshî el-Fargânî (vd. 575/1179).

²⁸ Kjo kaside tregon për madhësitë e pejgamberit Muhammed a.s. dhe për muxhizet e tij. Imami Azami-Ebu Hanife (vd. 150/767), e ka shkruar këtë poezi gjatë vizitës që i ka bërë varrit të Pejgamberit a.s..

²⁹ Është lutje, dua e përgjërimit që i bëhet Zotit xh.sh., e Hazreti Ebu Bekrit r.a.

³⁰ Kaside të Hazreti Aliut r.a.; këshilla të thëna në formë vargjesh.

*njëjtimin e Zotit edhe madhërinë e të madhit tonë Pejgam-berit, këtë librë le ta këndojë, dhe me mejtim të plotë le ta gjykojë (...)*³¹

Kjo vepër, sipas shënimeve të vëna aty, u botua në mu-ajin Ramadan të vitit 1342, që korrespondon me vitin 1924, në shtypshkronjën dhe librarinë “Dhori Koti” të Korçës. “*Me atë ndihmë që më dha Zoti, e mbarova edhe këtë librë në mu-ajin e nderçmë Ramazan e i dhashë funt ditën e Arefesë në xhami të shënjtë të katundit tim Sëmlak. Në të cilën xhami të vogël që vazhdojnë në të pesë kohët me xhemat që sivjet e tutje zunë po vazhdojnë më tepër se një qint shpirt Muham-medanë më Teraviih e me xhemat, lavdi i qoftë Zotit!*”³²

Ç’është e vërteta, përmbledhja ka edhe një shënim hyrës - “*Dy fjalë*”, një si *parathënie* nga përkthyesi, ku shpjegohet se ç’është kasideja, pastaj kur është përkthyer kjo përmbledhje, si dhe një si *përfundim*, së bashku me listën e ndih-mëtarëve për botimin e kësaj vepre dhe me “përmirësimin e gabimeve të shtypit”. Përmbledhja ka gjithsej 35 faqe dhe është e shkruar më gjuhën e kohës.

Vlen të theksohet se krahas përkthimit të “*Pesë kaside-ve*”, ka edhe shënime plotësuese të përkthyesit, që meritojnë një vështrim të veçantë.

Meqë përkthimi i “*Burdesë*” nga Hfz. A. Semlaku është i plotë dhe i botuar me shkronja shqipe, disa pjesë të kësaj poeme i kemi përzgjedhur për t’i botuar në këtë numër të

³¹ H. Abdull-Ilah Sëmlaku, *Pesë kaside*, po aty, f. II.

³² H. Abdull-Ilah Sëmlaku, *Pesë kaside*, po aty, f. 34.

“Takvimit”, pa bërë ndonjë ndërhyrje të theksuar a shpjegim plotësues.

Shpresojmë se jo vetëm “Kasîde-i Burde” e përkthyer prej Hafîz Abdullah Sëmlakut, por edhe kasidet e tjera në këtë përmbledhje, do të bëhen pjesë e një vështrimi më të gjerë të studiuesve kompetentë fushash të ndryshme dhe do të botohen, qoftë ashtu siç janë botuar në vitin 1924, qoftë të përpunuara e të plotësuara me shpjegime të hollësishme e të nevojshme.

Gjithsesi mund të përfundohet me konstatimin se “Kasîde-i Burde” është një vepër e veçantë dhe me ndikim të ndjeshëm në rrjedhat tona letrare të këtij krahu tematik. Kjo gjë mund të konstatohet jo vetëm sa i përket tematikës së saj, por edhe modelit artistik dhe veçmas dimensionit të rrallë eufonik të saj. Me përkthimin e kësaj kasideje, por edhe të kasideve të tjera të zëna nga goja, Hafîz Abdullah Sëmlaku, përveç kulturës dhe talentit të tij letrar, ka dëshmuar qartësisht edhe kapacitetin e shqipes për të sjellë në formatin e saj gjuhësor vlera të çmuara të letërsisë botërore me përmbajtje islame.

Dhe në fund fare, po sjellim dhe një kasidë të vetë Hfz. A. Sëmlakut, i cili i dëshmoi vlerat e tij si poet pikërisht sa i përket stilit dhe nivelit artistik të kësaj poeme. Prandaj dhe, - sipas shembullit të “Kasîde-i Burde”, - kishte shkruar edhe një poezi, të cilën e kishte përfshirë në përmbledhjen “Pesë kasidet”. Duke u përmbajtur nga ndonjë vlerësim me të cilin mund t’i hynim në hak autorit dhe do të dëmtonim kasidenë e tij, - meqë kjo i tejkalon qëllimet, mundësitë dhe kompetencat tona, - i japim të drejtë vetes të themi se edhe sikur të ishte vetëm kjo kasidë e Hfz. A. Sëmlakut, do të mjaftonte

për t'i bërë vend në mesin e atyre poetëve tanë që kanë shkruar kaq bukur, me kaq ndjesi, dashuri e respekt për Pejgamberin Muhamed a.s.

Pjesa VI

Tregon nderimnë e hazreti Kur'anit

Pa më lerë mua të them ç'është ajeti
 Mana³³ e Kuranit ta dish është si deti,
 Inxhis së radhitur stolija i shtohet
 Edhe vet inxhia nga vleftha s'paksohet.
 Si inxhi kurdisur ta dish (është-SM) dhe Kur'ani
 Shëmbëll s'munt t'i sjellë edhe gjith xhiani³⁴,
 Ajetet e Zotit të çpikura janë
 Po manan e tyre kadime³⁵ e kanë.
 Domethën ka zbritur nga an' e Rrahmanit³⁶
 Është fjal' e Zotit mana e Kuranit
 Në Kuran tregohet stori e zemanit
 Sa mynqir³⁷ që janë s'duallë dot mejdanit.
 Qitapet e tjera nuk jetuan në jetët
 Po Kur'an i Zotit nuk i lojti fletët,
 Suret e Kur'anit janë tër të forta
 Në Kur'an të Zotit ta dish s'ka të kota,
 Kush e kundërshtovi të nderçmin Kur'anë

³³ *Mana* – domethënia, kuptimi (shën. ynë).

³⁴ Nuk mund t'ia përngjajë askush, asnjë krijesë. (sh. ynë)

³⁵ *Kadime* – dije që gjithë ka qenë, nga parafillimi, e vjetër (sh. ynë)

³⁶ *Rrahman* – *err-Rrahmân* - një nga atributet dhe emrat e bukur të Allahut xh.sh.; i Gjithëmëshirshëm. (shën. ynë)

³⁷ *Mynqir* – mohues, pabesimtarë. (sh. ynë)

Prap teslim u bënë dhe ndejnë më nj'anë.
Mynqirët Kur'ani tërë i dërmovi
Atë nder e tija kur do her e mprovi,
Manatë e Kuranit si valat e detit
Kufi nuk i gjendet ta dish ti Ajetit.
Hiqmet i Kuranit kurrë s'numërohet
Nuk u sjell mërziqe sa do të këndohet
Kush këndon Kur'anë syri i ndritohe
Në litar të Zotit edhe mir shtrëngohet.
Nga frika e zjarrit tinë po e këndove
Më Kur'an të Zotit atë zjarr e shove,
Ay është si pusi që lajnë turinë
Ata gjynahqarët si qymyr kur vinë.
Më shesh se Kur'ani tjetër s'ka qindruarë
Drejtësin Kur'ani gjith e ka treguarë,
Me ata nakarit mos u çudit tinë
Se hak është Kur'ani dhe ata e dinë.
Po si le haseti ta njohin të drejtën
Po mendja e tyre e di të vërtetën,
Atë nur të djellit kur gënjeshtroi syri
Vet e ka sëmundjen s'ka faj ay nuri.
Kur se pëlqen goja ujën të kulluarë
I ka ethet vetë është e hidhëruarë,
Ata që s'mbesojnë hazreti Kur'anë
Kësisoj sëmundje në zemrët e kanë³⁸.

³⁸ H. Abdull-Ilah Sëmlaku, *Pesë kaside*, po aty, f. 18-20.

Pjesa IX

Lus falje nga Zoti dhe shefaat nga Resulull-llahu

Për Resulull-llahnë me lëvdim shërbejmë

Për gjynahet tona shefaat të gjejmë,

Për një jetë që soset gjith kemi punuarë

Për jetën që duhet nuk kemi gatuarë.

Me të djalërisë gjithë jemi marrë

Sevapet të pakta, gjynahet me barrë,

Një zijan të madhe nefsi ka fituarë

Për të blerë besën ay s'ka punuarë.

Jetën e pasosur ata që e shesën

Janë të gënjyrë e shohin kur vdesën,

Sa do që jam unë me gjynah ngarkuarë

Po Resulull-llahnë unë e kam mbesuarë.

Të më zesh përdore o Resul i Zotit!

Këmba mos më shqasë mu të mjerit robit,

Resuli të mirën hasha ta kursejë

Për një ngaj Ymmeti ati kur t'i vejë.

Lëvdimn' e Resultit pra kujtoj unë

Ngaj qerem i tija pjesë të kem unë,

Prej tij kanë gjetur kush që ka kërkuarë

Se shiu nëpër malet gjithë ka lulëzuarë.

Me vjersha të kota unë s'jam munduarë

Lëvdimn' e Resultit vetëm kam kujtuarë³⁹.

³⁹ H. Abdull-llah Sëmlaku, *Pesë kaside*, po aty, f. 28-29.

Kasideja e H. A. Sëmlakut⁴⁰

O Resul i Zotit, prej teje un dua
Ngaj të gjith rreziket të më mprosh ti mua,
Ditn' e Kijametit shefat të dua
Ndihmën kurdoherë të ma kesh ti hua.
Nuk është shumë për zotrinë tënde
Lutja të pranohet tynë me ç' do vende,
Po më zure dorën dhe mua të mjerë
Më nxore ngaj vala tinë me një herë.
S' kemi sy e faqe ndaj ty për të dalë
Po ndihmë prej teje shpresojmë pa fjalë,
Es-salat të qoftë sa të jetë jeta
Sa të mbretëroj edhe e vërteta.
Es-salat të qoftë ngaj Zot i vërtetë
Sa drurët që janë dhe me gjithë fletë
Sa malet që janë dhe me gjithë gurë
Sa degët që janë dhe me gjithë drurë.
Sa shpezë që janë dhe me gjithë kafshë
Sa pështjell kjo botë gjer të mbushet rrafshë,
Sa shira që derdhën, sa ujëra që shtohen
Dhe sa yj që janë, sa harfe këndohen.
Në të shtatë qejtë sa melek që janë
Sa ka parë bota xhindë dhe insanë,
Dhe peshqit e deti sa numur që kanë
Sa bimra që dalën dhe me gjithë ç' janë
Me numrin që thashë numërojnë Salanë
Dhe qofshin të tëra për mi Mustafanë

⁴⁰ Titulli është i yni. Në original ka titull tjetër "*Kasidetë e këti të mjer Mevlud shkronjësit*". Shih: H. Abdull-llah Sëmlaku, *Pesë kaside*, po aty, f. 33.

Naser Ferri

MUNGESA E KUJDESIT ADEKUAT NDAJ TRASHËGIMISË KULTURORE TË PERIU DHËS OSMANE

Periudha më së pesëshekullore osmane në Ballkan, e në këtë kontekst edhe në Kosovë, ka lënë gjurmë të pashlyeshme në shumë sfera të jetesës, dhe deshëm ne apo jo, është pjesë e historisë dhe e trashëgimisë kulturore të shqiptarëve, por edhe të popujve të tjerë të Ballkanit.

Pushtimi i viseve ballkanike, e në këtë kontekst edhe i Kosovës së sotme, lidhet me kohën pas Betejës së Kosovës të vitit 1389 dhe të përfundimit të pushtimit të viseve të banuara me shqiptarë, por kontaktet me Islamin dhe me kulturën islame fillojnë më herët fal misionarëve endacakë, të cilët kishin arritur në Ballkan mjaft herët me misione të ndryshme.

Ndikimi islam pra në Kosovën e sotme kishte filluar qysh në shekullin XIV dhe zgjatë edhe sot e kësaj dite falë, para së gjithash, besimit religjioz të cilin sot (sipas të dhënave jo zyrtare të ASK, dhjetor 2012) e praktikon pjesa dërmuese nga 1,815,606 të numrit të përgjithshëm të popullsisë kosovare (shqiptarët, turqit, boshnjakët, romët, ashkalinjtë, egjiptasit dhe goranët), por edhe falë dokeve, zakoneve, ushqimit, besimeve religjioze, si dhe të një varg monumenteve të ndryshme nga periudha e sundimit osman.

Sipas disa statistikave, sot një e pesta nga numri i përgjithshëm i banorëve, apo rreth 1.700.000.000 njerëz janë të përkatësisë fetare islame¹.

Në këtë vend do t'i trajtojmë objektet e trashëgimisë së paluajtshme. Këto objekte mund të ndahen në objekte të kultit, objekte publike (të cilat i ndërtonte shteti apo bamirësitë e pasur), objekte private (të cilat ishin ndërtuar nga vetë pronarët), dhe objekte industriale.

Objektet e kultit

Shënimet e para dhe një pasqyrë paksa të kompletuar li dhur me numrin dhe strukturën fetare të popullsisë, numrin e objekteve të kultit, atyre publike dhe private dhe të dhëna të ngjashme, na ofron Evliya Çelebi (emri i vërtetë Mehmet Zilli, 1611-1682) në udhëpërshkrimet e tij të quajtura “Seyâhat-nâme”².

¹ Lunde P., *Islam*, Znanje Zagreb 2002, 15.

² Çelebi E., *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, IRO Veselin Masleša, Sarajevo 1979.

Njëri ndër objektet më të vjetra të kultit në Kosovë-Xhamia e Mazhiqit

Sot ndërkaq, nga reliktet e kulturës materiale osmane pa dyshim më të shpeshta dhe më të shumënumërta janë xhamitë, të cilat në të kaluarën nuk ishin vetëm vende kulti për faljen e 5 vakteve të namazit (salat), por edhe vendtakime³ ku këmbëheshin të rejtat, bëheshin biznese dhe lidheshin marrëveshje të ndryshme (madje edhe fejesat). Numri i xhamive sot shkon në mbi 700 sosh anembanë Kosovës, ndërsa në aspektin kronologjik ato shtrihen që nga shekulli XV e deri te ato që janë duke u ndërtuar në ditët tona. Pa dyshim ndër xhamitë më të lashta janë “Xhamia Sulltan Murat” (1440), “Sulltan Mehmet Fatih” (1461) në Prishtinë, “Xhuma Xhamia” (1410) dhe “Xhamia e Sinan Pashës” në Prizren (1615),

³ Ibrahim N., *Leksikoni islam*, Dituria islame, Prishtinë 2008, 112.

“Xhamia e Hadumit” në Gjakovë (1595), “Çarshi ose Bajrakli Xhamia” (1471), “Hamam Xhamia” (1587) dhe “Xhamia e Defterdarit” (1570) në Pejë, “Atik Xhamia” (1609) në Gjilan, Xhamia në Mazhiq (1468) afër Mitrovicës, xhamia e Dobërçanit (1526) dhe mjaft të tjera. Shumë shpesh rreth xhamive gjenden varrezat e lashta në të cilat mbi varre janë të vendosura nga 2 shtylla mbivarrorre- nishane⁴ (i epërmi nga të cilët mund të jetë me mbarim në formë turbani ose fesi), të cilët bartin mbishkrime me shkrim osman ku është shënuar emri, patronimi, mosha, profesioni, mënyra e vdekjes dhe ndonjë informatë tjetër relevante.⁵

Varri i Haxhi Zekës në Pejë

⁴ Klaić B., *Rječnik stranih riječi i izraza*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske Zagreb 1980, 947.

⁵ Glasse C., *Enciklopedia islama*, Libris Sarajevo 2006, 112.

Monumentet e këtilla vendoseshin mbi varre në trojet e banuara me shqiptarë deri në vitet e 60-ta të shekullit XX. Natyrisht që sot, për shkak të ndryshimeve etnokulturore që kanë ndodhur, përdorën monumente të tjera mbivarrore me mbishkrime në gjuhë shqipe.

Në këtë grup bëjnë pjesë edhe mesxhidet⁶ apo xhamitë pa minare, siç është, bie fjala, mesxhidi afër Mullirit të Bakraçëve në Pejë, si dhe namazxhahët, siç janë ai në qytetin e Prizrenit dhe namazxhahu në fshatin Buzez të Opojës, që konsiderohen objekte më të hershme të periudhës osmane në Kosovë e tjerë.

Teqetë janë një kategori e rëndësishme e trashëgimisë kulturore osmane dhe paraqesin vendtakimet e dervishëve⁷. Në të kaluarën ka pasur shumë më tepër teqe të rendeve të ndryshme sufiste, ndërsa sot llogaritet që në Kosovë janë pak mbi 50 teqe të 9 rendeve⁸ (nga 12 sa janë gjithsej)⁹. Më të njohurat sot janë teqeja e Madhe e Saadive dhe Teqeja e Bektashive në Gjakovë, Teqeja e Havletive dhe ajo e Rufaive në Rahovec, Teqeja e Kaderive dhe ajo e Havletive në Pejë, Teqeja e Melamive në Suhodoll të Mitrovicës e mjaft të tjera, nga të cilat një numër sosh tanimë nuk janë aktive.¹⁰

⁶ Ibrahim N., *Leksikoni islam*, Dituria islame, Prishtinë 2008, 73.

⁷ Klaić B., *Rječnik stranih riječi i izraza*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske Zagreb 1980, 1384. Rexhepagiqi J., *Dervishët dhe teqetë në Kosovë, në Sanxhak dhe në rajonet tjera*, Dukagjini Pejë, 2003, Glasse C., *Enciklopedia islama*, Libris Sarajevo 2006, 575.

⁸ Klaić B., *Rječnik stranih riječi i izraza*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske Zagreb 1980, 1384. Rexhepagiqi J., *Dervishët dhe teqetë në Kosovë, në Sanxhak dhe në rajonet tjera*, Dukagjini Pejë, 2003.

⁹ Elezović G., *Derviški redovi muslimanski*, Skopje 1925; Opća enciklopedia, vol.2, C-Fob, Leksikografski Zavod, Zagreb 1977, 301; *Enciklopedia Jugoslavije* vol.3, Crn-Đ, Leksikografski Zavod, Zagreb 1984, 427-428.

¹⁰ Rexhepagiqi J., *Dervishët dhe teqetë në Kosovë, në Sanxhak dhe në rajonet tjera*, Dukagjini Pejë, 2003, 171-237.

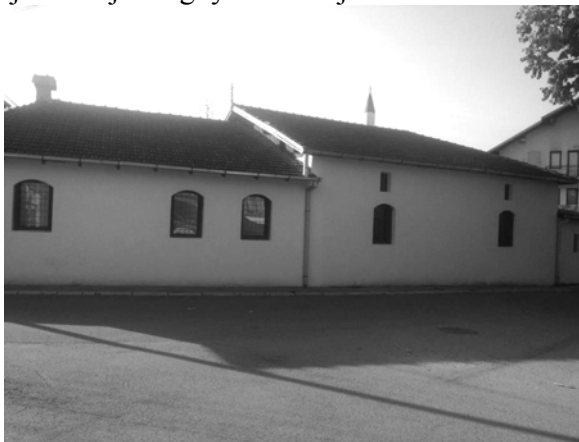
Mesxhdi i vogël afër mullirit të Bakraçëve në Pejë

Tyrbja në Pllavë të Opojës

Pjesë e kulturës osmane janë edhe tyrbet të cilat pjesa dërmuese gjendet brenda teqeve ose afër tyre. Këto janë në

fakt mauzole apo varre të njerëzve të shquar¹¹ (Gjylfe Hatun në Pejë, Baba Taf në Raushiq, 7 vajzat në Gjakovë, tyrbja e Lezit afër Prizrenit, e Sheh Tarës në Nivakaz), të shehidëve (martirëve) ose të personazheve mitologjike (Sari Salltëku) në të cilat popullata vendëse kërkonte ndihëm për telashe të ndryshme duke bërë lutje dhe duke lënë “nezra” (lëmoshë). Ndër tyrbet më të njohura janë ajo e Sulltan Muratit në Obiliq, si dhe tyrbet e Sari Salltëkut në Pejë¹², në Perlep të Deçanit, Pashtrik mbi Gjakovë, tyrbet Gjylfe Hatuni dhe Taftalia në Pejë, tyrbja e sheh Tarës në Nivakaz, tyrbja Burunsuz Baba në Gjilan e një varg tyrbesh të tjera anembanë Kosovës.¹³

Teqeja e tarikatit kaderi në Pejë

¹¹ Klaić B., *Rječnik stranih riječi i izraza*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske Zagreb 1980, 1384; Rexhepagiqi J., *Dervishët dhe teqetë në Kosovë, në Sanxhak dhe në rajonet tjera*, Dukagjini Pejë, 2003, 62.

¹² Ferri N., *Mythologia Viva*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë 2012, 207-212.

¹³ Rexhepagiqi J., *Dervishët dhe teqetë në Kosovë, në Sanxhak dhe në rajonet tjera*, Dukagjini Pejë, 2003, 249-252.

Objektet publike

Pos monumenteve të përmendura që janë të karakterit religjioz nga trashëgimia e periudhës osmane dallohen objektet publike si kalatë apo kështjellat, siç ishte ajo e Prizrenit, e Vushtrrisë, e Pejës, e Artanës, e Kaçanikut, e Zveçanit, të cilat ishin ndërtuar mbi themele të fortifikatave të më hershme iliro-dardane, romake dhe bizantine, pastaj kazermat dhe objektet përcjellëse, ku ishin të vendosura njësitet, depot dhe objektet përcjellëse ushtarake, banjat publike - hamamet¹⁴ të cilët ishin ndërtuar në çdo qytet më të madh të Kosovës, siç është rasti me hamamin e Prishtinës, atë të Haxhi Beut në Pejë, Zejneddin Beut në Mitrovicë, hamamin e Vushtrrisë, të Prizrenit e hamamet në vendbanime të tjera. Në këto objekte ishin ditët e caktuara të ndara për shfrytëzimin e tyre nga meshkujt e femrat, dhe aty popullata, pos mbajtjes së higjienës, shfrytëzonte kohën edhe për shoqërim, argëtim, biznes dhe kontakte shoqërore. Sot, shumica e këtyre monumenteve janë shndërruar në “jazz bare”, restorante, galeri artistike e të ngjashme.

Në këtë kategori hyjnë edhe rrugët, të cilat nuk janë ruajtur, si dhe urat, siç është bie fjala Ura e Vjetër në Prizren, Ura e Fshenjtë, Ura e Tabakëve, Ura e Terzive dhe Ura e Taliqit në rrethinë të Gjakovës, Ura e Gurit në Pejë, Ura e vjetër në Vushtrri, Ura e Musë Kotorrit në Gjilan, Ura e Haxhisë në Klinë e tjera, të cilat kryesisht ishin të ndërtuara nga personat privat ose, edhe më shpesh, nga grupet e caktuara e zejtarëve të zejeve të caktuara të organizuara në esnafe.

¹⁴ Ibrahim N., *Leksikoni islam*, Dituria islame, Prishtinë 2008, 45.

Një lloj tjetër të objekteve publike ishin sahat kullat apo kullat e ngushta disakateshe, në majat e të cilave nga 4 anët ishin të vendosura orët e mëdha publike, të cilat e shënonin kohën e saktë¹⁵ (para së gjithash për namaz) edhe më numër të caktuar të shenjave akustikë për çdo 15 minuta, gjysmë ore dhe çdo orë të plotë. Çdo qytet i madh i Kosovës (Prishtina, Gjilani, Prizreni, Mitrovica, Vushtrria, Rahoveci, Gjakova) në çarshi e kishte sahat kullën, ndërsa ka shënime që kishte edhe qytete që kishin pasur nga 2 sosh, siç ishte rasti me Pejë.

Çeshmja e lashtë para Çarshi Xhamisë në Pejë

¹⁵ Klaić B., *Rječnik stranih riječi i izraza*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske Zagreb 1980, 1185.

Çeshmja e zbuluar para Teatrit Kombëtar

Qendrat e hapura tregtare apo çarshitë me dyqane dhe objekte të dedikuara për veprimtari të ndryshme dhe qendra të tilla të mbuluara (bezistane)¹⁶ kishin rëndësi të madhe për zhvillimin e jetesës nëpër vendbanime. Secili vendbanim kishte çarshi (Prishtina, Mitrovica, Peja, Vushtrria, Prizreni, Gjilani), ndërsa kishte edhe qytete me nga dy sosh, siç ishte rasti me Gjakovën, e cila kishte Çarshinë e Madhe dhe atë të Vogël, të cilat edhe sot ekzistojnë. Është i njohur bezistani i Mitrovicës.

Pa dyshim se nga godinat publike rëndësi të veçantë kishin në të kaluarën ujësjellësit publik (që për shkak të materia-

¹⁶ Ibrahim N., *Leksikon i islamit*, Dituria islame, 8, 24.

lit të dobët janë ruajtur pak ose hiç fare) si dhe krojet publike respektivisht kajnakët, çeshmet dhe shatërvanët¹⁷ në afërsi të xhamive, apo edhe të ndërtuara si hajrate nëpër vende publike, meqë sipas botëkuptimeve islame shpërndarja e ujit konsiderohet ndër bamirësitë apo sevapet më të mëdha.

Pjesë përbërëse e kësaj kategorie objektesh ishin objektet arsimore-edukative pranë xhamive apo edhe të pavarura (mëdrese, mejtepe, biblioteka)¹⁸, në të cilët fëmijët merrnin mësimet e para elementare fetare por edhe shkencore, dhe pas kryerjes së cilëve kishin mundësi ti vazhdojnë studimet e larta.

Një banjë publike –hamam nga periudha osmane

¹⁷ Klaić B., *Rječnik stranih riječi i izraza*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske Zagreb 1980, 246, 644, 1285.

¹⁸ Glasse C., *Enciklopedia islama*, Libris Sarajevo 2006, 370, 378.
Ibrahimi N., *Leksikoni islam*, Dituria islame, Prishtinë 2008, 71, 72.

Objektet private

Sarajet ishin godina komplekse të familjeve të mëdha fisnike¹⁹, siç ishte rasti me sarajet e familjes Kryeziu në Gjakovë, familje kjo e cila posedonte tërë pjesën ku sot gjendet Teqeja e Madhe e rendit Saadi, Sahat Kulla dhe e tërë Çarshia e Gjakovës. Sarajet, pa dyshim të familjes Gjinolli e cila posedonte shumë tokë dhe pasuri të tjera në Artanë dhe Gjilan, zihen ngojë edhe në qytetin e Gjilanit.

Kullat nëpër fshatra, posaçërisht në Dukagjin (Isnqi, Strellc, Junik, Nivakaz) ku pjesa përdhese shfrytëzohej për strehim të bagëtisë, ndërsa katet e epërme ishin të destinuara për banim të familjarëve dhe për mysafirë (odat e mysafirëve apo odat e burrave) dhe kishin frëngji nëpër mure për mbrojtje për dallim nga kullat qytetare nëpër qendra urbane²⁰, siç ishte bie fjala kulla e Jashar Pashës, ajo e Zenel Begut, e Xhevat Begut në Pejë, të cilat ishin të adaptuara për banim në kushte urbane, ku pjesa përdhese ishte e destinuar për dyqane e magaze (depo mallrash të ndryshme), ndërsa pjesa e epërme për familjar dhe mysafirë. Rëndësia e kullave është aq më e madhe kur dihet se nëpër kulla gjatë periudhave të ndryshme historike janë mbajtur shumë ngjarje me rëndësi kombëtare, si, për shembull, Lidhja e Pejës, kuvendet e pleqëritë e ndryshme, pajtimi i gjaqeve e të ngjashme.

¹⁹ Klaić B., *Rječnik stranih riječi i izraza*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske Zagreb 1980, 1196.

²⁰ Drançolli F., *Kulla shqiptare*, Prishtinë 2011.

*Shtëpia e Xhevat Beg Mahmutbegollit në Pejë
me elemente të kullave tradicionale*

Shtëpitë private qytetare të familjeve të pasura si: Emingjiku-sot Muzeu Etnologjik i Prishtinës, shtëpia ku është i vendosur Instituti i Kosovës për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës, Shtëpia e familjes Bejollu në Prishtinë (rruga Bajram Kelmendi), shtëpia e Ali Pashë Drenit në Gjakovë, Konaku i Tahir Beut dhe shtëpitë e familjes Mahmutbegolli në Pejë, Shtëpia e familjes Gjinolli në Gjilan, pronat e familjes Rrotlla në Prizren e mjaft të tjera, në të kaluarën ishin të famshme dhe të rëndësishme, ndërsa sot shumë nga këto nuk ekzistojnë më.

Kulla e Jashar Pashës në Pejë

Duhet përmendur pa tjetër edhe hanet²¹, respektivisht bujtinat kolektive për njerëz dhe kafshë nëpër qendra urbane të cilat kanë ekzistuar deri para luftës së fundit në Kosovë, si Hani i Spahive afër Urës së Gurit në Pejë, Hani i Hoxhiqve ose si objekte me destinim të ndryshuar ekzistojnë edhe sot siç është rasti me Hanin e Haraçisë në Gjakovë etj.

²¹ Ibrahim N., *Leksikoni islam*, Dituria islame, Prishtinë 2008, 46.

Objektet industriale

Kategori e veçantë bëjnë objektet industriale që u paraqiten në fund të shekullit XIX dhe në fillim të atij XX, si rrjedhojë e zhvillimit teknologjik, siç ishte rasti me Mullirin e Haxhi Zekës në Pejë, i cili është ndoshta edhe objekti i parë i këtij lloji në Kosovë.

Këtë objekt të ndërtuar në fillim të shekullit XX e dogjën qëllimisht në vitin 1995 serbët, ndërsa pas vitit 2000 u “restaurua” nga një organizatë e huaj pjesërisht (vetëm pjesa e mullirit, por jo edhe depot e godinat përcjellëse), madje në mënyrë tejet joadekuate duke përdorur metoda dhe materiale joadekuate gjatë restaurimit.

Mulliri i Haxhi Zekës pas restaurimit

Ndaj monumenteve të përmendura, me gjithë rëndësinë që kanë dhe të faktit që janë pjesë tejet e rëndësishme të trashëgimisë kulturore shqiptare, mungon kujdesi i duhur, respektivisht ndaj një numrit të caktuar të tyre nuk ka kurrfarë kujdesi.

Shkaqet e shkatërrimit të trashëgimisë së periudhës osmane

Në bazë të gjendjes së sotme e monumenteve të trashëgimisë osmane mund të konkludohet se:

- Shkatërrimi i trashëgimisë osmane ishte më i theksuar gjatë luftës së fundit në Kosovë, kur pos gjenocidit serbët kishin bërë edhe kulturocid, duke i shkatërruar, sipas burimeve nga BIK-u: 218 xhamia dhe një varg objekte të tjera fetare (p.sh. teqenë e bektashinjve në Gjakovë dhe disa teqe të tjera), si dhe një numër të madh kullash nëpër qytete, fshatra dhe shtëpish qytetare (posaçërisht në Isniq, në rrethinë të Deçanit, Nivakaz, Pejë e Gjakovë).

- Moskujdesi i institucioneve shtetërore ndaj trashëgimisë në përgjithësi, e posaçërisht ndaj asaj osmane, ose kujdesi selektiv me ç'rast janë restauruar objekte të caktuara jo sipas prioriteteve, por sipas kriterëve të çuditshme dhe të dyshimta, siç ishte rasti me kullën e Osdautajve në Isniq, kullën e Gorskajve në Pejë, disa kulla në Junik, Çarshinë e Gjatë në Pejë, Çarshinë e Madhe në Gjakovë e të ngjashme, ndërsa disa xhami si ajo pranë urës së Ibrit në Mitrovicë e shkatërruar gjatë luftës së fundit, nuk u rinovuan kurrë.

- "Kujdesi" i organizatave të huaja që e "restauruan", Hamamin, Çarshi Xhaminë e Mullirin e Haxhi Zekës në Pejë,

hamamin e Prishtinës, kalanë e Vushtrrisë, por edhe mjaft objekte të tjerë anembanë Kosovës, të cilat më mirë mos t'i kishin restauruar fare.

- Dhe ajo më e rënda, sipas mendimit tonë, mungesa e vetëdijes individuale dhe “renovimet” e objekteve të mbrojtura dhe të pambrojtura si dhe shndërrimet e tyre nga ana e pronarëve të tyre në objekte moderne të banimit, objekte hoteliere apo edhe të bizneseve të tjerë (kulla e Jashar Pashës, ajo e Zenel Beut, kulla e Kasapollëve, ajo e Gorajve dhe 2 kullat e Sheremetit në Pejë, kulla e Koshit, ajo e Jupave në Gjakovë e shumë të tjera).

Mungesa e “arkeologjisë osmane” dhe të institucioneve përkatëse

Dhe derisa bota përëndimore i kushton kujdes të veçantë trashëgimisë religjioze dhe, madje ekziston edhe një disiplinë e tërë arkeologjike e quajtur “arkeologjia e krishtere” (christian archaeology, l’archeologie chretienne, archeologia cristiana, kršćanska arheologija)²², që merret me gërmimin, studimin dhe mbrojtjen e monumenteve të krishtera, e madje edhe vetë autori i këtij shkrimi gjatë studimeve në Zagreb e Romë e kishte dëgjuar disa semestra dhe kishte dhënë provimin nga kjo lëndë, së paku në Kosovë, tërësisht mungon “arkeologjia osmane” ose edhe “arkeologji islame” e cila ishte marrë me gërmimin, studimin, konservimin dhe mbrojtjen e monumenteve nga periudha osmane, e cila, na pëlqeu apo

²² Basler Đ., *Kršćanska arheologija*, izdavač Crkva na kamenu, Mostar 1990.

s'na pëlqeu neve, është pjesë e historisë dhe e trashëgimisë kulturore të Kosovës.

Po ashtu në Kosovë nuk ekziston asnjë institucion i specializuar që merret me studimin dhe mbrojtjen e trashëgimisë kulturore nga periudha osmane, gjë që kontribuon në vazhdimin e shkatërrimit të saj.

Një pikë e ndritshme në këtë kontekst bënë Bashkësia Islame e Kosovës (BIK) duke u angazhuar me forca të veta apo më ndihmën e miqve nga jashtë (kohëve të fundit me ndihmën e Qeverisë turke) në restaurimin dhe mbrojtjen e objekteve nga periudha osmane, para së gjithash të xhamive të mbrojtura, por edhe të objekteve të tjera (tyrbja e Sulltan Muratit), por është kjo një punë e vështirë dhe tejet e mundimshme pa përkrahjen e institucioneve përkatëse të Republikës së Kosovës.

Nuridin Ahmeti

SHËNIMI I DITËS SË FLAMURIT NGA KOMUNITETI MYSLIMAN NË SHQIPËRI MË 1924

*“Çdo shqipëtar, duhet të dijë e të çmoji vleftën e re-ndësin e dheut e të flamurit kombëtar e të vetëqeveri-
mit, e kështu me mish e me shpirtë, të ketë dashuri e të
çfaqjë ndjenjat fisnike të kombësisë e të lërë kujtime
të mira në “ Histori”. (Spahiu, Myftiu i Fierit).*

Hyrje

Vargjet e lartshënuara janë vetëm disa nga porositë që Myftiu i Rrethit të Fierit, z. A. Spahiu ua drejton të pranishmëve në një fjalim ceremonial të organizuar në Fieri më 1924, me rastin e Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë më 28.XI.1912. Këto të dhëna, deri te ne kanë ardhur në formë

raporti që ishte përgatitur nga Myftinia e Fierit më 1924, disa ditë pasi ishte mbajtur ceremonia në nënprefekturën e Fierit, si quhej asokohe. Raporti mban nënshkrimin e Myftiut dhe datën 28.XI.1924. Ky dokument është i protokolluar me numër 229, dhe ruhet në Arkivin Qendror të Shtetit Shqiptar, në fondin e Komunitetit Mysliman të Shqipërisë, me siglën (signaturën): AQSH, F. 482, V. 1924, D. 13, f. 1-5.

Janë disa arsye pse kemi menduar t'ia bëjmë një vështrim këtij raporti dhe t'ua risjellim këtë lexuesve të “Takvim”-it:

E para - deri më sot nuk dimë të jetë publikuar ky raport.

E dyta - botohet më rastin e nëntëdhjetë e dy vjetorit të mbajtjes së këtij fjalimi dhe njëqind e katër vjetorit të Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë.

E treta - fjalët e myftiut të Fierit të shprehura në këtë manifestim, edhe sot janë aktuale.

E katërta - mënyra e festimi të kësaj feste, para më shumë se nëntëdhjetë viteve, duhet të jetë prej modeleve të mira edhe për kohën tonë, si për pushtetin, ashtu edhe për komunitetin.

E pesta - mbart mesazhin, përveç tjerash, edhe të e asaj që ne si popull krenohemi - “të mirëkuptimit ndërfe-tar”.

E gjashta - pavarësisht se ky raport i përket një nënprefekturë, siç ishte Fieri, mesazhi që bart i kalon kufijtë e vendit ku u mbajt.

Manifestimet qendrore që janë mbajtur në Tiranë, për disa vite janë botuar edhe në organin e atëhershëm të këtij komuniteti, në revistën “Zani i Naltë”. Duhet theksuar se në Shqipëri, në aspektin politik, viti për të cilin po flasim ishte

mjaft i tendosur. Politika në Shqipërinë e viteve 1920-1924, solli edhe mjaft pakënaqësi te popullata, si rezultat i së cilës do të fillonte edhe një kryengritje që njihet si “Kryengritja e qershorit” dhe që solli qeverinë gjashtë mujore të Fan Nolit (nga 16 qershori deri më 24 dhjetor të vitit 1924) dhe rikthimin e Ahmet Zogut (më 24 dhjetor 1924).¹

Pavarësisht rrethanave specifike e politike të kohës, Komuniteti Mysliman në Shqipëri, nuk e harroi shënimin e kësaj festë. Duhet përmendur se me gjithë ndërrimet në pushtet, legjislacioni me të cilin funksiononin komunitetet fetare në Shqipëri ishte ai që u bë pas viteve të 20-ta.²

Po si u shënua kjo festë nga Komuniteti Mysliman shqiptar gjatë viteve 1920-1924

Dokumentacioni nga fondi i Komunitetit Mysliman, që gjendet në Arkivin e Shtetit Shqiptar, ofron mjaft të dhëna për organizimin e kësaj feste ndër vite, por edhe në vitet që ne kemi marrë në trajtim.

Përpjekjet faktike për t’u shkëputur nga Turqia, myslimanët në Shqipëri i filluan nga viti 1913, kur haxhi Vehbi Dibra krahas detyrës, të caktuar nga Kuvendi Kombëtar i Vlorës si udhëheqës i Senatit, Atij i ngarkohet edhe detyra e udhëheqësit të Komunitetit Mysliman të Shqipërisë.³ Nga viti 1916,

¹ Kastriot Dervishi, *Historia e shtetit shqiptar 1912-2005*, ShB, “55”, Tiranë, 2006, f. 211-228.

² *Po aty*, f. 167-174.

³ Hasan Bello, *Shkëputja e Shqipërisë nga Kalifati Osman dhe përpjekjet e bëra për Autoqefalin e Xhamisë Shqiptare*, në: “Gjurmime albanologjike-SSHH”, nr. 40, IPA, Prishtinë, 2011, f. 140.

kur forcat austro-hungareze pushtojnë Shqipërinë, në dokumentacionin që ne kemi hasur në Fondin e Komunitetit Mysliman në këtë arkiv, por edhe në literaturën përkatëse, nuk kemi gjetur ndonjë të dhënë se është shënuar zyrtarisht kjo festë nga ana e Komunitetit Mysliman, mbase mund të ketë pasur ndonjë festim individual. Pavarësisht se nuk kemi të dhëna për festim zyrtar të kësaj feste në këtë kohë, disa të dhëna tregojnë për përpjekjet e administratës austro-hungareze në Shqipëri, për reformimin e administratës dhe institucionit të KMSH-së.

Shkresa e Kryetarit të Bashkisë së Tiranës drejtuar GJNSH më 1922

Mbështetur në disa dokumente, si ai e 7 prillit 1917, i dërguar nga Komanda e austro-hungareze në Shkodër, tregojnë se është festuar një festë (nuk tregohet se për çfarë feste bëhet fjalë) nga disa xhami të cilat i administron KMSH, por që nuk kanë marrë leje paraprake nga kjo komandë.⁴ Përkitazi më letrën e lartëcekuar, Gjyqi i Naltë i Sheriatit, në shkresën nr. 39, e cila i drejtohet kadiut të Shkodrës më 14 prill 1917, sqaron se asnjë festë popullore etj., nuk bën të mbahet pa lejen paraprake të Komandës austro-hungareze: “festat popullore, gëzimet e përgjithta e të mbledhurat etj-munden m’u mbajtë vetun mbasi të kenë parapëlqimin e *Bezirkumandës*, e për me mujt m’e nxjerrë kët pelqim”.⁵ Pavarësisht ndërhyrjeve të tilla nga komanda austro -hungareze në disa manifestime, si ajo që u cek më lart, të dhënat, gjatë viteve 1916-1918, tregojnë se Austro-Hungaria në Shqipëri ndaj Komunitetit Mysliman përgjithësisht përdori një politikë konstruktive.⁶

Mendojmë se duhet theksuar që në vitin 1916, konkretisht në tetor të këtij vitit, Komanda austro-hungareze, e vendosi Gjyqin e Naltë të Sheriatit në Shkodër, në krye të të cilit ishte Vehbi Dibra⁷. Nga nëntori i vitit 1921, kemi shkresa të cilat janë të firmosura nga nënprefekti i Prefekturës së Tiranës, të cilat i dërgohen siç shkruhet “Kryesisës së Gjyqjit

⁴ Arkivi Qendror i Shtetit Shqiptar (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F) 482, Viti (më tej: V) 1917, Dosja(më tej: D) 39, Feleta(më tej: fl), 4.

⁵ AQSH, F. 482, V. 1917, D. 39, fl. 7.

⁶ Hasan Bello, Roli i Austro-Hungarisë për organizimin e institucioneve të fesë islame në Shqipëri në vitet 1916-1918, në: “Gjurmime albanologjike-SSHH”, nr. 43, IPA, Prishtinë, 2014, f. 217-229.

⁷ AQSH, F. 482, V. 1917, D. 19, fl. 30.

Naltë të Sheriatit”, ku i bashkangjitur është edhe programi i shënimit të kësaj dite. Kjo shkresë nga Prefektura e Tiranës i dërgohet Kryesisë së Gjyqit të Lartë të Sheriatit më 26. XI. 1921, një pjesë të së cilës po e prezantojmë si më poshtë:

“Mbi Kremtimin e ditës 28. Nëndor.

I. Me 27 të Nëndorit ne mbramjet te gjitha do te jen te stolisi-na a te zbururime me flamur; dafina e me drita.

II. Me 28, ora 9 do te bahen lutje në xhami e ne kisha.

III. Ora 10, këshilli i Nalt tue pas ne an te djabatte Kabinetin e ne ane te majte Kryetar e Nenkryetarin e Parlamentit pret urime ne sallone e Keshillit Ministrues; ne mendyre si vazhdone:

a. Me pare hyejn per urime Parlamentaret e Drejtoret e Pergjitheshem.

b. Kryemiftiu me duatare.

c. Keshilltaret me Kryetaret e zyrvet.

d. Trupi ushtarak e gjithë Nenpunesit e zyrvet Ministro-re.

e. Nenprefekti; Kryekaturdari; Keshilla e katundarise dhe paria e vendit.

Ora 11-12 Repesantantet dhe te huajt”.⁸

Në vitin 1922, në një shkresë të nënshkruara nga Myftiu i Përgjithshëm Vehbi Dibra, i cili iu drejtohet myftinjve të rretheve në Shqipëri, i vë në dijeni për vendimin e Këshillit të Ministrave, nr. 47, dt. 4.1.1922, në lidhje me festat zyrtare. Aty theksohet edhe “Dita e shpalljes e vetqeverimit e 28 Nanduer” - siç thuhet në këtë shkresë. Pos tjerash, janë të për-

⁸ *AQSH*, F. 482, V. 1921, D. 61, fl. 2. Urdhërese e dërguar nga Prefektura e Tiranës, për Kryesin e Gjyqit të Naltë të Sheriatit, dt. 26. 11. 1921.

mendur edhe festat fetare për komunitet fetare të Shqipërisë. Për Komunitetin Mysliman, si festa zyrtare, janë caktuar këto: “Ditë të bajramit të Math dhe të Vogel, Dita e Mevludit, Miraxhit, Regajbit, Beratit”.⁹ Për vitin 1922 dokumentacioni është mjaft i pasur, që tregon se janë dërguar disa shkresa, nga administrata shtetërore në Tiranë në adresë të zyrës së Komunitetit Mysliman, njëra nga këto është edhe shkresa e Kryetarit të Bashkisë së Tiranës nr. 2144, ku kërkohet nga Komuniteti Mysliman që për dt. 28 Nëntor t’i stolisin të gjitha xhamitë. Prefekti i Tiranës i lutë Komunitetin që t’i njoftoj të gjithë Myftinitë e vendit, që për këtë ditë t’i stolisin xhamitë, duke ndezur drita natën e 27 dhe 28 Nëntorit”.¹⁰

Është për t’u theksuar, se Komuniteti Mysliman i Shqipërisë, u ka kushtuar rëndësi të veçantë, dëshmorëve të atdheut. Ata kanë organizuar edhe dua e “Hatme i Sherif”- siç e quajnë ata, në përkujtim të dëshmorëve që kanë dhënë jetën për vatan. Kjo gjë vërehet edhe nga shkresa nr. 130, e nënshkruar nga haxhi Vehbi Dibra, ku Gjyqi i Naltë i Sheriatit i dërgon Kryesisë së Këshillit Kombëtare në Tiranë, dhe ku ftohen që të marrin pjesë në këtë organizim. Aty thuhet: “Me anë të kësaj shkrese, kemi nderin me e lajmue Shkelqësin t’Uej se, ky Gjyq nesër ora 9 para dreke në xhamin e vjetër, ke mejtue me mbyll një (Hatme i Sherif) e me ba një lutje per rahatin e shpirtit të gjithë atyne Dishmorëve qi kanë dhanë jeten e vet per shpetimin e Atdheut”.¹¹

⁹ *AQSH*, F. 482, V. 1922, D. 14, fl. 1. Urdhëresë e Këshillit të Ministrave, nr. 3 dërguar Gjyqit të Naltë të Sheriatit, dt. 04. 1. 1922.

¹⁰ *AQSH*, F. 482, V. 1922, D. 14, fl. 7.

¹¹ *AQSH*, F. 482, V. 1922, D. 14, fl. 2.

Në mars të vitit 1923, në Kongresin e Parë Mysliman të mbajtur në Tiranë, edhe juridikisht, Komuniteti Mysliman Shqiptarë vepron i pavarur. Ndërsa në muajin tetor, nis punën revista “Zani i Naltë”, Organ i Komunitetit Mysliman shqiptar.¹² Për vitin 1923, nuk kemi hasur ndonjë shkresë në Fondin e Komunitetit Mysliman për këtë datë, edhe pse mendojmë se duhet të ketë ndonjë material apo dokument arkivor edhe për këtë vit. Çuditërisht, as revista “Zani i Naltë”, nuk na jep ndonjë të dhënë-njoftim për ndonjë organizim për këtë datë nga ana e Komunitetit Mysliman, deri në vitin 1925. Kjo revistë në nr. 9 të muajit nëntor të viti 1925, i kushton pothuajse një numër të tërë Ditës së Flamurit, duke filluar që nga fjala e redaksisë.¹³

Manifestimi i Ditës së Flamurit në Fier më 1924

Edhe më lart e cekem se ne jemi ndalur kryesisht në vështrimin tonë në Myftininë e Fierit, përkatësisht në fjalimin e Myftiut të kësaj zone që mbajti më 28 Nëntor 1924.

¹² Roberto Moroco dela Roca, *Kombësia dhe feja në Shqipëri 1920-1939*, (Përktheu Luan Omari), ShB. Elena Gjika, Tiranë, 1994, f. 28-30.

¹³ *Zani i Naltë*, nr. 9, Nantuer, Vit'i II, Tiranë, 1925, në: “Zani i Naltë”, V. I, KMSH, BFIM, BIK, Tiranë, Prishtinë, Shkup, 2015, f. 641-672.

Fjala e luftës së mbajturë në ditën e
 flamurit më 28/11/1914 në Shkollë.
 Para thirrjeve

- 1 -
 Në të ndërgjithmonë, në Shkollë, Shkollë.
 Si, kur, si e dieni, tash, jemi, mbledhur, më Këtë
 e filluar "Shkollë, të, shpirtit, të festojmë ditën e
 28/11/1912, të ngjarjes, flamurit, Komitit e të Shkollës,
 dhe, votëzuarim, të.

- 2 -
 Në Shkollë, të ndërgjithmonë - 1912, ditë, në Komitit, të
 ashtu, një ditë Historike, një ditë e Shkollës, një
 ditë, gjigjante, si bërë e Pashkës.

- 3 -
 Në Shkollë, të dëshur - për më, të dieni 1912,
 ditë e Shkollës, në më, ashtu, ditë e një
 lloji, ditë e shpirtit, nga, roborizim e nga,
 të gjithë e kështu. 1912 ditë, në Kështu lloji,
 e votëzuarim të.

- 4 -
 O - flamur, flamur i shpirtit, në lloji e të Shkollës
 të shpirtit,
 O, flamur i Kështu, lloji më gjatë, të, tregojmë
 bote, Këtë, Komitit - Pashkës.
 O - flamur, flamur, Komitit, Historike e
 shpirtit, të bërë, në Kështu e në Shkollë.

Fjala e Myftiut të Fierit

ministrata e Fierit ishin bërë bashkë për ta shënuar këtë ditë, fillimisht duke shkuar në kishën ortodokse, ku është bërë lutje për Flamurin Kombëtar dhe pas përfundimit të ceremonisë në kishë, të gjithë tok kishin shkuar në xhami, kleri ortodoks, të krishterët, udhëheqësit e prefekturës, policisë etj.¹⁴

2. Pjesa e dytë e raportit, është fjala e Myftiut të Fierit që e ka mbajtur në xhaminë e Fierit, ditën e xhumasë, siç shkruan në raport. Në këtë raport, Myftiu fjalën e tij e ka shënuar si “Parathënjë”. Ditën e Flamurit, Myftiu e quan me epitete të ndryshme, duke bërë krahasime, se është ditë e “ngrehjësë flamurit Kombëtar e të shpalljes vetëqeverimit tonë”, “nji ditë gëzimi si Bajram e Pashkë” etj. Po në këtë pjesë të fjalës së mbajtur do të gjemë edhe fjalë të thurura për Flamurin Kombëtar, duke e vlerësuar Flamurin me epitetet i “shtrenjtë”, “lyer me gjak”, “i vlefshëm”. Myftiu në mes tjerash komunikon me Flamurin dhe duke iu drejtuar atij me thirrjen: “O-Flamur, Flamuri Kombëtarë, Krishterë e Muhamedanë, si binjak, në Kishë e në Xhami të festojmë dhe valimin tënd në Shqipëri nga i madhi Zot lusim e kërkojmë”.¹⁵
4. Në pjesën e tretë bëhet fjalë për lutjen që Myftiu i drejton Zotit për të mirën e Atdheut dhe popullit. Ai i lutet Zotit për popullin e tij që ta mbrojë nga ligësitë dhe nga mallkimi. Po ashtu falënderon Zotin, që, siç thotë Myftiu, na ka falur një komb fisnik e të shquar në botë. Gjithmonë,

¹⁴ AQSH, F. 482, V. 1924, D. 13, fl. 3-4.

¹⁵ AQSH, F. 482, V. 1924, D. 13, fl. 1-2.

lutjet e tij shoqërohen fillimisht me lutje ndaj Zotit dhe më pas për Atdheun e kombin: “O Zot pa shoq, ki mëshirë për gjithë profetët që na ke dergu, prej Z. Ademit e deri tek i madhi Muhamed “ Alejhi e selatu ve selam“ dhe për farefisën e tyre dhe për shokët e tyre dhe për neve kombin shqiptar dhe për gjithë njerëzit, ç’ke kriju “amin”.¹⁶

5. Në pjesën e katërt ndërkaq, Myftiu, me fjalë madhëron kombin, flamurin, vëllazërinë, miqtë. Madhëron dëshmorët, dhe lutet për shpirtrat e tyre, duke i përmendur disa edhe me emra, pa harruar sigurisht Abdyl e Naim Frashërin, Ismail Qemalin etj., duke shtuar para çdo fillimi të fjalisë, fjalën “Rroftë”, bie fjala “Rroftë Kombësija, valoftë Flamuri Kombëtar, rroftë Atdheu, vazhdoftë qeverija shqiptare, rroftë vëllazënia e bashkimi, rrofshin miqtë e Shqipënis. Ndjes pafçin, shpëtimtarët e kombësis e të atdheut Abdyl e Naim bej Frashëri dhe Ismail Qemal bej Vlora. Ndjes pafçin, gjithë dëshmorët e atdheut e të kombësis”.¹⁷

Për të qenë më korrekt me lexuesin, ne e kemi transkriptuar raportin të terin dhe po e sjellim ashtu siç është përpiluar në vitin 1924, nga vetë dora e Myftiut të Fierit, pa hequr dhe shtuar asgjë.

¹⁶ *AQSH*, F. 482, V. 1924, D. 13, fl. 3.

¹⁷ *AQSH*, F. 482, V. 1924, D. 13, fl. 4.

“Zyra e Myftiut Fier

Nr. 229

Të sherijatit, Kryesis, këshillit nalt të sheriatit në Tiranë

Me nderime ju paraqitim urimet e ditës së flamurit Kombëtar 28.XI.1912, dhe ju bajmë të ditun se si mbas programit që me u komuniku prej nënprefekturës këtushme. Sot më 28.XI.1924 të premten para dreke ora në “9” turke, ndodhur një shumicë, myslimanë e krishterë dhe gjithë zyrtarët dhe fuqija e gjandermarisë dhe nxënësit e shkollave mashkullore e femnore dhe trupi arsimor në kishën “ortodokse” u ba festimi e lutja e flamurit kombëtar dhe si u mbarue festimi në kishë, së bashku dulmë prej kishe, mysliman e krishterë erdhmë në xhami, mbrënda në xhami duke u ndodhur nënprefekti e gjithë zyrtarët dhe kryetari me gjithë trupin fetare të klerit ortodokse dhe një shumicë prej popullit mysliman e krishterë, u ba me nderime festimi dhe për dije ju paraqitim kopjen e fjalës e të lutjës që mbajtëm në gjuhën amtare

Me nderime 28. XI. 1924

Myfti

A.Shoshi

**Fjala e lutja qe mbajtimë “ Ditën e flamurit”
më 28.XI. 1924 në Xhami**

Parathënji

1

ZZ, të nderçim vëllazër shqipëtar. Sikurse e dini, tash jemi mbledhur, më këtë “faltore”, xhami të shënjtë, të festojmë ditënë 28.XI.1912, të ngrehjësë flamurit Kombëtar e të shpalljës vetëqeverimit tonë.

2

Vëllazër të nderçim-Kjo ditë, për Kombin tanë ashtë një ditë historike, një ditë e shënuar, një ditë gëzimi si Bajram e Pashkë.

3

Vëllazër të dashur-fort mirë ta dini. Kjo ditë e shënuar nër neve, ashtë dita e ngjalljes, dita e shpëtimit nga robërija e nga zgjedhat e huaja. Kjo ditë, na ka faltur liri e vetëqeverimin tonë.

4

O- flamur, flamur i shenjtë, vleftën e ke shumë të shtrënjtë.

O-flamur i Kuq i lyer me gjak, ti tregon në botë këtë Kombin tonë “ Plakë”

O-flamur, flamuri Kombëtarë, Krishterë e Muhamedanë, si binjak, në Kishë e në Xhami të festojmë dhe valiminë tëndë në Shqipëni nga i madhi Zot lusim e kërkojmë.

5

Vllazën, atdheu shqipënia, ashtë “ Djepi e foleja, janë” dhe ky flamur, ky flamur i shenjtë, tregon, njofton në botë, kombësi, e vetëqeverimin tanë. Prandaj, çdo shqipëtar, duhet të dijë e të çmoji vleftën e rendësin e dheut e të flamurit kombëtar e të vetëqeverimit, e kështu me mish e me shpirtë, të ketë dashuri e të çfaqjë ndjenjat fisnike të kombësisë e të lërë kujtime të mira në “ Histori”.

6

Vellazër kur se një njeri i banë të mirë tjetërit, njerëzishtë musë pari, detyrohet të bajë falënderime mirëbamësit, me qen se asht kështu, dhe neve, si robë që jemi, për këtë lumturi të vetëqeverimit dhe për çdo mirësi qi na ka falur i madhe Zot, detyrohem ti bajmë lutje “Perëndisë” tonë.

-Lutja-

O Zot i Madh, mbrona nga djallëzit e ligësit e të mallëkuarit e të gursuarit “amin”

O Zot i gjithësisë, me emnin mëshiruës, të madhënisë tënde, fillojmë me të ba këto lutje.

O Zot i Vërtet, lavdi të bajmë që na ke kriju njeri në formë, të bukur dhe një komb fisnik të shquar në botë, dhe që na ke falur gjith mirësit.

O Zot pa shoq, ki mëshirë për gjithë profetët që na ke dergu, prej Z. Ademit e deri tek i madhi Muhamed “ Alejhi e selatu ve selam” dhe për farefisën e tyre dhe për

shkokët e tyne dhe për neve kombin shqiptar dhe për gjithë njerëzit, ç'ke kriju "amin"

O Zot, të lutemi, mbrona kombinë e atdhenë dhe neve dhe gjithë çke kriju, nga çdo rrezik tokor e qiellor "amin"

O Zot i dhurushëm, udhëtona në rrugën e drejtë, falna mëkatat, pastrona zemërat, largona nga djallëzitë e ligësitë që i bijen dëm fesë e kombësis, dhurona mirësit, rendona peshën e të mirave, forcona këmbët në urën e siratit, zbardhna fytyrën më të dy jetët, ndritana me fytyrën e bukur të naltesis tënde, vendosna në "Parajsën" që na ka takuar, mos u zemro prej neve, mbrona nga mundimi i shpirtit e të varrit e të zjarimit dhe mos na trego sketerën që ke përgatitur për keqbërësit" amin"

O Zot, për madhënin tënde dhe për nderin e gjithë profetëve këto lutje që të bamë pranoji "amin"

Përfundimi

- 6. Rroftë Kombësija, valoftë flamuri kombëtar*
- 7. Rroftë atdheu, vazhdoftë qeverija shqiptare*
- 8. Rroftë vëllazënija e bashkimi*
- 9. Rroftë miqtë e Shqipënis*
- 10. Ndjes paqçin, shpëtimtarët e kombësis e të atëdheut*
Abdyl e Naim bej Frashëri dhe Ismail Qemal bej
Vlora.
- 11. Ndjes paqçin, gjithë dëshmorët e atdheut e të kombësis*

Myftiu i Fierit
A. Spahi".¹⁸

¹⁸ AQSH, F. 482, V. 1924, D. 13, fl. 1-5.

Përfundim

Nga materialet e shfletuara arkivore dhe literatura që lidhet me festimin e Ditës së Flamurit nga Komuniteti Myslimanë i Fierit në atë kohë, mund të përfundojmë se Komuniteti dhe drejtuesit e tij, të ndihmuar edhe nga organet shtetërore të kohës, kishin një qasje me respekt për këtë ditë. Dita e Flamurit, nuk ishte ditë e zakonshme si të tjerat, por një mobilizim i vërtetë i Komunitetit. Kjo festë ishte shtetërore dhe për përgatitjen e kësaj ditë, organet kompetente dërgoni shkresën, disa ditë më parë, me qëllim që komuniteti t'i niste përgatitjet për këtë ditë.

Pas marrjes së shkresës nga organet shtetërore, selia e Komunitetit Mysliman në Tiranë ua niste një shkresë Myftinjve të rrethit dhe pas përfundimit të manifestimit, myftinitë dërgonin raport në selinë qendrore të Komunitetit në Tiranë. Njëri nga raportet është edhe ky, i dërguar nga Myftinia e rrethit të Fierit, të cilin e prezantuar më lart.

Sado që rrethanat politike ishin jo të favorshme për t'u kremtuar kjo festë, megjithatë, Komuniteti ishte mobilizuar me gjithë kapacitetet e tij që kjo festë të bëhej sa më madhështore. Ajo që bie në sy në këtë organizim është se njerëzit pa dallime fetare, funksioni e pozite shoqërore, shkonin në kishë dhe në xhami për ta shënuar Ditën e Flamurit. Ndoshta, këto forma të organizimit për festa të caktuara kombëtare, duhet të jenë ende model për udhëheqësit tanë politik dhe fetarë.

Bernard Lewis

QYTETËRIMI ISLAM*

Në pikën e zhvillimit më të lartë të mbretërive arabe dhe islame në Lindjen e Afërt dhe të Mesme, u zhvillua një qytetërim i bujshëm, thjesht i njohur me emrin qytetërimi arab. Atë nuk e kishin sjellë me vete të gatshëm arabët e shkretëtirës, por më pastaj ai u krijua nga bashkëpunimi i shumë popujve: arab, persian, egjiptian, dhe të tjerë. Ai tërësisht nuk ishte mysliman, sepse në mesin e themeluesve të tij kishte edhe të krishterë dhe mazdaistë. Por, mjeti kryesor i shprehjes ishte gjuha arabe, kurse mbi të qëndronte Islami dhe këndvështrimi i tij i jetës. Dhe, pikërisht këto dy gjëra, gjuha dhe feja e tyre, ishin kontribuues të mëdhenj të pushtuesve arabë të një qytetërimi të ri burimor, që u zhvillua nën spektrin e tyre.

* Kapitulli u shkoqit nga Bernard Lewis "ARAPI U POVIJESTI", (Arabët në histori), Zagreb 1956, faqe 133-145.

Arabishtja i takon gjuhëve semite, në mesin e së cilave është ndër më të pasurat. Arabët e kohës paraislame ishin popull primitiv. Mënyra e jetës së tyre ishte primitive dhe e rëndë, dhe pothuajse pa kurrfarë tradite të shkrimit. Por e kishin të zhvilluar një traditë të gjuhës poetike jashtëzakonisht të pasur, poezi të stërholluar dhe me harmoni ritmike, rimë dhe diksion, me formën e rregullave klasike, që ishte shembull i pjesës më të madhe të poezisë së mëvonshme arabe. E pasur me pasione dhe metaforë, kurse e kufizuar për nga tema, ajo ka qenë një shprehje e vërtetë e jetës së beduinëve, duke i kënduar venës, dashurisë, luftës, gjuetisë, peizazheve të tmerrshme të maleve dhe shkretëtirave, trimërisë luftarake të pjesëtarëve të fiseve dhe shëmtimit të armiqve të tyre. Por, edhe siç pritej, ajo nuk ishte një literaturë abstrakte apo mendim krejt i pastër.

Pushtimet bënë që gjuha arabe të bëhet gjuhë perandorake, kurse së shpejti edhe një gjuhë e madhe e kulturave të ndryshme. Ajo përhapej për t'i kënaqur këto dy nevoja: pjesërisht huazonte fjalë dhe shprehje të reja, por kryesisht zhvillohej përbrenda, duke krijuar fjalë të reja nga rrënjët e vjetra dhe duke u dhënë fjalëve të vjetra kuptime të reja. Si shembull të këtij zhvillimi mund ta marrim fjalën arabe për “absolut”, koncept krejtësisht i panevojshëm për arabët e kohës paraislame. Ajo është *muxharad*”, pjesore pasive nga *xharrada*, zhveshje deri në lakuriqësi, shprehje që normalisht përdoret për karkalec dhe ka lidhje me fjalët *xharrada*-karkalec, dhe *xharida*-gjethe. Gjuha e krijuar në këtë mënyrë posedonte fjalor metaforik, konkret dhe të gjallë, ku çdo emër i kishte rrënjët tërësisht në të kaluarën dhe traditën arabe. Ai lejoi që idetë e menjëhershme dhe të pazbatuara të veprojnë

në mendime përmes fjalëve të njohura dhe konkrete, si dhe që në mënyrë të papenguar t'i përshkojë shtresat e mendimeve të thella të vetëdijes.

Ashtu e pasur, gjuha arabe mbeti jashtëzakonisht mjet i kulturës edhe shumë kohë pas shkatërrimit të mbretërisë arabe. Me gjuhën arabe erdhi edhe poezia e tyre si shembull klasik i saj dhe një botë idesh të preokupuara me atë poezi: konkrete e jo abstrakte, madje shpesh e stërholluar dhe e kuptuar; retorike dhe deklamuese, e jo intime dhe vetjake; recitative dhe me ndërprerje, e jo epike dhe e thurur; literaturë në të cilën më shumë është deponuar në veprimin e fjalëve sesa në bartjen e mendimeve.

Krahas ekspansionit arab, më tepër duhet t'i çuditemi arabizmit të krahinave të pushtuara sesa vetë pushtimeve ushtarake. Deri në shekullin XI arabishtja jo që u bë vetëm gjuhë kryesore e komunikimit nga Persia e deri në Pirenej, por ajo arriti të bëhej edhe mjet kryesor që ua zuri vendin gjuhëve të vjetra kulturore, si për shembull gjuhës kopte, arameje, greke dhe latine. Sidoqoftë, ashtu siç përhapej gjuha arabe, ashtu edhe venitej dallimi mes pushtuesit arab dhe arabizmit pushtues, e që relativisht bëhej e parëndësishme. Megjithatë, edhe pse të gjithë ata që flisnin arabisht dhe predikonin Islamin edhe më tej konsideronin që i takojnë një bashkësie unike, emërtimi arab filloi sërisht të zbatohet te nomadët, të cilët, para se gjithash, edhe quheshin ashtu, apo përdorej si emërtim për prejardhjen aristokrate, pa ndonjë rëndësi të madhe ekonomike apo sociale.

Gjuha arabe ushtroi ndikim të madh te gjuhët tjera myslimane dhe jashtë zonave të gjëra që ishin përherë të arabizuara. Gjuhët myslimane, persishtja dhe turqishtja, kurse më

vonë edhe ato urdu, malaje dhe svahilli, të gjitha këto ishin gjuhë të reja, që shërbehen me alfabetin arab dhe që përmbanin fjalë të shumta arabe, - po aq sa ka edhe elemente greke dhe latine në anglishte, - që përfshijnë një botë të koncepteve dhe të ideve.

Mirëmbajtja dhe përhapja e gjuhës arabe do të thoshte më shumë ruajtje e vetë gjuhës (më shumë), për shembull: sesa përdorim i mëtejme i gjuhës latine në Perëndimin mesjetar. Me gjuhën arabe erdhën edhe shprehitë dhe traditat me arsyen e zgjidhjes dhe përpunimit të temave. Këtë më së miri do ta kuptonim nëse bëjmë krahasimin e poezisë persiane në gjuhën arabe deri te shekulli XI, me poezinë e gjuhës persishte me ndonjë kohë të më vonshme, kur Persia myslimane vetëm se e kishte zhvilluar kulturën e vet të pavarur islame. Poezia arabe e Persisë dallohet në shumë pikëpamje të rëndësishme nga poezia e hershme e vetë arabëve, por megjithatë në bazë të përgjigjes së shijes arabe, ata edhe sot e fusin në ruajtjen e thesareve të trashëgimisë së tyre. Sidoqoftë, i mungon epika dhe lirizmi subjektiv i poezisë së Persisë së më vonshme.

Islami, çerdhe e Arabisë dhe profetit arab, nuk ka qenë vetëm sistem i besimit dhe kultit. Ajo ishte edhe sistem i shtetit, shoqërisë, drejtësisë, mendimit dhe artit-civilizimit, të cilën religjioni e bashkoi, ndërsa më vonë me të edhe sundoi. Nga Hixhreti e këndeje, Islami nënkuptonte nënshtrim jo vetëm të fesë së re, por edhe bashkësisë, në praktikë, shtetit feudal (sizerenitetit-Sh. V.) të Medinës dhe Pejgamberit, kurse më vonë shtetit feudal të mbretërisë dhe halifit. Në fillim, Islami përfaqësonte nënshtetësinë arabe të rendit të parë. Kodi

i tij ishte Sheriati, ligji i shenjtë, të cilin e zhvillonin juristët në baza të Kuranit dhe traditës së Pejgamberit.

Sheriati nuk ishte vetëm një ligjvënës normativ, por edhe në aspektin social dhe politik rregullator i sjelljes, ideal mbas të cilit njerëzit dhe shoqëria duhej të ecnin. Islami nuk lejon-te ndonjë pushtet ligjvënës, sepse ligji mund të pasonte vetëm me shpalljen hyjnore, por ende jozyrtarisht mbante të drejtat e traditës dhe ligjvënies civile, e që ishte dëshira e sundimitarit me të cilat juristët pajtoheshin dhe i pranonin në kufijtë ekzistues. Që nga ajo ditë, Sheriati e përshkruante çdo formë të jetës, dhe jo vetëm besimin dhe kultin, por edhe ligjin publik-kushtetues dhe ndërkombëtar-si dhe të drejtën private-atë penale dhe civile. Karakteri ideal i tij më së qarti shihej kryesisht në formën kushtetuese. Sipas Sheriatit, kryetari i bashkësisë është halifi, përfaqësuesi i zgjedhur i Zotit, të cilit i takon pushteti suprem në të gjitha punët ushtarake, qytetare, dhe religjioze, ndërsa obligimi i tij është ta ruajë trashëgiminë e paprekshme shpirtërore dhe materiale të Pejgamberit. Vetë halifi nuk e kishte pushtetin shpirtëror.

Në shekullin XI, krahas halifit u paraqit sulltani, si një udhëheqës suprem shpirtëror; autoritetin e tij juristët e pranuan post facto dhe jo me dëshirë. Kundërshtimin e njëjtë e shohim edhe në zbatimin e ligjeve. Krahas kadiut, i cili i zbatonte Ligjet e shenjta kishte edhe gjyqe laike, të cilët i kishin qëllimet e qarta që t'i zgjidhin lëndët jashtë kompetencave të kadiut dhe t'i rregullojnë padrejtësitë duke u shërbyer me autorizime diskrecionale.

Të dy kontributet arabe, gjuha dhe besimi, që nga kohët më të hershme kanë qenë të ekspozuara nga ndikimet e jashtëm. Ka fjalë të huaja në poezinë paraislame dhe në Kuran, kurse shumë më shumë në periudhën e pushtimit. Emërtimet e administratës nga gjuha persishte dhe greke, emërtimet teologjike dhe religjioze nga hebraishtja dhe sirishtja, emërtimet e diturisë dhe filozofisë të gjuhës greke, tregojnë për ndikimin e madh të qytetërimeve të vjetra të asaj zone në qytetërimin e ri, që tek po lindte. Shoqëria islame në periudhën klasike ishte një zhvillim kompleks, i cili në vete kishte bashkuar shumë elemente me prejardhje të ndryshme: idetë për profetësi, shtetin religjioz, jetën pas varrit dhe misticizmin, nga krishterët, hebrenjtë dhe mazdakizdët, kurse administratën dhe praktikën imperialë nga sasanidët dhe bizantinët. Ndosh-ta më i rëndësishmi ishte pikë rrëfimi për helenizmin, veçanërisht në shkencë, filozofi art dhe arkitekturë, e deri diku edhe në literaturë. Ndikimi helen ishte aq i madh, sa Islami përshkruhej si pasardhës i tretë i trashëgimisë heleniste, bashkë me krishterimin latin dhe grek. Por helenizmi islam më vonë ishte helenizmi i vonshëm i Lindjes së Afërt, gjysmë e orientalizuar me ndikimin aremej dhe të krishterë, e më tepër vazhdimësi e pandërprerë e antikës së vonshme sesa zbulim i sërishëm i klasikëve atenas, sikurse në Perëndim.

Me gjithë burimet e ndryshme, qytetërimi islam nuk ka qenë kontakt i thjeshtë mekanik i kulturave paraprake, por më shumë një formacion i ri, në të cilën që të gjitha ato elemente lidheshin në qytetërimin e ri burimor në këtë mënyrë, sepse ishin të bartura në forma arabe dhe islame; ajo është faza karakteristike që shihet në çdo shkallë të të arriturave të veta.

Të arriturat më të mëdha të arabëve, sipas vlerësimeve të tyre, dhe e para në kohë ishte poezia, ndërsa pranë saj ishte edhe aftësia e oratorisë. Poezia e kohës para islame kishte funksion publik dhe shoqërorë: Poeti shpesh shfaqej si falënderues dhe satirik që luante një rol të rëndësishëm politik. Nën emevitët ajo poezi gojore e bartur e Arabisë para islame ishte përmbledhje studimesh dhe shërbente si shembull për zhvillime të mëtejme. Nën abasidët poezinë arabe e kishin pasuruar shumë jo arab, veçanërisht persianët, prej të cilëve i pari dhe talenti më i madhi do të bëhet Bashhur bin Burd (vdes në vitin 784). Ata për një kohë arritën fitoren e temave dhe modeleve të reja mbi format para islame në një luftë të hidhur në mes të formave të lashta dhe atyre moderne. Por edhe këtyre të risive ju pengonte nevoja që t'i përshtaten shijes arabe, sundimtarëve dhe elitës sunduese, dhe se ata deri në fundi shtypi triumfi i neoklasicizmit, përfaqësuesi më i rëndësishëm i së cilës ishte Mutenebi (905-965), të cilin Arabët e konsiderojnë poetin e vet më të madh.

Vetë Kurani është monument i parë i literaturës arabe të prozës, e cila në shekujt e parë të pushtetit arab e zhvilloi dhe rimoi edhe prozën e pa lidhur, dhe ishte shumë e pasur edhe me letërsinë artistike dhe me ese. Mjeshtri më i madh në ese, e në të vërtetë edhe në prozën arabe ishte Amr bin Bahr, i njohur si El-Xhahidh ("syrrush") (vdiq më 869). Me preardhje nga Basra dhe nip i robit të zi, ai për shkak të gjithë anshmërisë, origjinalitetit dhe tërheqjes së tij zënë një vend unik në literaturën arabe. Dituria dhe mësimet ishin të preardhjes fetare. Gramatika dhe leksikografia u krijuan nga nevoja që të interpretohet dhe shpjegohet Kurani. Në Medinë besimtarët e devotshëm të shkollës së vjetër ishin të preoku-

puar me shkencat religjioze në aspektin e ngushtë-të interpretimit të Kuranit, me formulimin e dogmës dhe mbledhjen e rregullimin e traditës. Kjo solli deri te formimi i shkollave juridike islame dhe të historisë, të cilat u zhvilluan nga ligjet dhe biografia e ngritjes në Traditë. Lënda ligjore u zhvillua e përpunuar në kodin juridik-Sheriat. Historia tek arabët filloi me biografinë e Pejgamberit. Atë e pasuroi mbledhja e traditës gojore e historisë para islame arabe, kurse më vonë si shembull ju shërbyen kronistët e oborrit persian Sasanid, që në mesin e arabëve i sollën të konvertuarit persian. Arabët kanë ndjenjë të fortë për histori, dhe shumë shpejt formuan vëllime historike të llojeve të shumta: të historisë së përgjithshme, historisë lokale, historitë individuale të disa familjeve, fiseve dhe institucioneve. Veprat më të hershme të historisë arabe mezi që janë diçka më shumë se librat lëndor të shkruara në mënyrë të traditës udhëzuese, ndërsa përbëhen nga rrëfimet e dëshmitarëve të futura përmes një serie dëshmitarësh të cilët i transmetojnë. Nga këto informacione, që janë narrative dhe aty këtu të interpretuara, u zhvillua historia, e cila arriti kulmin në veprën e Ibn Haldunit (1332-1406), historianit më të madh arab, e ndoshta edhe mendimtarit më të madh të historisë së mesjetës.

Literatura religjioze me të madhe iu kishte ekspozuar ndikimit krishterë dhe hebrenj, veçanërisht në periudhën e parë, dhe për këtë arsye në Traditë ishin futur shumë materiale apokaliptikë dhe talmudistë. Literatura religjioze në kuptimin e gjerë ka filluar nën ndikimin e krishterimit sirianë, kurse më vonë edhe nga mendimi grekë. Në filozofi dhe në gjitha shkencat: matematikë, astronomi, gjeografi kimi, fizikë, në historinë e natyrës dhe në mjekësi, ndikimi grekë ishte më i

rëndësishmi. Përpyjekjet e mëdha që të përkthehen librat greke, qofshim ato nga origjinali apo nga përpunimet siriane, provokoi një vrull të ri shkencor në shekullin e nëntë dhe dhjetë. Shkollat greke mbaheshin në Aleksandri, Antiohi dhe në vende tjera, kurse në Persi ato mbaheshin në universitetin e Xhundishapurit, të cilën e kishin themeluar të ikurit nestorin nga Bizanti në Persin sasanide. Përkthimet filluan gjatë dinastisë Emevide (Dinastia e parë Islame 661-750 Sh. V.), atëherë kur ishin përkthyer disa vepra greke dhe kopte të shkencës së kimisë. Gjatë halifatit të Omerit II një hebre nga Basra, i quajtur Masarxhevajh, përktheu veprat e mjekësisë siriane në gjuhën arabe, me çka i vuri themelet e veprave mjekësore në shkencën arabe. Përkthyes, thjeshtë ishin të krishterët dhe hebrenjtë, kryesisht sirianë. Përkthimet gjatë kohës Emevide ishin të përkohshme dhe individuale; nën Abasidët ishin të organizuar, dhe nën ndikimin zyrtar. Më së shumti u përkthye gjatë shekullit nëntë, e veçanërisht gjatë sundimit të Memunit (813-833), i cili në Bagdad kishte themeluar shkollën e përkthyesve, me bibliotekë dhe stafin e rregullt. Njëri prej përkthyesve më të rëndësishëm ishte Hunejn bin Is'haku (rreth viteve 809-877), mjek krishterë nga Xhundishapuri, që kishte përkthyer opusin e Galenit, Aforizmat e Hipokratit dhe shumë vepra tjera. Përkthyesit e tjerë merreshin me astronomi, fizikë, matematikë dhe lëndë tjera, që i përkthenin nga gjuha greke në siriane ndërsa më shpesh në arabishte. Halifët i dërgonin dijetarët nëpër vende të ndryshme, deri në Bizant në kërkimin e dorëshkrimeve.

Disa nga ata përkthyes të parë i dhanë edhe veprat e tyre personale, thjeshtë që ishin përmbledhje të shkurta dhe interpretimet burimore greke. Megjithatë, së shpejti u paraqitën

gjeneratat e shkrimtarëve mysliman burimor, kryesisht Persian, dhe në mesin e tyre edhe persona të tillë, siç ishte mjeku Razi (865-925), tjetri mjek dhe njëkohësisht edhe filozof Ibn Sina (Avicena) (980-1037) dhe, më i madhi prej të gjithëve El-Biruni (973-1048), mjek, astronom, matematikan, fizikan, kimist, gjeograf, dhe historian dijetar i thellë burimor, njëri nga fenomenet intelektuale më të mëdha të Islamit mesjetar. Në shkencat e mjekësisë, arabët nuk e prekën teorinë themelore greke, por atë e pasuruan me përkujdesjen praktike dhe me përvojat klinike. Më i madh dhe më burimor është kontributi i tyre në matematikë, fizikë dhe kimi. Ata janë të parët që futën në përdorim zeron dhe të ashtuquajturat numra arab-megjithëse ajo nuk është zbulim burimor arab-në sistemin kryesor të teorive të matematikës dhe i sollën nga India në Evropë. Algjebra dhe gjeometria, e veçanërisht trigonometria-pjesa më e madhe e së cilave vijnë nga arabët.

Në filozofi futja e ideve greke kishte rëndësi të madhe: ato në plan të parë plotësisht erdhën në shprehje tek nën ndikimin e Memunit, kur përkthimet e Aristotelit ndikuan në tërë filozofinë dhe shikimet teologjike të Islamit, dhe nxorën më shumë në një seri të veprave burimore të mendimtarëve arabë, në mesin e të cilëve mund t'i përmendim: Kindiun (vdiq rreth vitit 850)-ai rastësisht ishte i vetmi arab i vërtet në mesin e tyre-Farabiu (vdiq në vitin 950), Ibn Sina (vdiq 1037) dhe Ibn Ruzhdi (Averosi) (vdiq në vitin 1198).

Zakonisht pohohet se edhe pse e vetmja është Lindja që në mënyrë shkencore dhe filozofike e ruajti trashëgimin e Greqisë së lashtë, por e la pas dore trashëgimin letrare dhe estetike, që njiheshin vetëm në Perëndim. Kjo nuk është krejtësisht e vërtet. Arabët e kanë vazhduar traditën greko-romake të

artit dhe arkitekturës, të cilën gjithashtu e kanë shndërruar në diçka të pasur dhe të pazakontë. Aspirata e artit bizantin ndaj abstraktes dhe formales u forcua tek Islami, ku paragjykimi kundër imazhit të prezantimit të figurës njerëzore më në fund sjelli deri tek arti i stilistikës dhe vizatimet gjeometrike.

Arti islam gjithashtu i mbetet shumë borxh ndikimeve dhe të arriturave persiane dhe kineze. Më së qarti mund t'i shohim në eklektizëm dhe në burimet e qytetërimit islam tek zbatimi i arteve dekorative. Nëpër muret e kështjellave Emevite në Siri, gjatë gjurmimeve ku janë gjetur enë dhe sende tjera në Irak dhe Egjipt mund të shohim, se si arabët në fillim i huazonin veprat artistike-por edhe vetë artistët-nga qytetërimet tjera, pastaj të pavarur dhe sipas radhës i kopjonin dhe në fund i bashkonin në diçka të re, dhe burimore. Për shembull, në Irak në poçarët e gjetura të shekullit nëntë, në të njëjtën kohë shohim zejen e prodhimeve të lashta sasanide, pastaj sendet të importuara nga Kina, imitimet lokale të atyre sendeve dhe krijime tjera të modeleve si fryt i përpjekjeve me të arriturat trashëgimtare dhe shembuj të modeleve. Njëra prej karakteristikave të të arriturave të artit islam është mjeshtëria e famshme dhe e bukur e poçarive të qelqtë, të cilat gjatë sundimit të myslimanëve u zgjeruan nga Persia deri në Spanjë. Në mënyrë të njëjtë, zanatlinjtë e perandorisë islame e zhvilluan artin në metale, drunj, gurë, fildish, në qelq e mbi të gjitha në pëlhurë dhe qilima: së pari ata huazonin, pastaj i përngjasonin dhe në fund bënë eksperimente, derisa nuk krijuan stile të reja karakteristike të veta, të cilat sipas tipareve mund të dallohen qartë si Islame.

Nga qytetërimet e vjetra buron edhe vetë ideja mbi librin si bashkim fizik, të lidhura me varg faqesh me tituj, përmbaj-

tje, fillim dhe mbarim, kurse më vonë me ilustrime dhe koptura të zbukuruar. Në fillim, veprat letrare në gjuhën arabe publikoheshin vetëm mbas transmetimeve gojore dhe recitimeve, mu për këtë arsye një kohë të gjatë fjala e transmetuar ishte forma e vetme e pranuar në publikim. Por, kur numri dhe shtrirja e realizimeve letrare u shtua shumë, shënimet u bënë të domosdoshme, dhe së shpejti të shënuarat e transmetuara u zhvilluan në diktat, të projekteve të autorëve dhe në fund përfunduan në libër. Këtij procesi i ndihmoi arritja e letres nga Kina në shekullin e tetë, që vinte përmes Azisë Qendrore. Kjo e mundësoi zgjerimin dhe lirin e librave, dhe se bartësit e kësaj të arriture të jetës kulturore mund të krahasohen, edhe pse me përmasa të vogla, me zgjerimin e më vonshëm të botimeve në Perëndim.

Me pranimin e trashëgimisë greke nga ana Islame u shkaktua një luftë në mes racionalizmit tendencioz të mësimave të reja në njërin anë dhe të atomistikës e të tipareve intuitive të mendimit islam në anën tjetër. Në periudhën e luftës myslimanët e të dy taborëve krijuan një kulturë të pasur dhe të llojeve të ndryshme, e cila në masë të madhe është me vlera të përhershme në historinë e njerëzimit. Lufta përfundoi me fitoren e pastër të qëndrimit islam. Islami, si një religjion me shoqëri të kushtëzuar, i hodhi vlerat, të cilat rrezikonin themelet e parimeve të tyre, por njëkohësisht ajo i pranoi rezultatet e tyre të cilat çdo herë e më shumë i vëzhgonte, i zhvillonte dhe i provonte.

Përktheu dhe përshtati:

Shefki Sh. Voca

MERHUM

NË VEND TË PËRKUJTIMIT PËR HAXHI SELIM MUÇEN

Ditë më parë, gjegjësisht më 18.09.2016 në shtëpinë e tij familjare në Tiranë, në moshën 80 vjeçare, pushoi së rrahuri zemra e ish-kryetarit të Komunitetit Mysliman të Shqipërisë dhe njërit ndër të paktët medresistë që akoma kishin mbetur gjallë të Medresesë së mirënjohur të Tiranës - Haxhi Selim Muçës. Sëmundja që ditëve të fundit të jetës së tij e kishte mbërthyer, e pati lodhur për së tepërmi, por H. Selim Muça, falë sabrit të tij të madh, e përballoi me dinjitet.

Në këtë përkujtim, unë nuk do të shkruaj gjatë, sepse jam i bindur se për H. Selim Muçën dhe kontributin e tij do të shkruhet e shkruhet nga të gjithë ata që e njohën dhe bashkëpunuan me të, dhe sidomos nga ata që nesër do të shkruajnë për historinë më të re të Komunitetit Mysliman të Shqipërisë. Sepse në vitin 1992 me vendosjen e demokracisë, krahas shumë personaliteteve që u takoi barra e ringritjes dhe rifunksionimit të institucioneve fetare në tërë Shqipërinë, siç ishin

hafiz Sabri ef. Koçi, Salih Ferhat Hoxha, Salih Tivari, Faik ef. Hoxha, Xhemal Balla, Ali Musa Basha, Ramazan Rysheku etj., meritueshëm renditet edhe Haxhi Selim Muça, të cilit jo vetëm që i ra hise të kontribuoj në ringritjen dhe rifunksionalizimin e KMSH-së, por edhe t'i prij me shumë sukses dhe të jetë në krye të tij për një dekadë (2004-2014).

Haxhi Selim Muçën, - këtë burrë të urtë e të mençur, si nëpunës i Bashkësisë Islame të Kosovës që isha, kam pasur nderin ta njihja goxha herët, madje që nga fillimi i viteve të nëntëdhjeta kur kishim vizituar Shqipërinë pas lejimit të përdorimit të fesë dhe erërave demokratike dhe kur BIK-u dhe ne mundoheshim t'u gjendeshim afër dhe t'u ndihmonim me aq sa mundnim KMSH-n dhe atë brez hoxhallarësh që ishin angazhuar për riorganizimin e KMSH-së. Por kjo nuk qe njohja e parë dhe e fundit e imja me H. Selim Muçën. Më të u takova edhe shumë herë të tjera, kurse nga ardhja e tij në krye të Komunitetit Mysliman të Shqipërisë, takimet tona u bënë edhe më të shpeshta dhe më miqësore. U njohëm edhe më shumë, jo vetëm në planin zyrtar, por edhe si dy miq që hapën, ndajnë dhe bisedojnë për shumë çështje, edhe aso private e familjare.

Dhe në të gjitha këto takime, konferenca, mbledhje pune, solemnitete të ndryshme që kam ndenjur me H. Selim Muçën, ai më ka lënë përshtypje të një besimtari që reflektonte autoritet, urtësi e mençuri, modesti e afërsi, kulturë dhe diapazon të gjerë të njohurive. Një prijës që kur fliste, fliste vetëm mirë, drejtë, saktë dhe korrekt, gojëmbël dhe i qetë, plotë kulturë dhe mirësjellje, që të bënte për vete dhe të detyronte që ta respektoje atë dhe mendimin e tij ta pranoje.

Ai dallohej për punën e tij në ekip me të gjithë stafin e Komunitetit Mysliman po edhe me ne kur kishim projekte të përbashkëta midis komuniteteve tona islame shqiptare, siç ishte rasti me organizmin e konferencës ndërkombëtare me rastin e 100-vjetorit të pavarësisë së Shqipërisë, që u organizua nga të tri komunitetet tona islame shqiptare (Shqipëri-Kosovë-Maqedoni), dhe me rastin e ribotimit të kompletit të revistës “Zani i Naltë”, ku H. Selim efendiu luajti një rol shumë konstruktiv dhe parimor, duke u angazhuar me mish e me shpirt për finalizimin e tyre.

Haxhi Selimin, e karakterizonte fryma e bashkëpunimit, dhe sidomos vërehej roli dhe komunikimi i tij me stafin, përkatësisht me ata djelmosha/kuadro të rinj që silleshin përreth tij si pranë një strumbullari të fortë, të qëndrueshëm e stoik që u bënte ballë dhe u dilte përkarshi sfidave dhe problemeve të KMSH-së dhe me përvojën e tij jetësore u jepte zgjidhje. Ai ishte një drejtues i kujdesshëm së pari për të kontrolluar veten e pastaj stafin e tij, duke u bërë shembull për të tjerët e pastaj për t’i motivuar ata në punë.

H. Selimi ishte person që u gëzohej pa masë punëve të mira dhe sukseseve të arritura, kudo qofshin ato, e në veçanti në trojet shqiptare. Kur e njoftoja se kemi nxjerrë nga shtypi një libër të ri, ai menjëherë më thoshte: “Sa mirë paskëshit bërë, urime, po, më thuaj, si mund ta siguroj një ekzemplar... Sa mirë që ju vazhdoni të botoni literaturë të nevojshme islame në gjuhën shqipe. Edhe ne këtu në Tiranë kemi nevojë për botime, sepse besimtarët këtë presin nga ne.”

Haxhi Selimi gjithnjë më lente përshtypje dhe më impresiononte me pjesëmarrjen e tij në konferenca ose aktivitete të

ndryshme me karakter ndërkombëtar, dhe e kujtoj me nostalgji e krenari njëkohësisht. Prania e tij aty, më bënte shumë të lumtur, krenar dhe më të sigurt. E prezantonte Komunitetin Mysliman të Shqipërisë (KMSH) në mënyrë dinjitoze, e kur përmendje ndonjë sukses, për të cilin ai vet kishte kontribuar dhe ishte më meritori, ai me këmbëngulje thoshte se ky ishte kontribut i pararendësit dhe bashkëpunëtorëve të tij. Sa më bëhej qejfi dhe sa mirë ndihesha kur bashkëpunëtorët e tij e nderonin dhe e respektonin! Sjellja dhe shëmbëlltyra e tij sigurisht që do të mbesin udhërrëfim për të gjithë brezat e ardhshëm në KMSH.

Nga gjithë ato takime që kam pasur me H. Selim Muçën, një gjë nuk mund të mos e përmendi këtu në këtë përkujtim për të, e cila më ka ngelur thellë në mendjen dhe kujtimet e mia dhe e cila më së miri tregon për dëshirat, vullnetin dhe vizionin e Haxhi Selim Muçës.

Në një nga vizitat që së bashku me kolegë i bëmë Komunitetit Mysliman të Shqipërisë, u takuam gjithsesi edhe me Haxhi Selimin, për të cilin bashkëbiseduesi ynë nga KMSH-ja na tha se Kryetari ka kohë që është duke ju pritur. Dhe ndërsa po bisedonim si rëndom për mbarëvajtjen e punëve në KMSH, Haxhi Selimi, ndër të tjerash, na u përgjigj: “Unë, more zotërinj efendilerë, që kur kam ardhur këtu në KMSH i kam pasur dy qëllime: i pari, ta themelonim një fakultet për ngritjen e kadrove tona këtu, dhe këtë, falë Zotit, e realizuam me hapjen e Universitetit “Bedër”. Kurse qëllimi im i dyti ka qenë që të ndërtojmë një Xhami të Re këtu në kryeqytet. Të paktën vetëm sikur të më kishte pritur exheli sa për t’ia nisur, për t’ia filluar, thjesht për t’ia vënë gurthemelin, sepse

pastaj ajo do bëhet edhe pa mua... Tani për tani po merremi me këtë të dytën”- e përfundoi fjalën e tij Haxhi Selimi, dhe nga sytë i rrodhën pika loti. Natyrisht, as ne nuk mundem të mos emocionoheshim... Kohë më pas, deshi Zoti, dhe Xhamisë së Re iu vu gurthemeli tek Namazgjahi, kurse Haxhi Selimi, si një rob i bindur në Zotin e tij, që vdekjen e kupton si një gjë të natyrshme, i vetëkënaqur e i qetë për misionin e tij të suksesshëm, thoshte me bindje dhe me gojën plotë: “E, tash edhe nëse vdes, po vdes pa ndonjë merak”.

Ditën e diel më 18.09.2016, Haxhi Selim Muça në pajtim me urdhrin Hyjnor se “Çdo i gjallë do të vdes” dhe se në Ahiret do të shkojnë vetëm ata që erdhën në Dynja, si një shpirt i bindur plotësisht për fundin e misionit të tij, rahat e qetë-qetë iu kthye Zotit të tij.

Me kalimin në Ahiret të hoxhës, imamit, hatibit e prijësit tonë të nderuar Haxhi Selim Muçës, sa vjen e afrohet fundi i periudhës së ndritur e të bereqetshme të medresistëve të Medresesë së Përgjithshme të Tiranës; me të, dalë nga dalë, sikur po e mbyllë ciklin e vetë kjo vatër e dijes dhe e arsimit islam shqiptar, nga ku dolën kuadro brezash kaq të ndritura.

Me vdekjen e Haxhi Selim Muçës, shqiptarët humbën një prijës të urtë, të ditur e të ngritur, mungesa fizike e të cilit do të vërehet dukshëm, por fjalët dhe këshillat e tij sigurisht që do të gjallojnë brez pas brezi për një kohë të gjatë.

E po, kush nuk shkoi, e ne mbetëm...?!

Allahu xh.sh. e mëshiroftë shpirtin fisnik dhe të përvuajtur të Haxhi Selim Muçës dhe e gradoftë me Xhenetin Firdevs!

Pak jetëshkrim për Haxhi Selim Muçën

Haxhi Selim Muça lindi në vitin 1936 në fshatin Sebishtë të krahinës së Gollobordës. Arsimitin 7-vjeçar e mbaroi në vendlindje. Si familje me ndjenja fetare islame e dërguan në Medresenë e Tiranës, ku u dallua si një nga nxënësit më të spikatur të klasës e të shkollës në tërësi. Në vitin 1956 diplomohet në Medresenë e Tiranës. Dëshira për studime të larta i plotësohet duke përfituar bursë jashtë shtetit, për të vazhduar studimet në Çekosllovakë në Fakultetin e Inxhinierisë.

Me ndërrimin e sistemit komunist, vendosjen e demokracisë në vitin 1991 dhe me rihapjen e institucioneve fetare, Haxhi Selimi doli në pension dhe iu përkushtua ringjalljes së fesë e ringritjes së institucioneve fetare.

Në vitin 1992 bëhet pjesë e Komunitetit Mysliman dhe angazhohet me detyra fetare si imam, vaiz e myfti.

Në vitin 2004 u vu në krye të Komunitetit Mysliman Shqiptar detyrë të cilën e mbajti deri në vitin 2014.

Këshilli i Përgjithshëm i KMSH-së e zgjodh Kryetar Nderi, kurse Universiteti “Bedër” e nderoi me titullin “Doctor Honoris Causa”.

Vdiq më 18.09.2016 në Tiranë.

Resul Rexhepi

Përmbajtja

Në vend të parathënies	5
Sabri Bajgora KOMENTIMI I KAPTINËS “ET-TEKATHUR”	9
Dr. Sulejman Osmani MIRËSIA- VLERA SUBLIME E ISLAMIT	37
Prof. As. Dr. Musa Vila SI TË AFROHEMI TE KRIJUESI?	53
Resul Rexhepi AGJËRIMI - Vlerat dhe dispozitat e tij -	73
Mr. Orhan Bislimaj MENDJEMADHËSIA PENGESË KRYESORE E FETARËSISË	111
Mr. Ejup Haziri SFONDI HISTORIK NDAJ SHKOLLËS HANEFITE.....	129
Dr. Ajni Sinani SHERIATI ËSHTË E DREJTË HYJNORE QË RREGULLON JETËN NË TËRËSINË E SAJ	153
Dr. Jusuf el-Kardavi SI (PSE) FRIKËSOHEN NJERËZIT NGA ISLAMI	167
Nexhat Ibrahim PARAQITJA POZITIVE E ISLAMIT NË EVROPË.....	177
Prof. Dr. Qazim Qazimi MUSLIMANËT DHE METODAT EKSPERIMENTALE TË SHKENCËS	195

Prim. Dr. Med. Sc. Ali F. Iljazi	
KURANI FAMËLARTË NGA KËNDVËSHTRIMI	
SHKENCOR BASHKËKOHOR	215
Bilall Hasanoviq	
TOLERANCA ISLAME.....	237
Dr. Sadik Mehmeti	
“KASËDE-I BURDE” - në gjuhën shqipe -	249
Naser Ferri	
MUNGESA E KUJDESIT ADEKUAT	
NDAJ TRASHËGIMISË KULTURORE	
TË PERIUDHËS OSMANE	269
Nuridin Ahmeti	
SHËNIMI I DITËS SË FLAMURIT	
NGA KOMUNITETI MYSLIMAN	
NË SHQIPËRI MË 1924.....	287
Bernard Lewis	
QYTETËRIMI ISLAM	305
Resul Rexhepi	
NË VEND TË PËRKUJTIMIT	
PËR HAXHI SELIM MUÇËN	317